

T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

FAİZ TEORİSİ ÖZELİNDE
HANEFİ MEZHEBİNDE
CİNS ANLAYIŞI

HATİCE AKSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. HALİT ÇALIŞ

KONYA 2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	HATİCE AKSOY
	Numarası	168106041009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ İSLAM HUKUKU BİLİM DALI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. HALİT ÇALIŞ
	Tezin Adı	FAİZ TEORİSİ ÖZELİNDE HANEFİ MEZHEBİNDE CİNS ANLAYIŞI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “faiz teorisi özelinde Hanefi mezhebinde cins anlayışı” başlıklı bu çalışma 14/05/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	HALİT ÇALIŞ	
2	Dr.	NECMETTİN GÜNEY	
3	Dr.	İSMAİL YALÇIN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HATİCE AKSOY		
	Numarası	168106041009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ İSLAM HUKUK BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	FAİZ TEORİSİ ÖZELİNDE HANEFİ MEZHEBİNDE CİNS KAVRAMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Hatice Aksoy

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice AKSOY		
	Numarası	168106041009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Halit ÇALIŞ		
Tezin Adı	Faiz Teorisi Özelinde Hanefi Mezhebinde Cins Anlayışı			

İslam borçlar hukukunun temel konularından birisi olan faiz, ribevi malların mübadelesinde ve karz işlemi karşılığı bulunmayan fazlalığı ifade etmektedir. Sözleşme esnasında şart koşulan karşılıksız fazlalık yasaklanmıştır. Bu yasağa uymak için faizin illeti tespit edilmiştir. Hanefi mezhebinde cins ve ölçü birliği olarak belirlenen faiz illeti sadece cins anlayışı ile bu çalışmanın konusu olmuştur.

Tez çalışmamızda, cins kavramının sözlük anlamları, mantık ve fıkıh ilminde kazandığı istilâhi anlamları, faiz konusu özelinde faizin illeti olarak cins anlayışı, cinsi farklılaştıran ölçütler, ticari hayata yansıyan uygulama örnekleri ele alınmıştır.

Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın çerçevesi, kaynakları, amacı ve yöntemine yer verilmiştir. Birinci bölümde cins kavramının lügat anlamı incelenmiş olup veriler temel olarak üç ana grupta toplanmıştır. İkinci olarak cins kavramının mantıkçılar nezdindeki anlamı araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucu elde edilen veriler çerçevesinde cins kavramının mantık ilminde kazandığı anlam serdedilmiştir. Fıkıhta cins kavramı incelenerek birinci bölüme eklenmiştir. Bölüm sonuna bir de değerlendirme başlığı ilave edilmiştir.

İkinci bölümde cins kavramının fukaha nezdindeki anlamı araştırılmıştır. Hanefi mezhebinin cins anlayışı, faiz konusu özelinde nasıl belirlendiği ve problemlere nasıl uyguladıkları incelenmiştir. Mezhep içi ihtilaflar tespit edilip çalışmaya eklenmiştir. Bu inceleme esnasında tarihi süreçte cins algısında bir değişimin olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde cumhuriyet sonrası modern dönemde cins anlayışı için geliştirilen ölçütler tespit edilmeye çalışılmıştır. Geliştirilen ölçütler problemlere nasıl aktarılmış, hayatın değişen akışı içinde cins anlayışı nasıl bir farklılaşma göstermiş vb. noktalar soruşturulmuştur. Modern dönemde Hanefi mezhebi cins anlayışına dair ortaya konulan veriler ikinci bölümde analiz edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hatice AKSOY		
	Student Number	168106041009		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Halit ÇALIŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Understanding of Species in Hanafi School in the Context of Interest Theory			

Interest, which is one of the major subjects of the Islamic law of obligation, refers to the surplus in exchange-type contracts that is not covered by a retribution. The stipulation of such an excess is prohibited in contracts. In order to comply with this rule, the 'illah' of interest has been determined. The 'illah' of interest is determined as being in the same species and measure association in the Hanafi school of law. This study deals only with the understanding of the genus/species part of the issue.

In this thesis, the meanings of species, its technical meaning in logic and fiqh, understanding of species in terms of interest, criterion of different species, examples of application of commercial reality are discussed.

The study consists of an introduction and three chapters. The introduction includes the framework, resources, purpose and method of research. In the first part, the meaning of the concept of species is examined and the data is categorized into three main groups. Secondly, the meaning of the concept of species has been researched in terms of logic. The results of these investigations reveal that the concept of species is conceived within the framework of the data obtained. The first division also contains the examination of the concept in terms of fiqh. At the end of the chapter, an evaluation of the results was made.

In the second part, the meaning of the concept of species has been investigated. The Hanafi school's understanding of genus, how it was defined in terms of the concept of interest in particular and how they implemented it into problems. Internal disputes in the Hanafi school have been identified and added to the study. During this examination, it has been tried to determine whether there is a change in the species perception in the historical process.

In the third chapter, it was tried to determine the criteria developed for the understanding of the breed in the modern post-republic period. How the developed criteria are transferred to the problems, how the understanding of the species changed in the flow of life etc. have been investigated. Here, the data from the modern period was analyzed in the light of the results of the second chapter.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	Viii
ÖNSÖZ	ix

GİRİŞ

KONUNUN SINIRLARI VE KAYNAKLARI

I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI.....	2
A. <i>Faizli Akitler ve Cins</i>	2
B. <i>Sınırlandırma</i>	3
II. ARAŞTIRMANIN AMACI	6
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. DİLDE CİNS	9
II. MANTIK İLMİNDE CİNS	11
III. FIKİHTA CİNS	14
IV. DEĞERLENDİRME	15

İKİNCİ BÖLÜM

BİR FIKİH KAVRAMI OLARAK CİNS

I. CİNS-FAİZ İLİŞKİSİ	17
A. <i>Cins Tayinin Önemi</i>	17
B. <i>Cins Tayininde Ölçütler</i>	19
C. <i>Klasik Dönem Yansımaları</i>	21
1. İsim (Suret) Farklılığı	21
2. Amaç (Menafi) Farklılığı.....	23
3. Asıl (Mana) Farklılığı	25
II. CİNS BİRLİKTELİĞİ İLE OLUŞAN FARKLI DURUMLAR.....	29
A. <i>Aynı Cins Malların Farklı Hallerde/Aşamalarda Cins Tayini</i>	29
1. Aynı Gelişim Aşamasındaki Ürünlerin Cins Tayini.....	31
2. Farklı Gelişim Aşamalarındaki Ürünlerin Cins Tayini.....	31
3. Yaşlık, Kuruluk ve Islaklık Gibi Değişkenliğe Açık Hallerde Cins Tayini.....	39

4. Et ve Hayvanın Farklı Aşamalarda Cins Tayini	43
B. Aynı Cins Malların İnsan Müdahalesi/İşçilik İle Farklaşması	50
1. Cinsi Farklılaştıran Müdahaleler	50
2. Sıfatı Farklılaştıran Müdahaleler	62
III. DEĞERLENDİRME	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI (MODERN DÖNEM) CİNS ANLAYIŞI

I. FIKIHTA CİNS TAYİNİ İÇİN GELİŞTİRİLEN YENİ ÖLÇÜTLER	73
II. GELİŞTİRİLEN YENİ ÖLÇÜTLERİN PRATİK ALANDA YANSIMALARI	80
A. Paralar ve Altın-Gümüş	81
B. Ticaret Malları	87
III. DEĞERLENDİRME	94
SONUÇ	97
BİBLİYOGRAFYA.....	101

KISALTMALAR

- (s.a.) : Sallallâhu aleyhi ve sellem
- b. : İbn, bin
- bk. : Bakınız
- çev. : Çeviren
- DİA** : *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
- El²** : *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*
- H.z.** : Hazret
- İA** : *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*
- Mv.F.** : *el-Mevsûatü 'l-fikhiyye, Kuveyt*
- nşr. : Neşreden
- ö. : Ölüm tarihi
- thk. : Tahkik eden
- trc. : Tercüme eden
- ty. : Yayın tarihi yok
- vb. : Ve benzeri
- vd. : Ve diğerleri
- yy. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmânirrahîm.

Bize adaleti emreden ve adaletin temsili Peygamberler gönderen Allah'a hamd, onun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed'e (s.a.), âline ve ashabına salât u selâm olsun.

Toplumsal ilişkilerin imkân ve sınırlarını belirleyen fıkıh ilmi, mali karakterli muamelelerde adaleti, helali, temiz olanı, bir başkasının hakkının karışmadığı, karşılıksız bir bedelin bulunmadığı işlemler gerçekleştirilmeyi mümkün kılan kurallar koymuştur. Bu çerçevede muamelat üst başlığı altında tarafların gözetmeleri gereken ilkeler sıralanmış, böylece akitlerin, hukukun aradığı şartlara uygun kurulması hedeflenmiştir. Bu ilkeler ile adaletin sağlanması, karşılıklı hakların korunması, sorumlulukların belirlenmesi, muhtemel haksız kazançların ve nizânın önlenmesi amaçlanmıştır.

İslam dini, kazanılan bir lokmanın bile haramdan olmaması gerektiğini emretmiş ve faizin gelir kaynağı olamayacağı, karşılıklı muamelelerde rızanın gerekliliği gibi temel dinamikler belirlemiştir. Bu temel dinamiklerin içinin doldurulması, her bir mesele için ince işçilikler ile yapılmıştır. Bu ince işçiliğin bir örneği olarak bu çalışmada, faizli muameleler özelinde cins anlayışının sınırları araştırılmıştır.

İslam nazarında helal olan, alışveriş muamelesidir. Faiz ise haram olan bir muameledir. Faiz yasağının ihlali, mali muamelelerde akdi ifsat eden etkenlerden birisidir. Hukuki işlemlerde faize bulaşmamak için faiz illetinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Hanefi mezhebinde faizin illetlerinden birisi olan cins kavramı, önemli bir yere sahiptir. Mübâdele için aranan denklik şartı cins ve ölçü birliği ile sağlanmış, sağlanamadığı durumlarda, hak kayıplarını önlemek amacıyla mübadele yasaklanmıştır.

Bu çalışmanın konusu Hanefi mezhebinde faiz nazariyesi özelinde cins kavramının mahiyeti olarak belirlenmiş olup bu konuda yapılan ve ulaşılabilen çalışmaların ilgili bölümleri incelenmiştir. Cins kavramının klasik fıkıh literatüründeki pek

çok konuda zikredildiği görülmüştür. Çalışma sadece bir konu başlığı ve bir mezhep özelinde yapılarak daha derinlemesine bir araştırma yapılmaya gayret edilmiştir. Hakeza cins kavramının geçtiği her konu başlığı ayrı çalışmalara konu edilmek üzere araştırmacıları beklemektedir.

Çalışmada Hanefî mezhebinin furû fıkıh alanında ulaşılabilen tüm eserleri taranarak bir kavram araştırması yapılmıştır. Bu eserlerin kazuistik karakteri dikkate alınca cins kavramı araştırması için araştırmanın sınırları belirlenmiş, farklı bölümler taranmış ve ilgili örnekler toplanmıştır. İlgili örneklerden hareketle genel ilkeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ortak paydalar bulunarak örnekler kategorilere ayrılmıştır.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın çerçevesi, kaynakları, amacı ve yöntemine yer verilmiştir. Birinci bölümde öncelikle cins kavramının lügat anlamı incelenmiş olup veriler temel olarak üç ana grupta toplanmıştır. İkinci olarak cins kavramının mantıkçılar nezdindeki anlamı araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucu elde edilen veriler çerçevesinde cins kavramının mantık ilminde kazandığı anlam serdedilmiştir. Fıkıhta cins kavramı incelenerek birinci bölüme eklenmiştir. Bölüm sonunda veriler genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

İkinci bölümde cins kavramının fukaha nezdindeki anlamı araştırılmıştır. Hanefî mezhebinin cins anlayışı, faiz konusu özelinde nasıl belirledikleri ve problemlere nasıl uyguladıkları incelenmiştir. Mezhep içi ihtilaflar tespit edilip çalışmaya eklenmiştir. Bu inceleme esnasında tarihi süreçte cins algısında bir değişimin olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde cumhuriyet sonrası modern dönemde cins anlayışı için geliştirilen ölçütler tespit edilmeye çalışılmıştır. Geliştirilen ölçütler problemlere nasıl aktarılmış, hayatın değişen akışı içinde cins anlayışı nasıl bir farklılaşma göstermiş vb. noktalar soruşturulmuştur. Modern dönemde Hanefî mezhebi cins anlayışına dair ortaya konulan veriler ikinci bölümdeki tespitler doğrultusunda analize tabi tutulmuştur.

Çalışma vesilesiyle hayatımda bıraktığı kalıcı ve derin izleri bir ömür hayırla yâd edeceğim hocam Prof. Dr. Halit ÇALIŞ'a sürecin tüm aşamalarında yardımlarından ve yol göstericiliğinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Hatice AKSOY

Konya - 2018

GİRİŞ

KONUNUN SINIRLARI VE KAYNAKLARI

İslam'ın geldiği dönemde Arabistan yarımadasında ticaret önemli bir geçim kaynağıydı. Ancak ticari muamelelerde sıklıkla haksız kazanç, zayıfın elindeki gasp, faiz gibi yollara başvuruluyordu. Ticari hayatın gereği olan kredi/finansman bazen ortaklık ile bazen de faizli kredi verme ile sağlanıyordu. Bu kredilerin faiz oranları verilen kredinin miktarı ve vadesine göre belirlenmekteydi.¹

İslam kendisinden önce var olan uygulamaları bazen ilga etmiş, bazen olduğu hal üzere devamını öngörmüş, bazen de ıslah ederek devamını sağlamıştır. İslam'ın kaldırdığı önemli uygulamalardan birisi de Cahiliye Araplarının ticarete yaygın biçimde uyguladıkları faizli işlemlerdir. Çünkü faiz, İslam'ın ticaret için koyduğu temel kabullere ters olan bir zulüm aracıydı. Bu ilkelerin başlıcası, ticaretin helal yollardan ve karşılıklı rıza ile yapılmasıdır. Faiz ile birlikte, aldatmak, zayıfların gözetilmemesi, nizâyaya sebep olan her türlü belirsizlik kaldırılmış ve Müslümanlara akitle-rini/sözlerini ifa etmeleri emredilmiştir.²

---

¹ Bal, "Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi", 106.

² Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110-126.

I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

A. Faizli Akitler ve Cins

Faizin yasaklanma sürecinde inen ayetler ve Hz. Peygamber(s.a)'in ifade ve uygulamalarının da işaret ettiği hususlar dikkate alındığında faiz, kesin ve net olarak Allah'a ve Peygamber'ine savaş açmaktır ve haramdır. Yine faiz yiyen kimselerin kabirlerinden şeytan çarpmış kimseler gibi kalkacağı ve cehennem azabına düşer olacakları³ tehditleri de yasağın kesinliğini ifade bakımından önemlidir.

Klasik fıkıh geleneğimiz için akdin fesat sebeplerinin başında faiz gelmektedir. Faizli işlemler akdin sahih olarak kuruluşuna manidir. Sahih bir akid için faizin hangi mallarda cereyan ettiği, illetinin neler olduğu önem arz etmektedir. Bu illetler içerisinde cins önemli bir yere sahiptir. "İttihad-ı cins ne ile bilinir?" sorusu, bünyesinde, sonuca tesir edecek cevapları taşımaktadır.

---

³ Bakara, 2/275-276.

Faiz işlemi, akid nazariyesinde mübadele mahiyetli işlemlerde cereyan eder ve bu özelliği işlemin hukuki geçerliliğinde etkili olmaktadır. Aynı cins olduğu belirlenmiş iki malın mübadelesinde, faiz olmaması için şayet iki illette de birleşiyorsa eşit ve peşin olma, sadece bir illette birleşiyorsa peşin olma şartı aranmaktadır. Burada önemli olan kısım, iki maddenin aynı ya da farklı cins olduğu sonucuna varmak için konulmuş ilkelerdir. Bu ilkeler nelerdir, sınırları nasıl tayin edilmiştir, istisnaları var mıdır, mezhep içi farklı yaklaşımlar mevcut mudur, gibi sorular, cins anlayışı açısından son derece önemli noktalardır.

Bu noktaların belirlenmesi bir muamelenin cevaz ya da ademi cevaz hükmünü almasında etkindir. Bu öneme binaen cins anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Konunun aktüel tezahürleri bağlamında altın işlemleri ve takas borsaları zikredilebilir. Günümüzde canlılığını koruyan sarraflık işlemlerinde, cins konusu önem arz etmektedir. Altında var olan milyem farklılıkları, işçilik ziyadeleri, ayar farkları cinsi farklılaştırıcı bir fonksiyon mudur? sorusu, yapılan işlemlerin sıhhati açısından önemlidir. Cins anlayışının bir diğer aktüel yanı, çoklu takas yöntemi olarak bilinen barter uygulamalarıdır.⁴ İhtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin satılan mal ve hizmet karşılığında satın alınmasında cins farklılaşması yapılan çoklu takas işlemi için belirleyici olmaktadır.

B. Sınırlandırma

Cins kavramı sadece fıkıh ilminde değil diğer İslâmî ilimler içerisinde de farklı anlamlarda kullanılmıştır. Nahivde “cins isim”, belagatta cins kavramından türeyen “cinas” konusu ele alınmıştır. Mantık ilminde cins kavramı beş tümel içerisinde incelenmiştir. Fıkıh alanında fukaha ve usûlcü âlimler cins kavramını, “arazları farklı olan pek çok şeye verilen ortak isim” olarak ele almışlardır.⁵ Bu geniş ve zen-

⁴ Koçdoğan, Abdulla, *Bir Finansman Tekniği Olarak Barter Sistemi ve İslam Hukukundaki Yeri*, 82.

⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 141; Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtı'l-funûn*, I, 302-312; Mv.F., “Cins”, XVI, 86.

gin kullanım alanı içinden bu çalışmada, mantık ilmi ve fıkıh alanı içinden faiz konusu özelinde Hanefi mezhebi ile sınırlı olarak iki alan seçilmiştir.

Kavramın geniş yelpazesi göz önünde bulundurularak bu çalışmada cins konusu faiz nazariyesi ile sınırlı olarak incelenmiştir. Ayrıca cins kavramının faiz nazariyesi özelinde incelemelerinin yapıldığı esnada bile zengin bir alana muhatap olunmuş bu sebeple konu sadece Hanefi mezhebiyle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma çalışmaları var olan zengin birikimin her bir alanı için uygulandığında, kavramın birbiri ile uyumlu/farklı kullanımı ortaya konularak bir kavram çalışması tamamlanmış olacaktır.

Hanefi mezhebi kaynaklarında, farklı konu başlıkları altında yer alan cins değerlendirmelerinin bile farklılaştığı görülmüştür. Bir örnekle kastımız açıklanacak olursa, yemin konusunun işlendiği bölümlerde taze üzüm ile kuru üzüm farklı cins sayılmıştır. Bir kişi taze üzüm yememeye yemin etse ve kuru üzüm yese, cins farklılaşmış olduğundan yemini bozulmayacaktır.⁶ Faiz konusunun işlendiği bölümlerde ise üzümlerin tüm gelişim aşamaları göz önünde bulundurularak tek bir cins sayılmıştır. Taze üzüm ile kuru üzüm aynı cins olduğu için fazlalıklı değişime konu olmayacaktır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere her bir konu kendi bağlamında farklı cins anlayışları taşımaktadır. Bu kadar geniş bir alana muhatap olmak sınırlandırma yapmayı zorunlu kılmıştır.

İncelenen tez, makale, kitap, web siteleri vb. modern kaynaklarda usûlî anlamda illet çalışmaları kapsam dışı tutulmuştur. Örneğin, Tuncay Başoğlu, Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usulü Eserlerinde İlet Tartışmaları; Soner Duman, Cessas'ın el-Fusul fi'l-usul Adlı Eserinde İlet Kavramı; Emin Yıldırım, Klasik Dönem Hanefi Fıkıh Usulü Eserlerinde İletin Tahsisi Meselesi; Abdulkadir Selvi, İslam Hukuk Metodolojisinde İlet Kavramı ve Bilinme Yolları.

Ekonomi, hukuk, iktisat, bankacılık, işletme alanlarında faizi ticari hayatın bir gereği olarak gören, var olan kurulu sistemi ya da banka işleyişlerini konu alan çalışmalar kapsam dışı kalmaktadır. Örneğin, Mehmet Devran Kaymaz, Faiz Kavramı

---

⁶ Şeybânî, *el-Asl/Mebûsât*, 248.

ve Ticari İşlerde Faiz; Duygu Demir, Bileşik Faiz; Şükran Ekecik, Türk Özel Hukukunda Faiz vd.

Bazı akademik çalışmalarda faizin tarihi süreci⁷, faiz teorileri, güncel banka işleyişleri, yeni oluşmuş akit türlerinin faize konu olup olmaması, faizsiz bankacılık imkânları vb. konular incelenmektedir. Faiz ile ilgili yapılan çalışmalar imkânlar ölçüsünde temin edilmiş ve incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde zikredilen çalışmalarda bazen faiz ile kastedilen nesîe faizdir.⁸ Bazen faizsiz kredi/fon sağlama yolları ele alınmıştır.⁹ İncelenen çoğu çalışmada cins kavramı ile daha yakından ilgili olan ribe'l-fazl konusunun nadiren yer etmiştir ve bu çalışmalar öncelenmiştir. Devam etmekte olan bir yüksek lisans çalışmasıyla karşılaşılmış ve kapsam-isim-mahiyet farkı olacağı kanaati oluşmuştur.¹⁰

Çalışmanın bazı zorluklar ile yüz yüze olduğu aşikârdır. Cins kavramı furû fıkıhta pek çok konu başlığı altında yer edinmiştir. Sadece fıkıh ilminde değil farklı ilim dallarınca kullanılan ortak bir terim olmasından dolayı bu çalışma için mantık ilmi ve fıkıh ilmindeki kullanımlarının incelenmesi ile yetinilmiştir. Zira geniş bir kavramın farklı ilim dallarında kazandığı anlam zenginlikleri sayılamayacak kadar yekûn tutmaktadır.

Cins kavramı faiz nazariyesi özelinde incelendiğinde fıkıh kaynaklarında ribâ özel başlığı altında yer almakla birlikte bazı eserlerde; bey'ul-mekîlât bi-cinsiha, fî bey'il-cinsi bi'l-cinsi, fî mâ yecüzü ve mâ lâ yecüzü bey', selem, sarf başlıklarında, akdi ifsat eden unsurlar bahsinde ve farklı bölümlerde de ele alındığı görülmüştür. Bu durum çalışmanın netliği için zaman alıcı bir etki oluşturmuştur.

⁷ Gül, *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Riba Yasağı*, 16.

⁸ Pıçak, "Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 4, 2012.

⁹ Bayındır, Servet, *İslam Hukuku Penceresinde Faizsiz Bankacılık*, 1-200.

¹⁰ Bolattürk, Hanefî Mezhebine Göre Ribânın İletti, ty.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada, cins kavramının Hanefi mezhebi özelinde faiz nazariyesinde kullanımı, meselelere uygulanış yöntemi ele alınmıştır. Çalışmanın en önemli amacı, mali mübadelelerde faizden kaçınmayı emreden Şâri'in muradını bihakkın yerine getirmek için "Hangi mallarda faiz amelîyesi cereyan etmektedir ve bu malların tespitinde geliştirilen ölçütler nelerdir? Bu ölçütlerin uygulama alanında kullanımı nasıl olmuştur?" gibi sorulara cevap aramaktır.

Bu amaca ulaşmak için cins kavramının, Arap dili açısından kullanım alanları tespit edilmiştir. Akabinde kavramın mantıkçılar nazarında kullanımı serdedilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümün başlıkları yukarıdaki çerçeve ölçüsünde ele alınırken ikinci bölümde Hanefi fakihlerce kavramın faiz nazariyesi özelinde kullanımı, tanımları, örnekleri ile kapsamı ortaya konulmuştur. Cins kavramının fikhin farklı bölümlerinde faiz nazariyesindeki anlamından farklı kullanımları, yöntem gereği ele alınmamıştır. Cins kavramının hükme olan belirleyici etkileri zikredilmiştir. Mezhep içi farklı temellendirmeler ve ilkelere değinilmiştir. Hanefi mezhebi kaynakları incelenirken yöntem olarak zikredilen örnekler derlenmiştir. Derlenen örnekler ortak paydalarda toplanmaya çalışılmıştır. Bu derlemeler sonucu çalışmanın ana başlıkları oluşmuştur. Oluşan ana başlıklar, daha sonraki her bir eserin incelenmesinde yeniden test edilmiştir. Tarihi süreç içinde gelen bilgilerin, birbirleri ile tutarlı ve sağlıklı bir zeminde değerlendirilebilmesi için alt başlıklar oluşturulmuş, işlemler mahiyetlerine göre tasnif edilmiştir. İlke ve istisnalar, elden geldikçe tablolar yardımıyla netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu tablolara görüş farklılıklarını da yansıtabilmek adına, rumuzlardan faydalanılmıştır. Ebu Hanife için ح , Ebu Yusuf için س , İmam Muhammed için م rumuzu kullanılmıştır. Tablolar için tüm olasılıklar yansıtılmaya çalışılmış ve bazı olasılıklar için veri/ örnek bulunamamıştır.

Modern dönem ürünlerinden/ eserlerinden doğrudan cins, illet, takas konularında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu incelemeler esnasında derlenen veriler gerekçeleri ile kaydedilmiştir. Bu gerekçelerden modern dönem cins ölçütleri çık-

rılmaya çalışılmıştır. Kaydedilen örnekler, ikinci bölüm olan Hanefi mezhep ölçütlerince değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmada, cins kavramının sözlük anlamını serdetmek amaçlı Arap dili lügatleri, farklı ilim dallarında kullanımının bir örneği olması bakımından mantık ilmindeki ıstılah manası için klasik mantık eserleri ve Hanefi mezhebinin furû fıkıh alanındaki kaynaklarına müracaat edilmiştir. Ayrıca hadis, tefsir, fıkıh usûlü eserlerinden de ihtiyaç oranında istifade edilmiştir.

Hanefi mezhebi klasik eserlerinde cins kavramı; ribâ, selem, fasit akitler vb. konularda yoğun olarak yer almıştır. Bu konularda ele alınan meseleler incelendiğinde cinsi tayin ölçütlerinin zikredildiği görülmüştür. Bu ölçütler, farklı dönem Hanefi klasik eserleri incelenmek suretiyle zenginleştirilmiştir. Mezhebin metin, şerh, hâşiyeye, muhtasar, hilâf eserleri, fetva kaynakları, nevâzil- vâkıat ve ulaşılabildiği ölçüde müçtehitlerin mezhep içi mesailerini yansıtan eserler incelenmiştir. Tarihi süreçte cins anlayışında farklılaşmalar varsa izlenmeye çalışılmıştır.

Hanefi mezhebini temsil eden eserlerin Arapçaları ilk elden kütüphaneden temin edilme yoluna gidilmiştir. Buradan temin edilememesi halinde Şamile programından basılı nüshalar ile uyumlu olan eserler varsa buradan temin edilmiştir. Şayet burada da bulunamamışsa Câmiu'l-Kütübü'l-Musavvıra: <http://kt-b.com/> adlı siteden pdf formatında indirilerek temin edilmiştir. Elektronik ortam kütüphanelerinden istifade edilmiştir. Örneğin, <http://islamtarikh kaynaklari.com/index.php/islam-tarihi-diger-kaynaklari/18-web-siteleri/36-tbmm-kutuphane-arsivi> sanal ortamdan temin edilen eserler bibliyografyada belirtilmiştir.

Modern dönemde yapılan çalışmalarda üst başlık olarak faiz konusunda yazılan eserler, tezler, ilmi toplantılar incelenmiştir. Faiz ile ilgili çalışmalarda cins kavramı, ilgili bölümlerde konunun detayına başvurulmadan ele alınmıştır.¹¹ Daha özel

¹¹ Alkış, *İslâm Hukukunda Faizin İletisi*, 20.

olarak cins, faizin illeti, takas gibi başlıkları taşıyan eserler incelenmiştir. Doğrudan cins kavramı için yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Var olan çalışmalarda, faizin illeti cins kavramı, detaylıca ele alınmadığı görülmüştür.

Hem klasik dönem için hem modern dönem için yapılmış olan literatür çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu çalışmalar bir nevi yol haritası işlevi görmüştür. Birer örnek zikredecek olursak Ahmet Özel'in, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* eseri, mezhebin kuruluşundan Cumhuriyet Dönemine kadar var olan birikimi, eser isimlerini, tarihi süreçte kopukluk olmadan eser takibini yapma imkânı sağlamıştır. Hamdi Çilingir ve M. Salih Eser'in hazırlamış oldukları *Türkiye'de İslâm Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)* eseri, modern dönemde yapılmış çalışmaları derli toplu ve alanlara göre tasnifle sunması açısından çalışma için önemlidir.

Değerlendirmede esas alınan ilk kaynak doğal olarak Kur'an-ı Kerim'dir. Ne var ki Kur'an'da faizin haramlığı ve malların haksız yollarla yenilmesinin haram oluşu gibi genel hükümler vardır. Bunun ötesinde faizin illetinden birisi olarak değerlendirilen cins kavramı ile ilgili detaylı hükümler bulunmamaktadır. İkinci kaynak olarak sünnet verileri taranmıştır. Cins anlayışı ile ilgili haberi vahitler, mezhebin şartları çerçevesi dâhilinde kalınarak açıklanmıştır. Üçüncü olarak nas verileri doğrultusunda şekillenen fakihlerin serdettikleri hükümler ve gerekçelerine başvurulmuştur.

Doğrudan cins ismi ile yapılan telifatlar: 1. Nâtîfî, *el-Ecnâs ve'l-furûk*, el yazması halinde olup basımı mevcut değildir. 2. *Hidâye* sahibi Merginânî, *Kitabu'l-tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâva* eseri, klasik fetva literatürü mahiyetinde bir eserdir. Konuları hac ile bitmiş, müellif eseri tamamlayamamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle cins kelimesinin sözlük anlamı, varsa naslarda kullanım alanları, mantıkta ve fıkıhta terim anlamları ele alınacaktır. İkinci bölüme hazırlık mahiyetinde cins kavramının faiz nazariyesindeki önemine değinilecektir. Konunun ana hatları ve genel çerçevesi serdedilmeye çalışılacaktır.

I. DİLDE CİNS

Cins (جنس) kelimesi pek çok türe işaret eden bir isimdir.¹² Çoğulu (أجناس) (وجنوس) olarak gelir. Cins kelimesi için Ammice olduğu veya Arapça kökenli olmadığı söylenmişse de bu görüş kabul edilmemiştir.¹³

Cins kelimesi, incelenen sözlük müelliflerince genel olarak üç ortak paydada anlamlandırılmıştır:

- a. Her canlının ya da her şeyin numunesi, örneklik kısmı, bir kısmı, aynı olan çeşididir. Eşyadan bir sınıf ve kısma cins denir. Bu kullanımın örnekleri; kuşlar bir cinstir, insanlar bir cinstir, eşya bir cinstir. Bu grubun bir diğer örneği ise canlıların cinsler oldukları ve bu cinslerin ise insan, deve, inek... gibi kısımlarıdır.¹⁴
- b. Cins kavramının ikinci kullanımı, nev'ileri bünyesinde barındırma manasındadır. Bir kısım nesnedir ki eşyadan bir sınıfa veya eşyanın bir kısmına

¹² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 141.

¹³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, XI, 205.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 51; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, XI, 205; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XV, 273; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, I, 486; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 43.

denir. Pek çok ferdin ortak olduğu şey anlamındadır. Bu kullanımı ile nev'den daha geniştir: ¹⁵ Eşyadan kısımlara ayrılmış olan cinslerin alt türleri... Alt türleri birleştiren ortak özellikler sayesinde nev' oluşur. Bu nev'in altında toplandığı ortak başlık cins kelimesidir. Bu kullanıma örnek olarak; tüylü deve (mutlakan) deve cinsinden bir nev'dir. Deve, kara hayvanlarından bir cinstir. ¹⁶ Bu kullanımla ilintili olarak bir diğer anlam, benzerliktir.

c. İkinci kullanımla ilgili olarak cins, benzetmek manasındadır. İki şeyin birbirine benzer olmasıdır. "Bu, şuna benzer" denir ve cins, cenes, tecnis, mucâne-se kelimeleri kullanılır. Bir kişinin temyiz gücü ve akli yok ise o kişi için şöyle denir: "Falan kimse insana değil behâime benzer."¹⁷ Yine taze hurmaların tamamı olgunlaştığı zaman tek tip ve benzer olması dolayısıyla cins kelimesi kullanılır. ¹⁸

Cins kelimesinin, bir açıdan bu genel üçlü anlam tasnifi ile ilintili, bir açıdan da kullanımı nadir olan başka anlamları da vardır. Bu anlamlara bakıldığında ilk olarak: Cins kelimesi cim ve nun harflerinin fetha alması ile (جَنْس) donmak manasındadır. ¹⁹ Su dondu denir. Cim harfinin fetha ve nun harfinin sükûn alması ile (جَنْس) taze hurmanın her yerinin olgunlaşması ve kemal bulması manasındadır. ²⁰ Sanki olgunlaşmış tek cins oldu demek gibidir. Cenîs kullanımı (جنيس), soyunda köklü bir cins olma anlamındadır. ²¹

Tecnîs kullanımı, cins maddesinin tefîl veznindedir ve iki şeyi birbirine benzer kılmak manasındadır. Bu, şuna benzer diye kullanımı vardır. Mucânîs ise benzer ve bir başka şeyden kaynaklanan demektir. ²²

Cins kelimesi nesep, vatandaş anlamında da kullanılmıştır. Araptır , vb.

¹⁵ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, I, 446; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, XI, 205; Râzî, *Muhtâru's-sihah*, 62.

¹⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, XI, 205.

¹⁷ فلان يُجانس البهائم ولا يُجانس الناس إذا لم يكن له تمييز ولا عقل

¹⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XV, 274; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 51; وَجَنَسَتِ الرُّطْبَةُ ، إِذَا نَضِجَ كُلُّهَا فَكَانَتْهَا ، صَارَتْ جِنْسًا وَاحِدًا

¹⁹ وبالتحريك : جمود الماء

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 51; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, XI, 205.

²¹ الجنيس : العريق في جنسه . وكسكيت : سمكة بين البياض والصفرة

²² Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, I, 446; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, XI, 205; Râzî, *Muhtâru's-sihah*, 62.

Lügat anlamlarına bakıldığında: 1. grup anlam ve örnekler, tıp ilminin ya da kelam ilminin var olanları gruplandırması gibi bir kullanımı akla getirir. Birbirine benzerlik gösteren şeylerin bir arada bulundurulması ortak bir isim almasıdır. 2. grubu oluşturan anlam ve örneklerin filozof ve mantıkçılar tarafından kullanıldığı görülür. Teknik anlama temel teşkil etmiş olup hiyerarşik bir sınıflandırmayı yansıtır. 3. grup olan birbirine benzer olması anlamı, fıkıhta kullanımına yakındır. Fakih nazârında, muamelat özelinde bakılırsa akde konu olan nesnenin hangi cins olduğu önem arz etmiştir. Elbette kavramların kelime anlamları ile ıstılah anlamlarının ilişkili olması zorunlu değildir. Zira her bir kelime farklı ilim dallarında farklı pek çok anlam kazanabilmektedir. Ama bu araştırmada kelime anlamı ile kazanılan ıstılah anlamlarının ilintili olduğu tespit edilmiştir.

II. MANTIK İLMİNDE CİNS

Cins kavramı, mantık ilminde iki ana başlıktan biri olan tasavvurât kısmında, tanım teorisi altında beş tümel olarak incelenir.²³ Tasavvurâtın mebâdi kısmı, önerme oluşturabilmek için ihtiyaç duyulan kavramları inceler. Bu kavramların mahiyeti tanım ile bilinebilir. Tanım cins, tür, fasıl, arazı amme ve arazı hassa olarak beş tümel kullanılarak yapılır. Hal böyle olunca cins kavramı ilintili kavramlarla birlikte önem arz etmektedir.

Aristo (ö. m.ö. 322) *Metafizika*'da cins kavramının farklı anlamlarından bahsetmiştir.²⁴ Bu farklı anlamlardan sadece birisi terim anlamı olarak kullanılmıştır. Cins, tümeller arasında diğer bütün tümelleri içine alan ilk tümeldir. Bir diğer deyişle, türlerin altında sıralandığı şeydir. Özeldede farklı olan şeylerin çokluğuna uygulanabilen asıl yüklemidir.²⁵

İslam mantık tarihinde Fârâbi (ö. 339/950), cins kavramını ayrıntılı bir incelemeye tabi tutmuştur. Ona göre cins, "Tür bakımından farklı olan pek çok şeye 'o

²³ B. Carra De Vaux, "Cins", *İA*, III, 193.

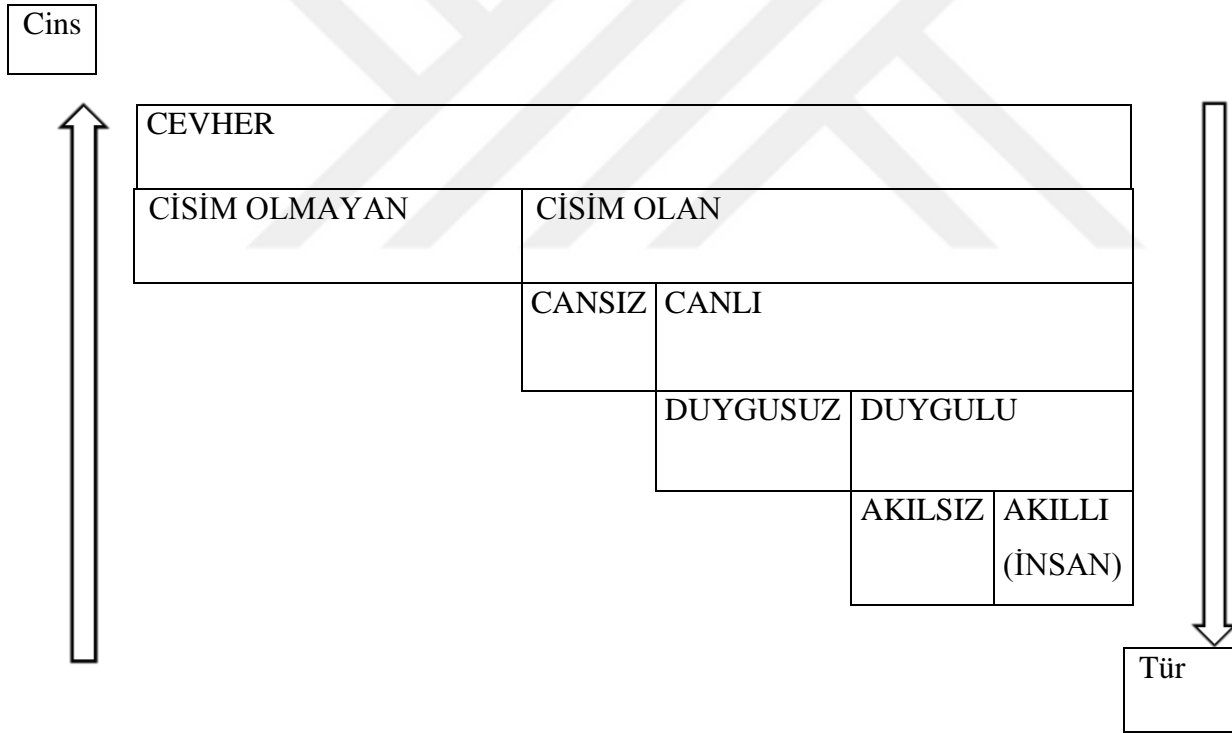
²⁴ Aristo, *Metafizika*, 20'den nakleden Katipoğlu, "Cins (Mantık)", *DİA*, VIII, 19.

²⁵ Ebherî, *İsâgüci*, 32-33; B. Carra De Vaux, "Cins", *İA*, III, 193.

nedir' sorusunun cevabında söylenendir.” Bu tanımda, “tür bakımından farklı olan” diyerek “formları ve öz gerçeklikleri farklı olan” kastedilmiştir. Daha açık ifadesi, “Bu nedir?” sorusuna cevap olarak verilen tümel kavramlar içerisinde kapsamı dar olanına tür (nev’), kapsamı geniş olanına cins denir. Örneğin, “Ahmet, Mehmet nedir?” sorusuna, insandır diye verilecek olan cevap tür; canlıdır diye verilecek olan cevap cinstir.²⁶

Pek çok ferdin ortak olduğu anlama cins denir. İnsan ve at, canlı teriminde ortaklık gösterirler. Ama ‘İnsan nedir?’ diye sorulsa, canlıdır diye cevap verilmez. Çünkü soranın amacı insanın bütün gerçekliği olup, canlı terimi ise onun bir kısmıdır. Cins öze ilişkin bir ifadedir ve değişik birçok gerçekliği gösteren küllidir.²⁷ Beş tümel içerisinde yer alan cins kavramı Porphyrios Ağacı ile netlik kazanır.

²⁶ Fârâbî, *Kitâbu'l-elfâzı'l-müsta'mele fi'l-mantık*, 66.

²⁷ İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ*, 41; İbn Sînâ, *Necât*, 15; Ebherî, *İsâgûci*, 61; Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedât ve Adab-ı Sedat*, 32.

Cins, altında türlerin sıralandığı, muhtelif nevileri ihtiva eden şeydir. Örneğin “İnsan, at, kuş nedir?” diye sorulunca verilecek cevap “Canlıdır.” olacaktır. Burada canlı bir cins ifadesidir. Bu tanım cinsin kaplamı dikkate alınarak yapılan tanımdır.²⁸

Cins kavramı, içlemi dikkate alınarak tanımlanırsa: “Cins vasıflar toplamıdır.” Aristo’nun tanımı da işlem açısından dır. “Cins birçok türde ortak olan ve cevhher kategorisinde onlara yüklem olabilen şeydir.”²⁹

Cinsin kısımlarına bakıldığında İslâm mantıkçıları, daha özel ve dar kapsamlı cinslere yakın cins (el-cinsü’l-karîb), daha genel ve geniş kapsamlı cinslere uzak cins (el-cinsü’l-baîd) demişlerdir. Bir türün hemen üstünde bulunan cinse yakın, diğerlerine uzak cins denir. Yukarıdaki şemada, insan türünün yakın cinsi canlı; uzak cinsleri ise cisim olan ve cevherdir.³⁰

Cinsin dereceleri: En üstte bulunan, başkaca bir cinsin altında gösterilemeyen cinse, cinslerin cinsi (cinsü’l-ecnâs); bir alt türe göre artık cins olmayıp tür olan kısma türlerin türü (nev’ul-envâ) denilmiştir. Bu iki kısma ek olarak en kapsamlı olan cinse yüksek cins (el-cinsü’l-âlî), yakın cins ile yüksek cins arasında kalanlara da orta cins (el-cinsü’l-mutavassıt) ismini vermişlerdir.³¹ Şemada cevher üstün cins, hayvan aşağı cins, diğerleri orta cinstir.³²

Cins, mantık ilminde tümel bir kavramdır. Pek çok ferdin ortak olduğu anlama cins denir. İki ve daha fazla kavramın birbirlerine nazaran kullanımlarında cins ve nev’ olmaları mümkündür.

²⁸ B. Carra De Vaux, “Cins”, *İA*, III, 193; Katipoğlu, “Cins”, *DİA*, VIII, 19.

²⁹ J. Tricot, *Traité*, s.66’ dan nakille Katipoğlu, “Cins”, *DİA*, VIII, 19.

³⁰ Öner, *Klasik Mantık*, 22-23.

³¹ Fârâbî, *Kitâbu’l-elfâzı’l-müsta’mele fi’l-mantık*, 66-67; Gazali, *Mi’yârü’l-ilm*, 110. 76-77; İbn Sînâ, *Necât*, 15.

³² Öner, *Klasik Mantık*, 22-23.

III. FIKİHTA CİNS

Fıkıh ilminde cins kavramının kullanım alanları çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, kavramın anlam yelpazesini zenginleştirirken kavramı bağlamına göre dikkatle ele almayı da gerektirmiştir. Örneğin cins kavramı, zekât mallarının tasnifi için kullanılırken farklı bir bağlamda, muamelat bölümünün faizin cereyan ettiği malların tespitinde ise başkaca bir bağlamda kullanılmıştır.

Cins kavramı, pek çok fikhî meselede mevzu bahis edilmiştir. Sözelimi zekâta, nisaba ulaşmak konusunda farklı kalemden oluşan mal varlıkları için ittihad-ı cins olmalı mı mevzusu, cins kavramının ele alındığı konulardan biridir. Buyû bölümünün ribâ başlığında, sarf akdinde bedellerin cinsleri konusunda ve selem kısmında müsemün fihin belirlenen cinsten farklı olarak teslim edilmesi halinde reddetme hakkı olup olmadığı meselesinde, cins kavramı zikredilir. Gaspta, gâsıp ve malı gasp edilen kişinin gasp edilmiş malın; cinsinde, sıfatında kıymetinde vb. ihtilaf etmeleri durumunda zikredilir. Vasiyet konusunda kişinin ‘Falan cinse vasiyet ettim’ demesi babında ele alınır. İçecekler ya da hadler bahsinde sarhoş edici maddenin cinsi konusunda, beyde mebî cinsinde ihtilaf durumunda zikredilir. İcâre, ikrar ve daha pek çok fıkıh bahsinde bu kavramdan bahsedilir.³³ Takas konusunda cebri takasın şartlarında borç ve alacağın aynı cins olması şartı aranmaktadır. İslâm hukukçuları cebrî takasta mümâselet şartının gerçekleşebilmesi için takasa konu olacak borçlarda cins birliğini şart koşmuşlar ve farklı cinsler arasında cebrî takasın olamayacağını ifade etmişlerdir.³⁴

Faiz konusu ile ilgili hadislerin en önemlilerinden biri olan “eşya-ı sitte” hadisinde³⁵ Hz. Peygamber(s.a) altı sınıf maldan bahseder. Hadiste zikredilen malların her birinin ayrı cins mallar olduğundan bahsedilir. Hadisin bazı tarihlerinde net ifadeler ile “Sınıflar/cinsler değişince peşin olması şartıyla istediğiniz gibi değişin.”³⁶

³³ Mv.F., “Cins”, XVI, 86.

³⁴ Kahraman, “İslam Borçlar Hukukunda Takas İşlemi”, 8.

³⁵ Buhârî, “Buyû”, 78; Müslim, “Müsâkât”, 81-84.

³⁶ و إذا اختلف النوعان فبيعوا كيف شئتم بعد أن يكون يدا بيد

denilmiştir.³⁷ Bu rivayetlerden hareketle Hanefî ve Hanbelîler faizde illeti, cins birliği ve ölçü birliği olarak belirlemişlerdir.³⁸ Şâfiî ve Mâlikîler ise hadiste sayılan cinsleri semeniyet ve taâmiyyet olmaları açısından bir üst başlıkta toplamışlar ve illeti cins+gıda ya da cins+semen olarak belirlemişlerdir.³⁹ Bu yaklaşım, mantıkçıların cins tanımına yakındır.

Bu veriler ışığında cins kavramının faiz teorisinde mihver nokta olduğu ifade edilebilir. Cinsin belirlenmesi, mübadele mahiyetli akitlerde işlemin vasfını belirleyici olacaktır. Günümüzde özellikle altın ve takas işlemlerinde, cins kavramı belki hareket noktasını oluşturacaktır.

IV. DEĞERLENDİRME

Cins kavramının lügat anlamı incelendiğinde geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülür. Bu kullanımlar üç noktada odaklanmaktadır. Bu ortak paydalar, anlamlandıran süjeye göre farklılık gösterebilecek belirlemelerdir. Birinci payda benzer olmaktır. Varlıkların benzerleri ile sınıflandırılması anlamında kullanılmıştır. Kuşlar benzerleri ile bir cins iken insanlar başka bir cinstir. İkinci payda nev'ileri bünyesinde barındırmadır. Kadın, erkek nev'ilerini bünyesinde toplayan insan cinsi gibidir. Üçüncü payda ise iki şeyin birbirine benzemesidir. “Falanca kimse behâime benzer” demek için kullanımıdır.

Bu kullanımlara bakıldığında cins kelimesinin sözlük anlamı ile mantık ve fıkıh ıstılahı olarak kullanımı arasında ilişki olduğu görülür. Alt türleri yani nev'ileri kapsayan şey olarak kullanımı -ki bu ikinci kullanımı oluşturur- mantıkta kazandığı anlamın temelini oluşturmaktadır.

³⁷ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, V, 320; Müslim, “Müsâkât”, 81; Ebû Dâvûd, “Buyû”, 12; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 393.

³⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 183; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 126.

³⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 193; Derdir, *eş-Şerhu'l-kebir*, III, 28.

Cins, ortak özellikleri hâiz fertleri ve alt türleri kategorik olarak toplayan üst/genel bir terimdir. Fıkıh uleması için cins, mahiyet yönünden değil hüküm ve maksat yönünden farklı şeyleri toplayan tümeldir.⁴⁰

Cins, fukaha ıstılahında cevhere bakılmaksızın arazları farklı olan pek çok şeye verilen ortak isim demektir.⁴¹ Pek çok farklı arazları taşıyan kişilere, kadın ve erkeğin her birine ortak olarak insan isminin verilmesi gibidir. Burada mantıkçıların kullanmış oldukları nev' kavramı fakihlerin kullanmış oldukları cins kavramına karşılık olabilir. Şöyle ki, mantıkçılar için nev' kavramı, cevherlerine/özlerine bakılmaksızın arazlarda ortak olan pek çok şeye verilen ortak isimdir. Fukaha ve usul yazarları nezdinde insan kavramı cins, canlı kavramı ise nev'dir. Mantıkçılar ise bu önermenin zıddını işaret ederler. Onlar için cins, mahiyet farkıdır.

Mantıkçılar eşyanın zât, hakikat ve mahiyetini esas alarak cins ve nev' ayrımı yaparlar. Fukaha ise şer'î maksadı ve ahkâmı ön planda tutarlar. Kelimenin daha çok sözlük kullanımından hareketle insana cins, kadın-erkek kısımlarına ise nev' derler. Cins kavramında bu genel ayrımı zikretmekle birlikte fıkıh için her bir konu ve meselede farklı değerlendirmeler yapılmıştır.

Mantık ilminde cins kavramı zihni bir gerçekliğe tekabül etmektedir. Tikel olan varlıkların değil tümel olan kavramların en geniş, cins kavramı ile ifade edilmiştir. İki farklı tanımı son tahlilde dikkati çeker. Kaplamanın nazarı dikkate alındığı tanımda, cins; altında türlerin sıralandığı şeydir. İçlemi önceleyen tanımda ise cins, vasıflar toplamıdır.

Fıkıh ilminde cins kavramı zengin kullanım alanlarına sahiptir. Bu çalışma için bu alanlardan faiz nazariyesi belirlenmiştir. Hanefî mezhebinde cins kavramı, faiz teorisinde illet olarak değerlendirilmiştir. Bu belirleme, yapılan işlemin fesadını engellemesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu önemi tayin için ikinci bölümde cins konusu, fıkıh ilmi özelinde ele alınacaktır.

⁴⁰ Bardakoğlu, "Cins", *DİA*, VIII, 20.

⁴¹ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, I, 302-312.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR FIKIH KAVRAMI OLARAK CİNS

Cins kavramı pek çok farklı ilim dalında kullanılmış bir ıstılahtır. Çalışmanın birinci bölümünde kavramın dil ve mantık alanlarında kazandığı terim anlamı izah edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde fıkıh ilmi içinde cins kavramının anlam çerçevesi belirlenmeye çalışılacaktır.

I. CİNS-FAİZ İLİŞKİSİ

Bir işlemin bünyesinde faiz unsurunun varlığını tespit için aranan illetlerden bir tanesi cinstir. Cinsin illet olarak belirlenmesi ile bir işleme faizli bir işlemdir, hükmünün verilmesi için gerek şart olmuştur. İki eşyanın da cinsinin aynı olduğu mübadeleler için şayet ölçü birliği yoksa peşin olma şartı getirilmiştir. Bu şart ile karşılıksız bir menfaat engellenmiş olmaktadır. Eşyaların cinsleri farklılaştığı durumlarda ise -bu maddeler faize konu olan mallardan ise- sadece peşin olma şartı aranmıştır.

Cinsin bilinmesi ile faiz hükmünün varlığı ya da yokluğu söz konusu olmaktadır. Bu temel fonksiyonu cins kavramının sınırlarını, tayinini, asıllarını ve istisnalarını belirlemeyi gerektirmiştir.

A. Cins Tayinin Önemi

Hanefi mezhebi iki nesnenin cinsini tayin konusunda temel ölçütler belirlemiştir. Bu ölçütler doğrultusunda nesnelerin aynı ya da farklı cins olduğu hükmüne ulaşılmıştır. Bu hüküm, faizli bir muamelenin varlığını tespitinde önemli bir illettir.

Faizin varlığı bir akitte fasit şartın olup olmaması noktasında önem taşımaktadır. Bir sonraki başlıkta inceleneceği üzere cinsin farklılaşmasını sağlayan ölçütler; isim farkı, amaç farkı, asıl farkıdır.

Fakihler nazarında faiz, sadece hadiste zikredilen altı madde ile sınırlı değildir. Fakihlerin büyük kısmına göre kıyasa kapalı olduğuna dair delil bulunmadığı sürece bütün asıl meselelere kıyas yapılması mümkündür. Hadiste zikri geçen malların hangi illeti/leri taşıdığı sorusuna farklı cevaplar verilmiştir.⁴²

Cins kavramı, faiz nazariyesinde “manaca aynı olmak” anlamındadır. İsim birliği, amaç birliği ya da benzerlik açısından o şeyin bünyesine dâhil olabilen, eklenilen şey aynı cinstir. İnek eti ile koyun etinin aynı cins olmaması yukarıda sayılan birliklikleri bünyelerinde bulundurmamaları veçhiyledir.⁴³

Cins kavramı, Hanefi fukaha tarafından faiz nazariyesinde illet olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴ Bu değerlendirmenin temel verisi eşya-ı sitte hadisidir.⁴⁵ Bu hadiste Hz. Peygamber(s.a) altı sınıf maldan söz etmiştir. Her bir cinsin kendi cinsi ile değişiminin (cins ve ölçü birliği mevcut) eşit ve peşin olmasını emretmiştir. Hadisin farklı tariklerinde “Sınıflar (cinsler) değişince istediğiniz gibi satın, sadece peşin olsun.” emri ile de cinslerin farklı cinsler ile değişiminde eşitlik şartının kaldırıldığı ifade edilmiştir.⁴⁶ Eşya-ı sitte hadisinde ‘altını altın ile buğdayı buğday ile’⁴⁷ kısmından Hanefiler cins illetinin varlığına ulaşmıştır.⁴⁸

Faizde illet belirlemesi için hadiste zikri geçen malların ve sıfatların incelenmesi yapılmıştır. Hanefiler, illet tespitinde bu zikri geçen malların kendi içlerindeki değişiminde mumâselet/eşitlik şartını zikretmiştir. Bu şartın, manen cins; sûreten kadr ile sağlanabildiğini ve illetin de bu ikisi olması gerektiğini söylerler.⁴⁹

⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 197.

⁴³ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, I, 302-312.

⁴⁴ Kâsânî, *el-Bedâi*, V, 183.

⁴⁵ Buhârî, “Buyû”, 78; Müslim, “Müsâkât”, 81-84.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 210; Kâsânî, *el-Bedâi*, V, 183.

⁴⁷ الذهب بالذهب والحنطة بالحنطة

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 199.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 207.

Faiz nazariyesinde cins kavramı için aynı cins olan malların durumu ile farklı cins olan malların durumu söz konusudur. Hanefi fukaha nazarında faiz konusunda zikri geçen malları, kendi cinsleri ile eşit ve peşin olarak değiştirmek caizdir. Ölçü ve tartıda eşitlik veya peşinlik yoksa haram olur.⁵⁰ Aynı cins olan mallar için ölçü birliği varsa ribe'l-fazl gerçekleşmesin diye eşit ve peşin olma şartı aranır. Farklı cins mallar için faizin cereyan ettiği mallardan iseler ribe'n-nesîe olmasın diye peşin olma şartı aranır. Cins farklılaşınca tek şart istenmiştir.⁵¹

Faizin tahakkuk edip etmediğini belirlemek için malların gruplanması ve cins faktörü etkili olmuştur. Adedi mallar için -mütefâvit olsun veya olmasın- kendi cinsleri ile değişiminde eşitlik şartı aranmamıştır.⁵² Misli mallar için aynı cinsin mübadelesinde eşitlik şart koşulmuştur. Bu eşitlik eşyanın birbirine benzemesinden dolayı şart koşulmuştur. Benzemek ise şeklen ve manen olmak üzere iki kısımdır. Şeklen olan benzerlik miktara bakılarak bilinebilir. Anlam benzerliği ise cins ile bilinir. Aynı cinsin kalite farkı dikkate alınmaz.⁵³

B. Cins Tayininde Ölçütler

Eşyanın cinsini belirleme konusunda zihinlere ilk olarak isim farklılığı, şekil farklılığı vb. gelmektedir. Bu şekilde düşünme faaliyeti meselenin pek çok örneği için yol göstericidir. Şu kadarı var ki meselenin incelenen tüm tikel örnekleri için geçerli olacak ilkeler belirlemeye ihtiyaç vardır. Bu ilkeler için klasik dönem örnekleri incelenerek ilkeler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

Klasik Hanefî furû fıkıh kitaplarında zikredilen tikel örneklerin peşi sıra hükme tesir eden ilkeler de zikredilmiştir. Bu ilkeler kaynaklarda bugünkü anlamda konu başlıkları olarak yer almamıştır. Kazuistik yöntemle gelişmiş ve kaleme alınmış

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 200.

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 211; "وإذا اختلف النوعان فبيعوا كيف شئتم بعد أن يكون يدا بيد".

⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 206- 214.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 207-208. ; Bâbertî, *el-Înâye*, IX, 295; "جيدها وردبها سواء".

fıkıh eserlerinde Hanefi mezhebinde furû fikhın tüm konuları göz önünde bulundu-
rulduğu vakit, cinsi belirleme ölçütünün beş olduğu söylenebilir:

1. Hüküm birliği
2. Maksat birliği
3. Suret (İsim) birliği
4. Asıl (Mana) birliği
5. İsim ve Mana birliği⁵⁴

Fukaha nezdinde farklı pek çok şeyi bir isimde toplamak olarak tarif edilen cins kavramının, hangi farklılık alanını/veçhini bir araya getireceği tartışılmıştır. İmam-ı Azam (ö.150/767), mana ve suret birliği aranması gerektiğini ifade etmiştir. Ebû Yusuf (ö.182/798), hükümleri farklı olan pek çok şeyin bir araya getirilmesini cins birliği şartı olarak zikretmiştir. İmam Muhammed (ö.189/805) ise maksat farklılığını şart olarak görmüştür. Sirke ile şarap Ebu Yusuf nazarında farklı cinslerdir. Çünkü sirke şer'i şerif nazarında mütekavvim bir maldır ve sadaka, mehir olarak verilebilir ama hamr bunun zıddındır. Hür ve köle ise tek cinstir. Çünkü onlar insandır. Hür ile köle, İmam Muhammed nazarında da tek bir cinstir. Hür ve köle her ikisi için de zâtın manası ayrılmaz. Ama sirke ve hamr iki farklı cinstir. Matlup olan şeyler her ikisi için farklılık arz etmektedir. İmam-ı Azam ise suret ve mana değişikçe tek cins olacağını belirterek hem sirke ve hamrın hem de hür ve kölenin tek cins olduğunu söyler.⁵⁵

Faiz teorisi özelinde bu genel ilkelerden üçü öne çıkmaktadır. Bu ilkeler; asılların bir olması, isimlerin bir olması, amaçların bir olması olarak zikredilebilir. Daha detaylı örnekler ve ayrışmalar takip eden başlıkta açıklanacaktır.

⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 316- 357; Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti 'l-funûn*, I, 302-312.

⁵⁵ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti 'l-funûn*, I, 302-312.

C. Klasik Dönem Yansımaları

Fıkhi problemlerin mezhep imamı ve öğrencileri tarafından tartışıldığı ilk evrelerden bugüne kadar aktarılarak sınırları net bir şekilde çizilen faiz konusunda cins anlayışı araştırılacaktır. Bu kısımda mezhebin ilk dönemlerinden başlamak sureti ile cins anlayışının izi sürülecektir. Karşılaşılan problemlere cins tayini için hangi ölçütlerin geliştirildiği ve bu ölçütlerin sağlıklı çözümleri, uygulama yöntemleri ele alınacaktır.

1. İsim (Suret) Farklılığı

İsim farklılığı bir eşyanın/nesnenin ne olduğunu bilmede ilk ve en temel hareket noktasıdır. İsimlerine bakılarak eşyaların mahiyetleri konusunda bilgi sahibi olunur. Bu bilgi doğrultusunda eşyaların cinsleri farklılaşır. ‘Bu kalemdir.’ ya da ‘Bu defterdir.’ cümlesi bize muhatap olunan nesnelere neliği konusunda bilgi sağlar. İsim vermek bir bakıma; sınır çizmek, mahiyet belirlemek, cinsi tayin etmek demektir.

İsim/suret farkı, tasavvur esnasında zihinde oluşan şeydir. Eşyaları tasavvurda, isimleri zihinde her bir eşyanın mahiyetini canlandırır.⁵⁶ Bu farklı mahiyetlerin dil ile ifadesi için isimlere ihtiyaç duyulur. Tek ve aynı tasavvur için iki farklı isim verilmez.

Fıkıh ilminde, eşyaların cinsini tayinde bu noktadan hareketle isim farklılığı bir ölçüt olmuştur. Cins farklılıkları isim değişimi ile bilinmiştir. Buğday ve arpa farklı isimdir ve farklı cinslere işaret etmiştir.⁵⁷ Hadiste buğday ve arpa ayrı ayrı zikredilmiştir. Ayrı isimlendirmelerin bir amacı vardır. Bu amaç cins farkına işarettir.

⁵⁶ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 26.

⁵⁷ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 23; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 211; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 179.

Buğday ve arpa farkı cinstir. Çünkü Peygamber(s.a), “Buğday ve arpayı istediğiniz gibi satın.” demiştir.⁵⁸ Ma’mer b. Abdullah(r.a.)’tan rivayet edilen bir hadiste Peygamber(s.a): “ Taam taama misli mislinedir.” demiştir.⁵⁹ Bu hadise “cins” kelimesinin takdir edilebileceğini ifade eden fakihler olmuştur. “Taam, kendi cinsi taama, satışta misli mislinedir.” şeklindedir. Çünkü taamların hepsi bir cins değildir. Şu da muhtemeldir ki Peygamber(s.a) taam derken o dönemde yaygın olarak tüketilen buğday kastetmiştir. Ma’mer(r.a.)’in hadisinin siyak ve sibakından bu ifade anlaşılmaktadır. Bu şekilde anlaşılmasa bile yiyecek maddelerini cinslere ayıran hadisler has ifadeler olduğu için buradaki âm hadisi tahsis etmiş olacaktırlar. Kıyas yapılarak buğday ve arpa menfaat yakınlığı dolayısıyla aynı cins sayılamaz. Çünkü menfaat yakınlığı altın ve gümüşte de bulunmaktadır.⁶⁰

Buğday ve arpanın farklı cins olması konusunda, fitır sadakası ve diğer sadakalar düşünülebilir. Bu sadakalarda “Buğdaydan yarım sa’, hurma ve arpadan bir sa’.” denilmiştir. Şayet buğday ve arpa türleri farklı da olsa tüm hurma çeşitlerinin aynı cins oldukları gibi bir cins olsalardı, fitır sadakası için her ikisinin miktarı da eşit tutulurdu. Bu durum farklı cins olduklarını göstermektedir. Buğday ve arpa özel isim birliği taşımazlar. Bu sebeple pek çok türü içinde barındıran hurma ve buğday gibi değillerdir.⁶¹

Cins farklılığı için genel isim birliğine bakılmaz, özel isim birliğine bakılır. Genel isim birliğine bakılırsa tüm gıda maddeleri yiyecek olma bakımından tek bir cins sayılmalıdır. Bu da doğru bir hüküm değildir.⁶² Herat kumaşı yine aynı Herat kumaşı ile değişirse isim birliği cins birliğinin varlığı anlamındadır. Ölçü illeti olmadığı için sadece vadeli satımı caiz değildir.

Menekşe yağı ile gül yağının farklı cins olmasını isimde izafe edildikleri nesnelere sağlamıştır. Her ikisi de aynı asıldan olmasına rağmen isimdeki izafetten kay-

⁵⁸ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 34; Müslim, “Müsâkât”, 80; Nesâî, “Buyû”, 43.

⁵⁹ Müslim, “Müsâkât”, 18.

⁶⁰ Tehânevî, *Îlâu's-Sünen*, XIV, 417.

⁶¹ Tehânevî, *Îlâu's-Sünen*, XIV, 414.

⁶² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 211.

naklanan farklılık ve amaçlarının farklı olması cinsi farklılaştırmıştır.⁶³ Tıpkı arpa unu ve buğday unu derken farklı izafetle zikredilmeleri gibidir.⁶⁴

Sığır eti ile koyun ve keçi eti; kuyruk yağı ile iç yağı farklı cinslerdir. Ayçiçek yağı ile haşhaş yağı farklı cinslerdir. Yağlarda asılları farklı ise farklı cinstir. Cinslerin farklı olması ya asılları ya amaçları ya da sıfatları farklı olmasındandır.⁶⁵ Burada asıllardan farklı olarak isimde izafe edildikleri eşyalar da farklılaşmaktadır. Sadece et denilmemiş sığır eti olarak izafeli kullanılmıştır. Bu şekil kullanımlar ismi farklılaştırmaktadır.

Asılları bir olmakla beraber cinsler farklı olan iki eşyada tarafların ihtilafı halinde ilk olarak ismi söylenen değil işaret edilen şey öncelenir. İkinci olarak işaret yoksa isime bakılır. Çünkü cins farklılaşması isim ile bilinir. İsimlendirme mahiyetini açıklanması için vardır.⁶⁶

2. Amaç (Menafi) Farklılığı

“Cins farkı, amaç farklılaşması ile bilinir.”⁶⁷ ilkesi mezhep içinde genel kabul görmüştür. “Amaç farklılaşmadıkça ferler de asılın hükmüne tabidir.” ilkesi amaç farklılığının cins farklılığında etkili olacağını gösterir.⁶⁸

Hanefi mezhebinde, amaç farklılığı asılların birliği ile beraber cins farklılaşmasına sebep olabilir. Ama amaç birliği asılların farklılığı ile birlikte cins birliğini getirir denilemez.⁶⁹ Asıl ilke, işçilik farkı yoksa cüzlerin/ferlerin farkı ile asılların farklılığı gerekir.⁷⁰

⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VII, 33; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 223.

⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 180.

⁶⁶ Zeylâi, *Tebyinü'l-hakâik*, IV, 381.

⁶⁷ وَأَخْتَلَفَ الْجِنْسُ يُعْرَفُ بِأَخْتَلَفِ الْإِسْمِ الْخَاصِّ وَأَخْتَلَفَ الْمُقْصُودُ

⁶⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 223.

⁶⁹ ان اختلاف المقصود قد يوجب اختلاف الجنس عند اتحاد الاصول و لم نقل اتحاد المقصود يوجب الاتحاد عند اختلاف الاصول فالأصل أن يوجب اختلاف الأصول اختلاف الأجزاء و الفروع إلا عند التبدل بالصنعة و أن يوجب اتحاد الاصول اتحاد الفروع إلا عند التبدل بالصنعة او اختلاف المقصود بالفروع و لم يظهر عليه نقض.

⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VII, 26.

Keçi kılı ile koyun yünü amaç farklılığından dolayı farklı cins sayılır. Çünkü keçi kılının/tiftiğinin amacı ile koyun yününün amacı, ismi, sureti farklıdır. Etleri ve sütleri bunun hilafına olsa bile amaç farkı hükmü farklılaştırmıştır.⁷¹ Keçi kılı çoğunlukla dayanıklı ip ve çul için edinilir. Koyun yünü ise keçe ve sargı bezi için edinilir.⁷²

Et ile hayvanın yağı farklı cinstir. Çünkü isim ve amaç farklılığı mevcuttur. Aynı şekilde et ile kuyruk yağı farklı cinstir. İç yağı ile sırt yağı farklı cinstir. Çünkü iç yağı (شحم البطن) yağlı ettir.⁷³ İç yağı ile kuyruk yağı aynı hayvandan alınmış olsa bile kullanım amaçlarının farklı olmasından ötürü farklı cins sayılmıştır. Aynı zamanda isimleri ve suretleri de farklılık göstermektedir. Tıpkı et ile yağın satımı menzilesindedirler.⁷⁴ İnek ile öküz, koyun ile keçi, irap devesi ile baht devesi hayvan olarak aynı cins olsalar bile sütleri, iç yağları ve kuyruk yağları farklı cinstir.⁷⁵ Amaçları farklıdır.

Sütün peynir ile fazlalıklı değişimi caizdir. Amaç ve isim farklılığı süt ve peyniri farklı cins yapmıştır.⁷⁶ “Asılları bir olsa bile amaç farklılaşması cinsi farklılaştırır.” kaidesince amel edilmiştir.

Bir erkek köleden maksat onun ev dışında istihdamıdır. Ticaret ile uğraşması, ekim-dikim ile ilgilenmesi gibi. Bir cariyede maksat ev içi istihdamdır. Örneğin; yemek yapmak, temizlik yapmak gibi görevlerdir. İnsan türünde amaç farklılaşmasından ötürü erkek ve kadın iki farklı cinstir. Ama insan dışındaki canlılarda ortak amaç birliğinden dolayı dişi ve erkek türü tek cins sayılır. Ortak amaç; et, taşıma, binek vb. olabilir.⁷⁷

⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 186.

⁷² İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 26.

⁷³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 189.

⁷⁴ İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 26; Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 467; Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 61; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 224; Derkânî, *İhtisâru'r-rivâye*, II, 73; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

⁷⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33.

⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 186.

⁷⁷ Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 380.

Pekmez ile sirke amaç farklılığından ötürü farklı iki cinstir.⁷⁸ Her ikisinin aslı da eğer üzümden ise üzüm suyu, hurmadan ise hurma suyudur. Fakat pekmez ile sirke arasındaki amaç farklılaşması cinsi farklılaştırmaktadır. Klasik eserlerde rastlanmamış olmasına rağmen bugünkü pekmez ve sirke yapım farklılığı dikkate alındığında belki işçilik farkından da bahsedilebilir. Aynı asıla tabi olan iki madde işçilik farkı yani insan müdahalesi ile farklılaşmaktadır. Şu var ki işçilik farkının muteber olabilmesi için aynı asıla tabii olan maddelerin farklı maddelere dönüşmesi gerekir. Burada pekmez ve sirke üzüm suyu veya hurma suyu olan asıllarından tamamen farklılaşmıştır. Taze üzüm ile pekmez istenildiği her durumda satılabilir.⁷⁹ Bu örnek de işçilik ve amaç farkını ortaya koymaktadır.

Asılları bir olmasına rağmen amaç farklılığı dolayısıyla farklı cins sayılan örnekler; Vedârî ve Zendîcî kumaşlar, kaymak ve tereyağı, kaynatılmış zeytinyağı ve kaynatılmamış olan zeytinyağı, menekşeden elde edilmiş/alınmış yağ ile menekşeden alınmamış olan yağ⁸⁰ farklı cinslerdir.⁸¹

3. Asıl (Mana) Farklılığı

Asıl farklılığının bilinmesi, lafzın kayıtsız olarak mutlak kullanımında anlaşıl-
lan şeydir. Kullanılan iki kelimenin farklı olduğuna şüphe bırakmaksızın işaret eden
şeydir.⁸² Hanefî mezhebinde “Asılların birliği ferlerin de birliğini gerektirir.” ilkesi⁸³
cârîdir. İstisna olarak; ferleri farklı cinse dönüştüren işçilik farkı ve amaç farklılığı
zikredilebilir.⁸⁴

⁷⁸ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 380.

⁷⁹ *el-Fetâva'l- Hindiye*, III, 118.

⁸⁰ الدهن المرى بالبنفسج مع غير المرى (Mehmet Savaş: Menekşeden yapılmış reçeli diğer reçel olmayanı ile ... , Cevat Akşit: Menekşe ile karıştırılmış yağla karıştırılmamış yağla/ menekşe ile macun edilmiş yağ... olarak çevirmişlerdir.)

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 177.

⁸² İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 26.

⁸³ فالأصل أن يوجب اختلاف الأصول اختلاف الأجزاء و الفروع

⁸⁴ İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 35.

Etler, cins konusunda asıllarına itibarla sınıflanırlar. Asılları aynı olan etler aynı cins sayılır. Asılları farklılaşır o asıllara tabi olan ferler de farklılaşır.

- i. İlk olarak asıl farklılığına bakılır.
- ii. İsimleri de farklıdır. Hangi asıldan edinilmişse onun izafesi ile isimlendirilirler.
- iii. Etlerde elde edilme amaçları da farklılaşır. Bazı et çeşitlerine rağbet edilir. Bazı et çeşitleri zararlıdır.
- iv. Etlerin tamamı ölçüde birleştikleri için vade ile satılamazlar.⁸⁵
- v. Et konusunda asılların birliği varsa özel amaç -genel amaç değildir. Çünkü bu durumda hepsi gıda sayılmalıdır- birliği de var sayılır. İnek ve öküz aynı cinstir. Koyun ve keçinin etleri tek bir cinstir çünkü asılları davar olmak bakımından bir aslın cüzleridir.
- vi. Hurmanın cüzleri gibidir. Asılları farklı olan etler birbirleri ile fazlalıklı olarak değiştirilebilir. İnek eti, koyun eti ve deve eti gibi. Ama koyun ve keçi bir asıla aittir ve zekâta birbirlerine nisap için eklenebilirler.
- vii. Özel mana birliği vardır. Eğer genel mana birliği aranmış olsaydı hiçbir eşyayı birbiri ile fazlalıklı satamazdık. Hepsi tek bir cins olurdu. Burada kuşların etleri söz konusu değildir. Çünkü ribevî mal değildir. Tavuk eti ile kaz etini ayırmak gerekir çünkü onlar veznîdir.⁸⁶

Üzüm sirkesi ile hurma sirkesi ya da üzümün ve hurmanın suları, asıl farklılığı dolayısıyla iki farklı cins sayılmıştır. Asılları farklı cinslerdir çünkü zekâta birbirlerine eklenmezler. İzafe olundukları şeye itibarla isimleri farklıdır. Tıpkı buğday unu ve arpa unu demek gibidir. Amaçları farklıdır, bazı insanlar özellikle bazısını isterler, birisinden faydalanırken diğerinden zarar görürler.⁸⁷

⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 177.

⁸⁶ İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 34; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

⁸⁷ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 466; Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 61; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 223; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 186.

Sirke, meyve suyu ile fazlalıklı satılırsa caiz değildir. Çünkü meyve suyu bir sonraki aşamasında sirkeye dönüşür. İki madde arasında mücâneset yani cins birlik-teliği şüphesi vardır.⁸⁸

Baht ve İrap develeri fazlalıklı değişilemez çünkü renkleri farklı olsa bile asıl birliği ile cinsleri aynı cinstir.⁸⁹

Hayvanların sütleri de etleri gibi asıllarına itibarla sınıflanır.⁹⁰ İnek ve koyun sütü farklı cinstir. Amaç farklılığı mevcuttur.⁹¹ Yağ yapmak için deve sütü değil inek sütü tercih edilir. Tüm sütler yavru hayvanlar gibi kendi aslından meydana gelir.⁹²

Asılları farklı olan yağlar farklı cinstir.⁹³ Asılları bir olan yağlar için amaçları farklı ise farklı cins denilmiştir: Gül yağı ile menekşe yağı gibi. Asılları birdir ama izafeleri gül ve menekşe olarak farklıdır.⁹⁴ Menekşe yağı ile hıyerî yağı iki ayrı cinstir. Asılları farklı cinsten olan farklı yağlardır.⁹⁵

Asıl birliği her zaman cins birliğini gerektirmeyebilir. Pamuk ve elbise ya da kumaş aynı asıla tabi olmakla birlikte farklı görünüm ve işçilik içermektedirler.⁹⁶

İpin pamukla değişimi ancak eşit olması şartıyla caizdir. Çünkü asıl birlikteliği mevcuttur. Her iki madde de veznîdir. Şayet her ikisi ya da sadece birisi veznî olmaktan çıkarsa eşit satım şartı aranmaz.⁹⁷ İpin pamuk ile değişimi konusu farklı olasılıklar ve hükümleri ile birlikte ilerleyen başlıklarda zikredileceği için burada bu kadar bilgi ile yetinilmiştir.

⁸⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 163.

⁸⁹ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 494.

⁹⁰ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 34; Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, VII, 313.

⁹¹ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 177.

⁹³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 211.

⁹⁴ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 467.

⁹⁵ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 119.

⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 122.

⁹⁷ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

1. • Bir maddenin cinsini tayin için ilk olarak o maddelerin asıllarına yani hammaddelerine bakılır.
2. • Asılları aynı olması durumunda o maddeler aynı cinstir. Örn: keçi eti ile koyun eti....
3. • Maddelerin asılları farklı ise o maddeler farklı cinstir.

*Temel esaslar dikkate alınarak yapılan bir tablo.

İki maddenin asılları aynı olmakla birlikte farklı cins olduğu durumlar

1. Kullanış gayelerinin farklılığı ile cins farklılaşır. Koyun yünü ile tiftik, kullanım yerlerinin farklılığı dolayısıyla farklı cinstir.

2. Bir maddeyi farklı bir madde haline getiren işçilik, cinsi farklılaştıran bir sebeptir. Buğday ile ekmek asıl birliğine rağmen farklı cins sayılmıştır.

3. Zahiren farklı olan maddeler için içindekilere bakılır. Buğday ve un ya da zeytin ve zeytinyağı, içindeki asıllara bakılarak aynı cins sayılmıştır.

*İstisnai durumlar nazarı dikkate alınarak yapılan bir tablo

II. CİNS BİRLİKTELİĞİ İLE OLUŞAN FARKLI DURUMLAR

Aynı asıla, mahiyete, isme sahip olan iki eşyanın; kullanım amaçlarının farklılaşması, gelişim döneminin farklılığı, rağbet edilen sıfatların eklenmesi vb. durumlardan dolayı bünyesinde var olan yeniliğin cinsi farklılaştırıp farklılaşdırmadığı bu çalışmanın çerçevesi içerisindedir.

Cinsin farklılaşp farklılaşmadığı bilgisi, verilecek hükmü etkileyen bir ölçütür. Bu ölçüt, mezhep içi ihtilafli meselelerin odak noktasıdır. İlerleyen başlıklarda bu ihtilafın ve cins birlikteliği/farklılığının hükme etkisi daha net olarak görülecektir.

A. Aynı Cins Malların Farklı Hallerde/Aşamalarda Cins Tayini

Bu başlığın içeriği, bir mahsulün farklı gelişim dönemlerinde satımını ve hayvan kesiminin farklı aşamaları ile etin satımını kapsamaktadır. İnsanın bir etkisi olmadan gelişen taze bir buğdayın kurumuş bir buğday ile değişimi mümkün müdür? Bu değişimde mahsulün farklı hallerde olması cinsi farklılaştırıcı bir etki yapmış mıdır? Hayvan için canlı ol(ma)ma durumu et ile aynı cins olduğu kabulünü sağlamış mıdır? Bu gibi sorulardan yola çıkarak cins anlayışı netleştirilmeye çalışılacaktır. İlk olarak, farklı gelişim dönemlerindeki meyve, sebze, bakliyat vb. maddelerin cinsi araştırılacaktır.

İlke olarak, bir ağacın meyve çeşitleri/türlerinin tamamı tek bir cinstir.⁹⁸ Ebü'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952)'nin beyanına göre, tüm hurma meyveleri tek bir cinstir. Peygamber(s.a) “Hurma, hurma karşılığındadır.” beyanında, hurma lafzı âm lafız olarak kullanmıştır. Çünkü asılları birdir, amaçları da aynı şekildedir. Türleri farklılaşsa bile tüm armutlar tek bir cinstir. Elma da aynı şekilde tüm türleri ile tek

⁹⁸ فثمرة كل نوع من الشجر جنس واحد كالعنب كلها جنس واحد وان اختلفت أنواعها

bir cinsti.⁹⁹ Buradaki kasıt, farklı gelişim dönemlerindeki mahsülleri de bir cinsin farklı alt türlerini de içermektedir. Problemin tüm boyutlarını göstermesi açısından üstten bir bakış meselenin yerinin bihakkın tavsif edecektir. Yemişin ve hurmanın satımı için dört ihtimal mevcuttur:

1. Tazenin taze ile satımı
2. Islatılmış olanın ıslatılmış olan ile satımı
3. Kurunun taze, tazenin kuru ile satımı
4. Islatılmışın kuru ile satımı¹⁰⁰

İlk olasılık, tazenin taze ile satımıdır ki, bu satım caizdir. İncir, zerdali, armut, nar, erik gibi kurutulabilen meyvelerin tazesini tazesini ile kurusunu kuru ile satmak caizdir. Kuruyunca birinin diğerinden daha çok eksilse bile caizdir.¹⁰¹

İkinci olasılık, ıslatılmış olan bir yemişin; örneğin nemlendirilmiş buğday ile yine nemlendirilmiş buğdayın satımı -kendi durumunda olan bir yemiş ile satımı- caizdir. Islatma işlemi cinsi değiştirmez. İlerleyen başlıklarda detaylı değerlendirmeler yapılacaktır.

Üçüncü olasılık, bir yemişin tazesini ile kurusunun birbirleri ile eşit ya da fazlalıklı değişimidir. Taze hurma ile kuru hurmanın, taze üzüm ile kuru üzümün satımı, kayısı, ceviz, şeftali, armut benzeri yemişlerin kuru ve taze hallerinin satımı zikredilebilir. Bu satımın caiz olup olmadığı noktasında ihtilaf vardır.

Dördüncü olasılık, ıslak buğday ile kuru buğdayın, satıma konu olup olması ve eğer satıma konu olursa hangi satım şekline tabi olacağı ihtimalidir. Islatma işleminin cins farklılığı oluşturmadığı genel kabul olmakla birlikte farklı görüşler de vardır. İttifakla caiz olduğunu beyan edenler, ittifakla caiz olmadığını benimseyenler, tarik-i itibar yolu ile satımın mümkün olduğu görüşü olmuştur.¹⁰² Her bir mesele daha incelikli tahlil edilmek için kendi bahsinde ele alınacaktır.

⁹⁹ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 313.

¹⁰⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

¹⁰¹ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebir*, 249; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 118.

¹⁰² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

1. Aynı Gelişim Aşamasındaki Ürünlerin Cins Tayini

Bu kısımda taze-kuru meyvelerin, bakliyatın vb. yine kendi muadili olan taze-kuru ile satımı ele alınacaktır. Bazı farklı hükümler olması sebebiyle her bir malın satımı ayrı ayrı zikredilecektir. Burada amaç, detayda farklılaşmaları kaçırmamak ve net sonuçlara varmaktır.

“Taze hurmanın taze hurma ile kuru hurmanın kuru hurma ile satımı caizdir, icmâ ile sabittir.” Asıl birliği sebebi ile aynı cins olan hurmaların, birbirleri ile eşit değişimi caizdir. “Toptan veya veznen satımı ittifakla caiz değildir. Çünkü toptan ve veznen satımda eşitlik keylî olarak bilinmez. Biri diğerinden daha ağır olabilir ve kuruyunca daha çok eksilebilir.”¹⁰³

2. Farklı Gelişim Aşamalarındaki Ürünlerin Cins Tayini

Eldeki ürünlerin aynı gelişim döneminde olmaması halinde satışın durumu farklılaşacaktır. Farklı gelişim dönemleri cins üzerinde etkili midir araştırılacaktır.

Taze hurma (الرطب) ile kuru hurmanın (التمر)¹⁰⁴ eşit olarak satımı caizdir. Bu konu mezhep içinde iki farklı hükme bağlanmıştır. İlki, aynı cins olmalarından ötürü cevaz yönündedir.¹⁰⁵

- i. Hurmaların tamamı, isimleri farklılaşsa bile tek bir cinstir. Ebu Hanife için kuru hurma ile yaş hurma arasında cins benzerliği her yönden mevcuttur. Çünkü hurmada kurumadan önce isim, fayda birliği mevcuttur. Kuruduktan sonra da isim birliği vardır çünkü yaş hurmayı Peygamber(s.a) temr diye isimlendirmiştir. Aslında var olan fayda yönü de aynen bulunmaktadır. Şayet buğday ve un gibi olsaydı menfaat

¹⁰³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 32; Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 464; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 223; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 306; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

¹⁰⁴ Temr: hurma ağacının meyvesidir. Görüldüğü andan olgunlaşınca kadar ki durumuna verilen isimdir. Buna göre rutab da temrdir; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 184.

¹⁰⁵ Derkânî, *İhtisâru'r-rivâye*, II, 72.

yönü değişmiş olurdu. Buğdayın öğütölüp un yapılması faydanın cinsini/yönünü değiştirir. Buğday öğütölerek un yapılınca ekim-dikim amacına uygun değildir. Bu sebeplerle yaş hurma ile kuru hurma arasında her yönden cins benzerliği bulunmaktadır.¹⁰⁶

- ii. Yaş hurmanın kuru hurma ile eşıit satımı caizdir. Çünkü aynı ölçü birimi ile ölçölmektedirler.¹⁰⁷
- iii. Satım anındaki eşıitlik dikkate alınır. Bedellerde daha sonra oluşın değişimler dikkate alınmaz. Bazı türler kururken fireyi çok verir bazı türler ise fireyi az verir.¹⁰⁸
- iv. Bu hükme dayanak kitap ve meşhur sünnet verileridir. Kitabın umum lafızları ile alışverişin helal olduğu, batıl yollara tevessöl etmeden karşılıklı rıza ile ticaret yapılması gerektiği vb. nas verilerinin zahiri anlamı her çeşit satımın helal olduğunu belirtir. Aksi bir hüküm için tahsis edici delil gerekmektedir. Örneğin, şer’i ölçüde fazlalık yasaklanmıştır.
- v. Meşhur sünnet ise eşya-ı sitte hadisi ve bu hadiste mutlak olarak tahsis edilmeden sayılan mallardır. Sıfatları ve türleri hakkında farklılaşmalar olsa bile buğday ve arpa isminin tüm buğday ve arpa türleri için tek bir cinsi ifade ettiğinde şüphe yoktur.
- vi. Peygamber(s.a)’e Hayber’in taze hurmalarından (رطب من خيبر) ikram edildiği vakit Peygamber(s.a): “كل تمر خيبر هاكنا” Hayber’in tüm hurmaları derken temr ismin kullanmıştır.¹⁰⁹ Bu rivayette, taze hurmaya da temr ismi verilmesi taze ve kuru hurmanın aynı cins olmasına bir delildir.¹¹⁰
- vii. Taze hurma(rutab) eğer temr ise eşya-ı sitte hadisinde olduğu üzere hurmanın hurma ile değişimi caizdir. Eğer yaş hurma temr değilse Peygamber(s.a)’in “Cinsler farklılaşırsa istediğiniz gibi değişin.” sözü

¹⁰⁶ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 305.

¹⁰⁷ Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 60.

¹⁰⁸ Tehânevî, *Îlâu's-Sünen*, XIV, 449.

¹⁰⁹ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 493.

¹¹⁰ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 462; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 222.

cârîdir. Tek bir cins olmaları da farklı cinsler olmaları da değişimin cevazını etkilememektedir.¹¹¹

- viii. Ebu Hanife, “Kuruyunca eksilir mi?” rivayetinin vadeli satımı yasaklamak için vaz edildiğini ifade etmiştir. Şayet kuruyunca eksilmesi satıma engel olsaydı, taze hurma karşılığında yine taze hurma satımının da caiz olmaması gerekirdi.¹¹²
- ix. Temr; hurma ağacının meyvesinin ilk oluştuğu andan itibaren olgunlaşmaya kadarki ismidir. Bu isim, farklı gelişim aşamalarında değişen nitelikleri dolayısıyla cinsi değiştirmez. Tıpkı insanın çocuk, yetişkin, yaşlı olması gibidir.¹¹³ Rutab (yaş hurma) ise hurma meyvesinin bir türüdür. Ve ona hurma (temr) demek uygundur.¹¹⁴ Rutab kelimesi özel isim ve bir nev’dir.¹¹⁵ Aynı şekilde hurma ismi, temri de taze hurmayı da ham halde olan hurmayı da kapsar.
- x. Peygamber(s.a), zekât toplayanlara Hayber’in iyi hurmasından da kötü hurmasından da bir ölçü almalarını emrediyor. Yani aynı cins sayıyor.
- xi. Bu hükmün temsilcisi Ebu Hanife’dır. Onun nazarında yaş hurma da temr diye isimlendirilir ve aynı cinstir. Zat/öz itibari ile aynı cinstir, sıfat itibariyle aynı cins değildir.¹¹⁶
- xii. İmameynin delil getirdiği hadis için Nihâye’de şu bilgi vardır: Soruyu soran bir yetimin vâsisi idi, Peygamber(s.a) bu tasarrufu kuruyunca eksildiği için yetimin menfaatine bulmadı ve yetime şefkatinden yasakladı. Akdi fesat unsuru içerdiği için yasaklamadı.¹¹⁷
- xiii. Peygamber(s.a)’in taze hurma ile kuru hurmayı satmayı yasakladığı rivayeti mezhep imamlarınca kabul görmemiştir. Hadisin râvilerinden Zeyd b. Ayyaş meçhul, nakilde zayıf olarak nitelenmiştir.¹¹⁸ Kim olduğuna dair bilginin sabit olmadığı zikredilmiştir. Onun kitap ve meş-

¹¹¹ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 38; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 32.

¹¹² Tehânevî, *Îlâu's-Sünen*, XIV, 449.

¹¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 186.

¹¹⁴ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 28; Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 462.

¹¹⁵ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 462; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 222.

¹¹⁶ Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87.

¹¹⁷ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 493.

¹¹⁸ Tehânevî, *Îlâu's-Sünen*, XIV, 448.

hur sünnete muâriz olan kavilleri alınmamıştır.¹¹⁹ Hadisin başkaca bir tarihinin mevcut olmadığı zikredilir. Aynı zamanda metnin de muzdarip olduğu vurgulanır. Bazı lafızlarında “Taze hurma kuruyunca eksilir mi?” diye sorulurken bazı lafızlarında “Peygamber(s.a) bundan yasakladı çünkü nesiedir.” denilmiştir.¹²⁰

- xiv. Taze hurma ile kuru hurma satımının, un ile buğdayın satımından farkı şudur; un ve buğdayda eksilme durumu satım anında mevcuttur, yani sonradan oluşmaz. Taze hurma ve kuru hurma ile un ve buğdayın cüzleri arasındaki fark fazladır. Bu sebeple caiz değildir. Ama taze hurma ve kuru hurma arasında satış anında eşitlik vardır. Eksilme ise kuruduktan sonra olur. Kuruma ile hurmanın bazı cüzleri eksilir. Tıpkı yeni ürün hurmanın zamanın geçmesi ile olduğu gibidir.¹²¹

İkinci hüküm, ölçüde eşit olan satım akdinin fasit olduğu ve cins birliğinin de tüm açılardan sağlanmadığı yönündedir.

- i. Kuru hurma, bazı yönlerden yaş hurmanın cinsi olurken bazı yönlerden olmaz. Çünkü kuruması ile bazı vasıflarını kaybeder. Satımının caiz olması için sadece eşitlik ile yetinilemez.¹²²
- ii. Eşitliğin en iyi sağlandığı durumu kuru halleridir.
- iii. İmameyn caiz olmadığını söylemiştir.¹²³
- iv. İmam Muhammed fasittir derken hem akit esnasında hem de ilerleyen zamanlarda eşitliğin keylî olarak sağlanamayacağını öngörür.¹²⁴
- v. Ebu Yusuf ise nas varlığı sebebi ile Ebu Hanife'nin cevaz görüşünden udûl etmiştir.¹²⁵
- vi. Her iki öğrenci de bu hükme etki eden şu hadisi zikretmişlerdir. Peygamber(s.a)'e kuru hurma ile taze hurma satımı soruldu ve Peygam-

¹¹⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 188.

¹²⁰ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 40.

¹²¹ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 40.

¹²² Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 305.

¹²³ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 27; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 221.

¹²⁴ محمد رحمه الله يعتبرها حالا و مالا

¹²⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 188.

ber(s.a) de “Kuruyunca eksilir mi?” diye sordu. Eksilir cevabını alınca yapmamalarını salık verdi.¹²⁶

- vii. İmameyn, bu hadiste Peygamber(s.a)’in hükmü ve illeti, kurduğunda eksilme olarak açıkladığını ifade etmiştir. İmam Muhammed bu hükümdeki illetin müteaddi vasfı taşıdığını belirtirken, Ebu Yusuf illetin kasır olduğunu ve nassın sadece bu olay ile sınırlandırılması gerektiğini, kıyasın hilâfi ile hükmettiğini beyan etmiştir.¹²⁷
- viii. İbn Hümâm, Ebu Hanife’nin “iki bedelin müsâvî olması” şartını gözeterek taze hurma ile kuru hurma satımına cevaz vermemesi gerektiğini, bu iki bedelin birbirleri ile eşit bir şekilde ölçülemeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁸ Bu itiraza cevap şu şekilde olmuştur. Akit sonrasında meydana gelen farklılaşmalar şayet doğal olarak meydana gelirse akit esnasında var olan eşitliği bozmaz. İnsan müdahalesi olursa (kavurmak gibi) bozar. İbnü’l-Hümâm, “doğal ve kendiliğinden olan değişimin akit anındaki eşitliği bozmaması buna karşılık insan müdahalesinin bozması” kuralına, Ebu Hanife’nin ıslatılmış buğday ile kuru buğdayın eşit satımına cevaz vererek ters düştüğünü belirtmiştir. Çünkü ıslatma insan müdahalesi iledir. Islak buğday ölçümden sonra kuruyarak azalır. Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir; buğday asıl hali dikkate alınırsa zaten ıslaktır ve daha sonraki ıslatma da onu aslına ircâ etmektir. Bu nedenle ıslatmak eşitliği bozmaz ama kavurmak bozar. En doğru cevap ise taze hurma ve ıslak buğday için meydana gelen değişimler, akitten sonraki bir durumdur. Kuruları ile satılmaları caizdir. Kavurma işlemi ise akit esnasında eşitliği bozmaktadır. Kavru lan buğday ölçekte daha az yer kaplar. Tıpkı buğday ile un gibidir.¹²⁹

Taze hurma ile kuru hurma satımında sahih olan kavil Ebu Hanife kavlidir. İsbicâbi, *Tashih* eserinde İmameyn’nin kavlini söyler.¹³⁰ Mezhep içi farklı hükümlerin oluşmasında eşitliğin hangi durumda sağlandığı meselesi ve cins farklılığı mese-

¹²⁶ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, VII, 297; Zeylâi, *Nasbu’r-râye*, IV, 51.

¹²⁷ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, V, 188.

¹²⁸ İbnü’l-Hümam, *Fethu’l-Kadir*, VII, 31.

¹²⁹ Tehânevî, *Îlâu’s-Sünen*, XIV, 434.

¹³⁰ Meydani, *el-Lübâb*, III, 102.

lesi etkili olmuştur. Ebu Hanife eşitliğin akit esnasında keylî olarak eşit olmaları ile sağlandığı kanaatindedir. İmameyn ise kuru hallerinde sağlandığı kanaatindedir.¹³¹

Ham hurma (بسر) ile olgun ve kuru hurma eşit olarak satılabilir. Mutlak olarak ham hurma da olgun hurma ile aynı cinstir.¹³² Bu kavil Ebu Hanife ve İmam Muhammed'indir. Ebu Yusuf ise ham hurmanın daha olgunlaşmadan önce hurma olarak isimlendirilmediği gerekçesi ile karşı çıkar.¹³³ Kâsânî¹³⁴, farklı cins olduklarını zikretmiştir.¹³⁵ Yeni mahsul hurma ile eski mahsul hurmanın peşin ve eşit değişileceği konusunda ittifak vardır. Çünkü hurmanın tüm cüzleri aynı cinstir.¹³⁶ Yetimin malında ve vakıfta yeni olana itibar edilir. Sert hurma ile yumuşak hurma da aynı cinstir.¹³⁷

Kuru üzümün tüm türleri tek bir cinstir. Renkleri farklı olsa bile böyledir.¹³⁸

Taze üzümün (عنب) kuru üzüm (زبيب) ile satımı konusunda yukarıdaki ihtilaf aynen câridir. Birinci görüşe göre, aynı cinstir ve eşit satılmalıdır. Aynı cins olmasa bile eşit satımı gereklidir.

- i. Kuru üzüm ya taze üzümün bir türü/nev'idir ki bu durumda veznen eşit olarak satımlarına cevaz verilir, ya da bir türü değildir ki istenildiği gibi satımına cevaz verilir.
- ii. Ebu Hanife nazarında, taze üzümün kuru üzüm ile satımı konusu taze hurma ile kuru hurma satımına benzerdir. Aralarında fark da yoktur. Ebu Yusuf nazarında Serahsî nakline göre fark yokken, Hişam nakline göre fark vardır.¹³⁹ Bu fark şöyledir: Hurmanın bünyesindeki yaş/taze olma hali cinsi farklılaştırır ve rutap, temr diye isimlendirilir. Üzümün bünyesindeki yaşlık/tazelik cins farkını getirir ve yaş üzüm kuru

¹³¹ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 29; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 222.

¹³² Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 89.

¹³³ Şeybânî, *el-Asl/Mesbût*, 248.

¹³⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 188.

¹³⁵ و يجوز بيع الكفري بالتمر و الرطب باليسر متساويا و متفاضلا بالاجماع لعدم الجنس و الكيل اذ هو اسم لوعاء الطلع

¹³⁶ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 38.

¹³⁷ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 117.

¹³⁸ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 314.

¹³⁹ فعلى ما ذكره شمس الأئمة السرخي لا يحتاج إلى الفرق لأبي يوسف بين بيع العنب بالزبيب و بين بيع الرطب بالتمر و على ما ذكره هشام يحتاج إلى الفرق.

üzümün bir cüzü olmaz ve isim birlikteliği taşımaz. Tıpkı su ve tükürük ya da susam ve yağ gibidir.¹⁴⁰ *el-Cevheretü'n-Neyyire* eserinde bu farkı Ebu Hanife'nin¹⁴¹ gözettiği aktarılmaktadır.¹⁴²

- iii. Ebu Yusuf nazarında, taze hurma ile kuru hurmanın değişimi konusundaki yasaklama rivayeti, taze üzüm ile kuru üzüm konusunda vârit olmamıştır.¹⁴³
- iv. Her kuru meyve için aynı durum söz konusudur. İncir için düşünülürse hem taze olanı ile hem de kuru olanı ile satımı caizdir.¹⁴⁴ Çünkü akit anındaki eşitlik dikkate alınmıştır.
- v. Ebu Hanife'nin görüşünün bu yönde olduğuna dair kaynaklarda bir farklılık yokken Ebu Yusuf'un görüşünün bu yönde olduğuna dair farklılıklar mevcuttur. Şemsü'l-Eimme el-Halvânî (ö.452/1060)'nin şerhinde ve *Nevâdir'i-Hişam* eserinde bu yönde olduğu zikredilmiştir.¹⁴⁵

İkinci görüşe göre tarik-i itibar yolu ile satımı caizdir. Tarik-i itibar yolu ile satılır çünkü cins birlikteliği mevcuttur.

- i. Kuru üzüm taze üzümün içinde mevcuttur. Tıpkı zeytinyağının zeytinde mevcut olması gibidir.¹⁴⁶
- ii. Bu konu tamamen taze hurma ile kuru hurmanın satımı konusuna benzemektedir. Ve kuruyunca eksilecek olan kısım dikkate alınmalıdır.
- iii. Kuru üzümün fazla olması yaş üzümün kuruyunca kaybolacak olan suyuna karşılık düşünülmüştür.¹⁴⁷
- iv. Bu görüşü Halvânî (ö.452/1060) şerhinin bir başka bölümünde Ebu Yusuf'a atıfla zikretmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 306.

¹⁴¹ و الفرق لأبي حنيفة بين بيع التمر بالرطب و بين بيع العنب بالزبيب على هذه الرواية أن النص ورد بإطلاق لفظ التمر على الرطب و لم يرد بإطلاق اسم الزبيب على العنب.

¹⁴² Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 494.

¹⁴³ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 30.

¹⁴⁴ Meydani, *el-Lübâb*, III, 102.

¹⁴⁵ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 306.

¹⁴⁶ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 30.

¹⁴⁷ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 306.

- v. İmam Muhammed için de aynı kavil zikredilmiştir.¹⁴⁹

Üçüncü bir görüş olarak, caiz olmadığı hükmüdür.

- i. Bu görüş “kıl görüş” olarak nakledilmiştir.
- ii. Kaynatılmış buğday ile kaynatılmamış buğdayın satımına benzetilmiştir.¹⁵⁰ Çünkü kaynatma ameliyesi, kulların işlemi ile var olur ve buğdayın yapısında bulunan letâfeti giderir. Bu sonradan eklenen farklılaşmanın aksine maddelerin yaratılıştan getirdiği tazelik-kuruluk farkları itibara alınmaz.
- iii. Bu görüş İmam Muhammed’den, farklı bir kanaat olarak Ebu Yusuf’tan¹⁵¹ ve ittifakla ulemanın belirttiği bir ictehad olarak zikredilmiştir.¹⁵²
- iv. Tıpkı zeytin ile zeytinyağını satımı gibi.¹⁵³

Bu konuda Ebu Hanife kavli metinde zikredilmiş, müftâ bih belirlemesi açıkça zikredilmemiştir. Bir önceki taze hurma ile kuru hurma satımına benzediği söylenmiş olup hüküm de aynı yönde tercih edilmiş olduğu çıkarılabilir.

Ebu Yusuf için farklı kavillerin zikredilmesi, mezhep içi kaynaklarda müelliflerin farklı metot takip etmelerinden kaynaklanmıştır. Yukarıda zikredilen farklılıklarda Hanefî mezhebine mensup alimlerden bazıları eserlerinde, zâhiru’r-rivâye olan hükümleri derlemeyi amaçlamışken bazıları nâdiru’r-rivâye hükümleri derlemiştir. Bu farklılıkları eserlerinin giriş kısımlarında zikretmişlerdir.¹⁵⁴

Üzümün farklı gelişim dönemlerinde satımı konusunda Ebu Yusuf’un kavlinin Ebu Hanife ile aynı olması daha güçlü bir ihtimaldir. Ebu Yusuf, taze hurma ile kuru hurma satımını yasaklayan rivayetin kasır olduğunu yani sadece o konu için vaz edildiği görüşünü benimsemişti. Bu sebeple taze üzüm ile kuru üzüm satımında verdiği hükmü, taze hurma ile kuru hurma satımındaki hükmüne kıyas ile vermeyecek-

¹⁴⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 165; Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, VII, 306.

¹⁴⁹ İbnü’l-Hümmam, *Fethu’l-Kadir*, VII, 30.

¹⁵⁰ Derkânî, *İhtisâru’r-rivâye*, II, 72.

¹⁵¹ Aynî, *Remzü’l-hakâ’ik*, II, 60.

¹⁵² Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, VII, 306.

¹⁵³ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, IV, 185.

¹⁵⁴ Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, I, 11; Uzunpostalcı, “Burhâneddin el-Buhârî”, *DİA*, VI, 436.

tır. Bir başka açıdan ise şöyle bir itiraz mümkündür; mezhebin tarihi süreç içerisindeki metinlerinin neredeyse tamamına yakınında, İmameyn için bu tür satımları caiz görmedikleri “على قولهما لا يجوز” ifadesi ile yer etmiştir. Bu itiraz haklı olmakla birlikte eksiktir. Bazı ifadelerde “عندهما لا يجوز الاعلى الاعتبار” şeklinde kayıtlı geldiği, bazı ifadelerde “و اعتبار أبي يوسف مثل اعتبار أبي حنيفة” açıkça Ebu Yusuf kavlinin Ebu Hanife kavli olduğu görülmektedir.

el-Cevheretü'n-Neyyire eserinde Ebu Hanife'nin taze üzüm- kuru üzüm satımı ile taze hurma- kuru hurma satımı arasında farklılık gördüğü ifade edilmiştir. Bu farklılığı Ebu Yusuf görmektedir. Naklinde bir hata olması ihtimaliyle birlikte yaygın olan kabul ve ifadeler de ters düşmektedir. Ebu Hanife nazarında bir fark görülmemiştir. Bu farklı rivayetleri anlamlı zemine oturtabilmek için farklı izahlar yapılmıştır. Örneğin, Ebu'l-Leys, Bişr b. Velid'den, üzüm az olur ve peşin satım olursa bir sıkıntı olmadığını aktarır.¹⁵⁵

Meyve suyunun taze üzüm ile satımı ve kırmızı bakırın beyaz bakır ile satımı tarik-i itibar yolu ile caizdir. Kırmızının beyazdan fazla olduğu bilinmelidir.¹⁵⁶

Buğdayın taze buğday ile satımında İmam Muhammed, en uygun eşitliğin kurumuş hali ile satımında olduğunu beyan ediyor. Ebu Yusuf ve Ebu Hanife ise satıldıkları an itibara alınarak en uygun eşitliğin sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Bir fark vardır ki Ebu Yusuf bu görüşünden yaş hurma ile kuru hurmanın satımında hadis olmasından dolayı rüçû etmiştir, cevaz vermemiştir.

3. Yaşlık, Kuruluk ve Islaklık Gibi Değişkenliğe Açık Hallerde Cins Tayini

Bu kısımda temelde aynı cins olan ürünlerin dış müdahale ile nemiyle, sıvıya yatırmak; iç yapısı itibarıyla taze-kuru olması gibi etkenlerle cins farklılaşması yaşayıp yaşamadığı incelenecektir. Bu farklılaşmalar, ürünlerin farklı vasıflarla satımının nasıl olacağını da gündeme getirecektir.

¹⁵⁵ Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 60.

¹⁵⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 165.

Nemli buğday (الحنطة المبلولة) ile kuru buğday (الحنطة اليابسة) satımı, yaş/taze (الرطبة) buğday ile kuru buğdayın (اليابسة) satımı, taze baklayı taze bakla ile¹⁵⁷, sıvıya yatırılmış¹⁵⁸ kuru üzümü yine aynı misline veya sıvıya yatırılmamış kuru üzümle satımı için iki farklı hüküm vardır. Birincisi keylî olarak eşit ise satımı caizdir ve aynı cinstirler.

- i. Mebûde akit sırasında mevcut hali üzere ölçüsü eşitlenir. Gelecekteki hâli itibara alınmaz. Sıfatı farklılaşsa da farklılaşmasa da eşitlik itibara alınır.¹⁵⁹
- ii. Islatılmış buğday, ıslatılmış veya kuru buğday ile taze buğday, taze buğday veya kuru buğday ile satılabilir.
- iii. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf bu yönde hüküm vermiştir. Ebu Yusuf bu konuda kıyasın Ebu Hanife kavline göre olduğunu ifade eder. Taze hurma ile kuru hurma hakkında var olan hadis sadece o konu için kıyastan udûl sebebidir. Eğer aynısı taze buğday ve kuru buğday içinde uygulanmak istense hadisle kıyastan tahsis edilmiş şeye her yönden onunla mahiyet birliğinde olan şey eklenebilir. Taze buğday her açıdan taze hurmanın mahiyeti ile aynılık göstermez. Çünkü hurmada tazelik arzulanırken buğdayda taze olmak bir kusurdur. Bu sebeple taze buğdayda kıyasın hükmü alınmalıdır.¹⁶⁰
- iv. Sıvıya yatırılmış hurma ile kendisi gibi olan hurma ve kuru hurma satılabilir.¹⁶¹
- v. Bu konuda Ebu Hanife'nin su ile ıslatılmış kuru üzüm şişmemiş ise caizdir, şişmiş ise caiz olmaz dediği nakledilmiştir.¹⁶²

İkincisi ise satımlarının caiz olmadığı hükmüdür.

- i. Satım anında ölçü eşitliği sağlansa bile satımdan sonra sağlanamayacağı ifade edilmiştir.

¹⁵⁷ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 118.

¹⁵⁸ الزبيب المنقع bu ifadede انقع fiilinden ismi meful olan münki kelimesi kaynatılmış olmayı içermektedir. Bkz. 76.dipnot.

¹⁵⁹ Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 88.

¹⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 187.

¹⁶¹ Derkânî, *İhtisâru'r-rivâye*, II, 72.

¹⁶² Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 306.

- ii. Bazı tür hurmaların kuruyunca çok fazla sıvı kaybettiği, bazılarının ise o kadar kaybetmeyip yaş haline yakın bir ölçüde kaldıkları adeten bilinir.
- iii. En adil ölçü birliği kuru hallerinde olarak bilinebilir.
- vi. İmam Muhammed'in hükmü bu yönde olmuştur. Ebu Yusuf'un da bu görüşü aktardığı rivayet edilse de bu rivayet Ebu Yusuf'un ilk görüşüdür. Son görüşü Ebu Hanife içtihadı yönünde olmuştur.¹⁶³
- iv. Şemsü'l-Eimme el-Halvânî (ö.452/1060) (şerhinde) ise bu konudaki İmam Muhammed rivayetinin ve ıslatılıp şişmiş ise caiz olmadığı şeklinde kayıtlı olduğunu söyler. Ama şişmez ve geçici bir ıslatma/nem ise kuru ile eşit satımı caizdir.¹⁶⁴ İmam Muhammed bu meseleyi (nemli buğday ile kuru buğdayın satımını) nemli zebîb ile kuru zebîbin satımına benzetmiştir.¹⁶⁵
- v. İmam Muhammed, taze ürünün taze ile satımda akit esnasında isimleri aynı olması dolayısıyla aynı cins olsalar bile, kuruduktan sonra farklılaşma meydana geleceği için bu satıma cevaz vermemiştir. Sıvıya yatırılmış ürünler için akit anındaki isimleri korudukları ve taze ürünler gibi oldukları için cevaz vermiştir.¹⁶⁶

Bu konunun cins açısından önemi taze, kuru, nemli/ıslatılmış hurma ya da buğdayın aynı cins olup olmadıklarıdır. Rutûbe (taze ya da yaş olma hali), yâbise (kuru olma hali) ve meblûl (ıslatılmış olma hali) farkını zikretmek gerekir. Kuru ile meblûl buğday her açıdan aynı cinstir. Çünkü ıslatmak fiili ile o maddenin ismini ve o maddeden hâsıl olan faydayı değiştirmez. Meblûle işlemi öğütmek ve ziraat için uygundur. Rutûbe ile kuru olan buğday bir açıdan iki ayrı cinstir. Eşitlik burada şart değildir.¹⁶⁷ Münakka' olması (منقوع, التمر المنقوع او الزبيب المنقوع) bir nesnenin ıslatmak için bir kapta suya yatırılması ve tadını vermesidir. Nakı' isminde bir şarap da vardır.¹⁶⁸ Hoşaf¹⁶⁹ denilebilir ama kaynatma işlemi olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 187.

¹⁶⁴ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 306.

¹⁶⁵ Derkânî, *İhtisâru'r-rivâye*, II, 72.

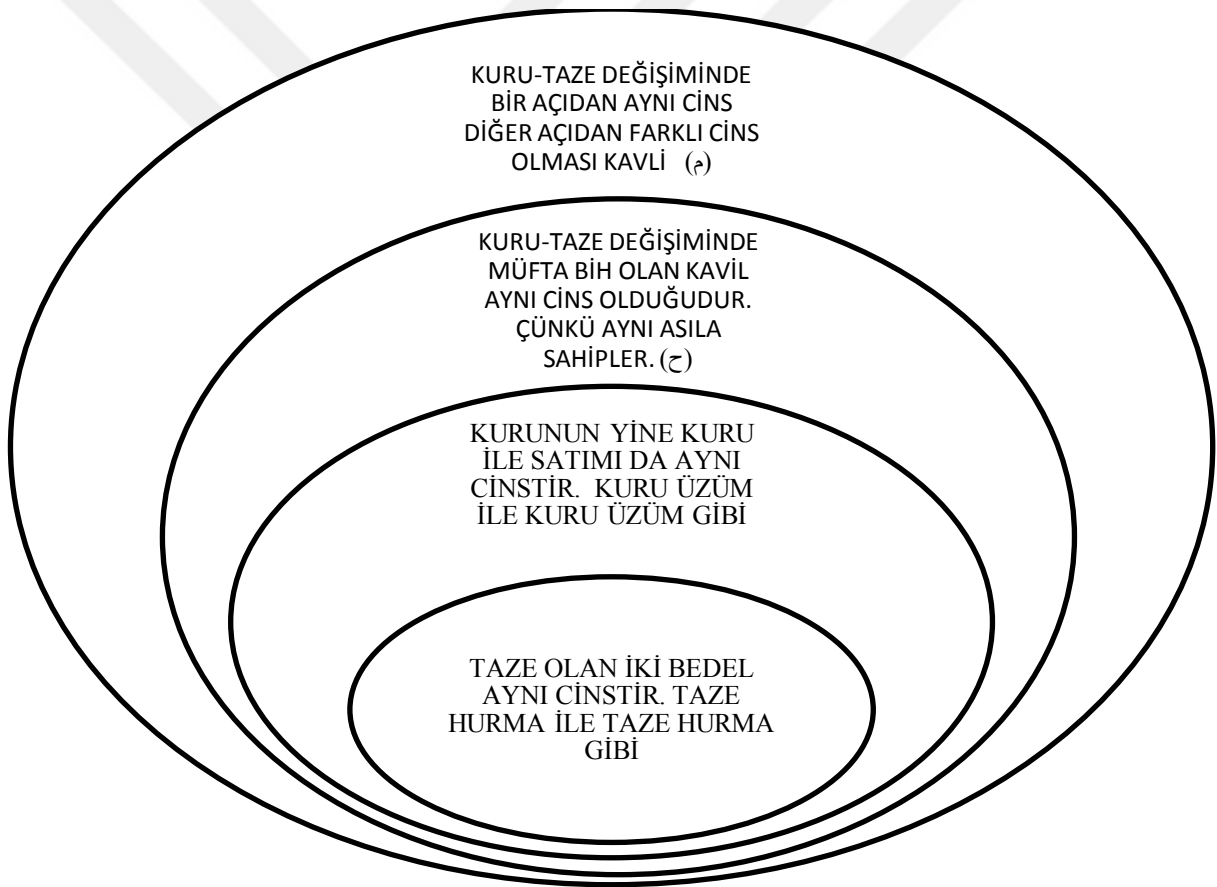
¹⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 187.

¹⁶⁷ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 307.

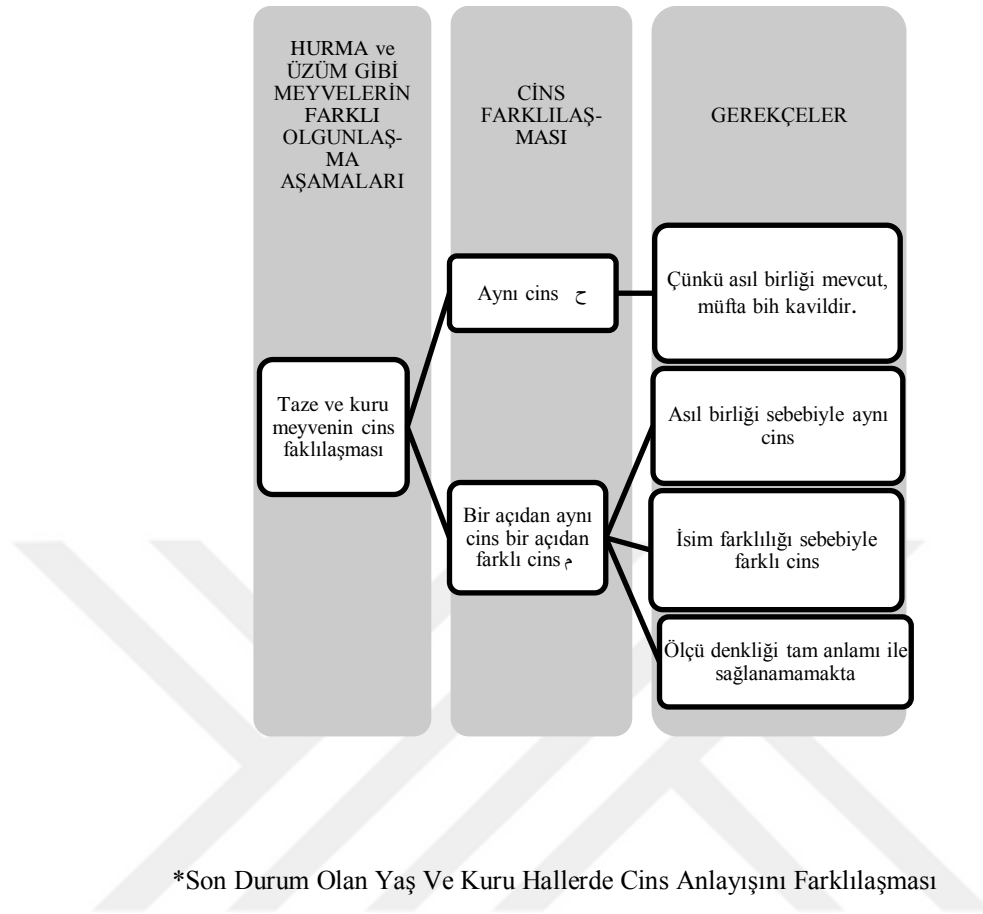
¹⁶⁸ Derkânî, *İhtisâru'r-rivâye*, II, 72.

¹⁶⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 301 (mütercim; Erkan Arif).

Bu farklı aşamalardan ıslatma işlemi, maddenin şişmemiş olma şartına bağlanmıştır. Bu şart gösteriyor ki cinsi farklılaştıracak bir kimyasal ya da fiziksel değişim olmamaktadır. Nemlendirilmiş buğdayın tekrardan kuruması ve eski haline dönmesi mümkün görülmüştür. Bugün dahi köy değirmenlerinde buğdayı kırma ve bulgur, düğü elde etme işlemlerinde ilk olarak buğday hafif nemlendirilir. Bir müddet beklenirse bu nem kurur ve buğday ilk halini alır. Eğer şişme olmuşsa kaynatılmış buğday gibi değerlendirilir. Bunun sebebi de menfaat cinsinin değişimi, ismin değişimi, kullanım amacı değişimi olarak zikredilebilir.

*Taze ve Kuru Hallerde Satımın Genel Şeması

4. Et ve Hayvanın Farklı Aşamalarda Cins Tayini

Bu kısımda et ve hayvanın farklı durumlarının cins tayininde önemi ve sonuçları ele alınacaktır. Canlı bir hayvan ile yine o hayvanın bünyesinden elde edilen etin, aynı cins olup olmaması satımını etkileyecektir. Bu etki, cins farklılaşmasından mı kaynaklanmaktadır, sorusuna cevap aranacaktır.

Etin, hayvan ile satımı konusunda pek çok farklı durumun ve detaylı incelemenin zikrine geçmeden önce genel olarak aynı ve farklı cins olma açısından iki farklı görüş mevcuttur: İlk görüş farklı cins oldukları yönündedir.

- i. Çünkü canlı olan ile camî/cansız olan iki farklı nesnedir.¹⁷⁰
- ii. Hayvan alınırken amaç et değil neslini aktarmak ve sütünü almaktır.
- iii. Koyunun değeri, bünyesindeki ete göre değişmez. Aynı ağırlıktaki iki atın veya davarın değerleri çok farklı olabilir.
- iv. Hayvan canlı haldeyken bünyesinde var olan ete itibar edilmez. Şayet edilse akit baştan gayri sahih olarak kurulmuş olur. Çünkü et tezkiye ile helal olur ve tezkiyeden önce meyte hükmündedir.
- v. Canlı hayvan için itibari olarak satımı mümkün değildir.¹⁷¹ Canlı hayvan adedi olarak satılır ve bünyesindeki et, veznî olarak bilinemez. Çünkü hayvan tartıda kendisini kasarak ağırlaştırabildiği gibi hafifletebilir de.¹⁷²
- vi. Birbirleri ile satımları İstihsana göre her hâl ve durumda caizdir.¹⁷³ Bu görüşü, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un ve İsbicâbi'nin tashihinde naklettiğine göre Nesefî, Mahbubî, Sadru's-Şeria takip etmiştir.¹⁷⁴
- vii. Peygamber(s.a), etin hayvan ile satımını yasakladı,¹⁷⁵ rivayeti için boğazlanmış olan hayvan kastı olduğu ifade edilir. Çünkü boğazlamadan sonra hayvan diye isimlendirilir. Tıpkı konuşanın "şu hayvanı yedik" demekteki kastı gibidir.¹⁷⁶
- viii. Et ile hayvanın satımını, zeytin ile zeytinyağı satımına benzetmek hatalıdır. Zeytin ve zeytinyağı meselesinde itibari satış için hayvan ve et satımı örneğinde olduğu gibi tezkiye şartı yoktur. İki örnek aynı değildir. Ama İmam Muhammed, etin hayvan, koyunun yün, işlenmemiş altının işlenmiş altın karşılığında satımı için tarik-i itibar satışını esas almış, rivayetin zahirinden hareket etmiştir.¹⁷⁷

İkinci görüş ise satıma konu olan et ve hayvanın durumu (aynı-farklı cins olma) ile satımın cevazı belirlenebilir kanaatini taşımaktadır.

¹⁷⁰ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 25.

¹⁷¹ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 34.

¹⁷² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33.

¹⁷³ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

¹⁷⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, III, 102.

¹⁷⁵ Dârekutnî, *Sünen*, III, 71; Beyhakî, *Sünen*, V, 296.

¹⁷⁶ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 34.

¹⁷⁷ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 34.

- i. Şayet aynı cins hayvan ve o hayvanın eti değişime konu olursa ancak parçalanmış ve ayrılmış olan etin fazla olması durumu (tarik-i itibar) ile caiz olabileceğini ifade eder. Ayrılmış etin fazla olması, canlı hayvandaki sakatlara karşılık olarak düşünülmüştür.
- ii. Koyun satın alınırken amaç etidir ve koyunun değeri etine göre değişir. Ganimete dâhil olan koyunlar, ganimet paylaşılmeden alınıp yenilebilir, bu cevaz koyundaki ete itibarladır.¹⁷⁸
- iii. Koyundaki etin varlığı susamdaki yağın varlığından daha açıktır. Susamdaki yağ ancak sıkılarak elde edilir ve susamı gasp eden kişi onu sıkarsa yağına malik olur. Ama bir koyunu gasp eden kişi onu kesse ete malik olmaz. Kesmek ancak onun değerini düşürür. Tıpkı kavrulmuş buğdayın ekime uygun olmaması gibidir.¹⁷⁹
- iv. Bu satım, kıyasa göre caiz olmamalıdır ama tarik-i itibar ile satımına cevaz verilebilir.¹⁸⁰ Bu hüküm, İmam Muhammed'in ichtihadına göredir.¹⁸¹

İkinci görüş sahiplerinin belirttiği sınırlamalar konunun farklı olasılıkları olduğunu göstermektedir. Etin, hayvan ile satımındaki olasılıklar: Etin, hayvanın ve satışın durumu olarak üç farklı kategoride incelenebilir. Etin durumu satıma konu olan hayvan ile aynı cins olabildiği gibi farklı cinste olabilir. Hayvanın durumu, canlı veya cansız olabilir. Cansız olduğu durumda tezkiye edilmiş olması ve olmaması olarak iki farklı durum mevcuttur. Tezkiye edilmiş hâli için sakatatı alınmış, derisi yüzülmüş olma ve aksi durumu söz konusudur. Satımın durumu: Toptan satım, tarik-i itibar yoluyla satım, eşit satım ve istenildiği gibi satım olmak üzere dört farklı çeşit vardır. Satım için ayrı bir kategori açılmadan etin ve hayvanın olasılıkları zikredilirken satımın şekline de değinilebilir.

¹⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 180.

¹⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 180.

¹⁸⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

¹⁸¹ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 25; Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 460-61; Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 59; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 220,223.

- i. Birincisi: Bir canlı hayvanın kendi cinsinden farklı olan hayvanın eti ile satımıdır. Örneğin; inek etinin koyun ile satımı, deve etinin canlı inek ile satımı az ya da çok olmasına bakılmaksızın ittifakla caizdir. Çünkü farklı cinslerin satımı söz konusudur.
- ii. İkincisi: Canlı hayvanın kendi cinsinden olan et ile satımıdır. Koyun etinin, canlı koyun ile satımı düşünülebilir. Burada iki farklı yaklaşım mevcuttur: Farklı cins oldukları yaklaşımı, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf kavlidir; aynı cins oldukları yaklaşımı, İmam Muhammed'in görüşüdür. İmam Muhammed'e göre bu işlem, tarik-i itibar yoluyla caizdir. Burada sakatata karşı etin fazla olması şartı vardır. Bu örnekte canlı hayvan ile o hayvanın kendi cinsinden olan parçalı eti aynı cins sayılmıştır. Aynı cins sayılması eşyanın içindeki manaya itibarla olmuştur.¹⁸² Tıpkı meyve suyu ile üzümün kendisinde olduğu gibi. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre hayvan ve et sûreten iki farklı cinstir ve ölçü birliği yoktur. Çünkü et bir cinstir hayvan ayrı bir cinstir.¹⁸³
- iii. Üçüncüsü: Cansız hayvanın kendi cinsi ile satımıdır. Tezkiye edilmiş ve sakatatlarından ayrılmış ise etin et ile satımı olur ve ittifakla aynı cinstir, veznen eşit olarak satılırlar. Şayet sakatatlarından ayrılmamış ve derisi yüzülmemiş ise et fazla olarak tarik-i itibar şeklinde satıma konu olur. Çünkü sakatat, et diye isimlendirilmez. Tezkiye edilmemişse meyte hükmündedir.¹⁸⁴
- iv. Dördüncüsü: Cansız hayvanın farklı cins et ile satımıdır. Şayet sakatatlarından ayrılmış ise etin et ile değişimidir ve etlerde itibar asıllarıdır. Asılları farklı olduğu için farklı cinstir ve istenildiği şekilde satıma konu olurlar. Sakatatları ayrılmamış olsa bile cins farklılaştığı için ölçü eşitliği aranmayacaktır.
- v. Beşinci olarak etin hiçbir hayvan ile satımını caiz görmeyen Hanefi fakih İmam Züfer zikredilebilir. Peygamber(s.a), etin hayvan karşılı-

¹⁸² İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 25-26; Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87.

¹⁸³ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 26.

¹⁸⁴ Şeybânî, *el-Câmiu's-sagir*, 329.

ğında satımını menettiğini¹⁸⁵ belirterek bu hükme varmıştır. Mezhep içinde bu hadisin “nesie” kaydı ile geldiği kabul edilmiştir. Bu kayıt bazı rivayetlerde mevcuttur. Mezhep içinde de hayvan ile etin selemi caiz değildir.¹⁸⁶ Bir başka rivayette Hz. Ebu Bekir döneminde bir deve kesildi. Bir kişi dişi oğlak getirip; “Bunun karşılığında bana bir parça et verin.” dedi. Hz. Ebu Bekir(r.a.); “Bu doğru olmaz.” dedi. Bu rivayet için mezhep içi kabulde şu kayıt vardır; kesilen o deve, zekât de-velerindendi. Bu yüzden etin satımı uygun bulunmadı. Sadaka olarak yoksullara dağıtıldı.¹⁸⁷

Farklı etlerin birbiri ile fazlalıklı satımı peşin olmak şartı ile caizdir. Zekâtta nisap için birbirlerine eklenmemeleri gerekir.¹⁸⁸ Etlerde itibar asıllarıdır. Koyun eti ile inek etinin satımı, öküz eti ile deve etinin satımı gibidir. Aynı cins etlerin satımında eşit olma şartı vardır. Öküz ve inek eti, koyun ve keçi etleri cins birlikteliğinden dolayı fazlalıklı değişimi caiz değildir. Koyun etlerinin tamamı tek cinstir. Koyun, keçi, dişi koyun, teke aynı cinstir. İç yağları, etleri birbirleri ile değişilmesi halinde eşit olmalıdır. Deve etlerinin tamamı tek cinstir: Behâti olsun, İrap olsun, tek hörgüçlü olsun çift hörgüçlü olsun. Ebu Yusuf nazarında kuşların etleri her ne kadar tek cins olsalar da birbirleri ile fazlalıklı değişilebilir; çünkü âdeten vezni değildir.¹⁸⁹

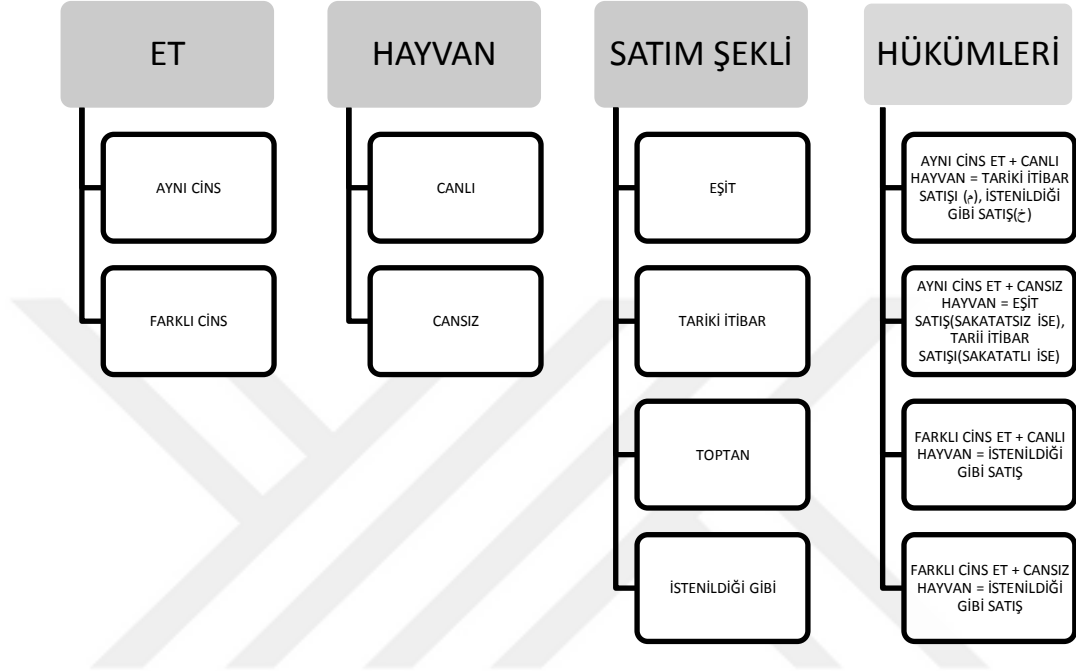
¹⁸⁵ Bezzâr, *Müsned*, XII, 205 : أن النبي صلى الله عليه و سلم نهى عن بيع اللحم بالحيوان

¹⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 182.

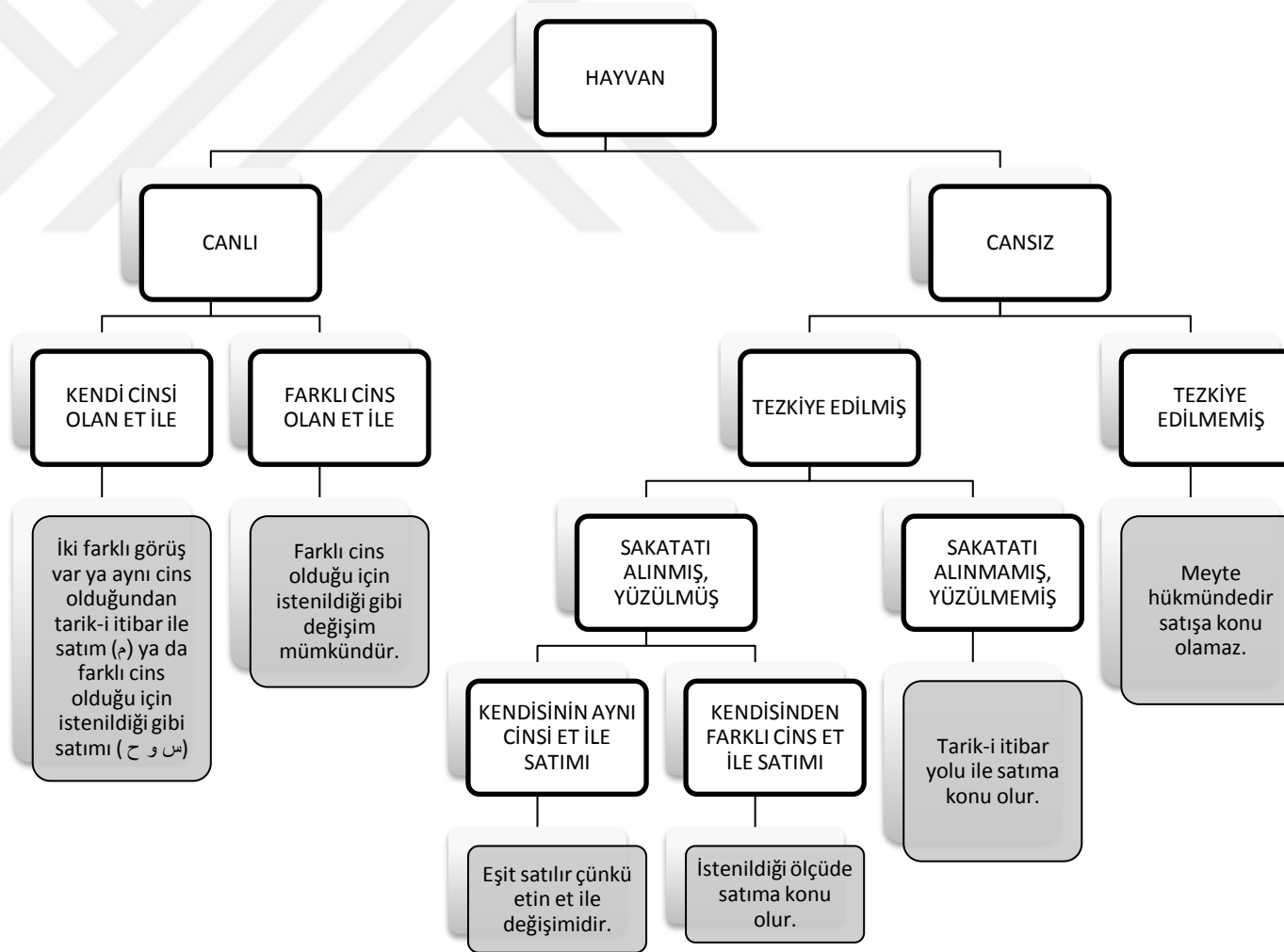
¹⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 182.

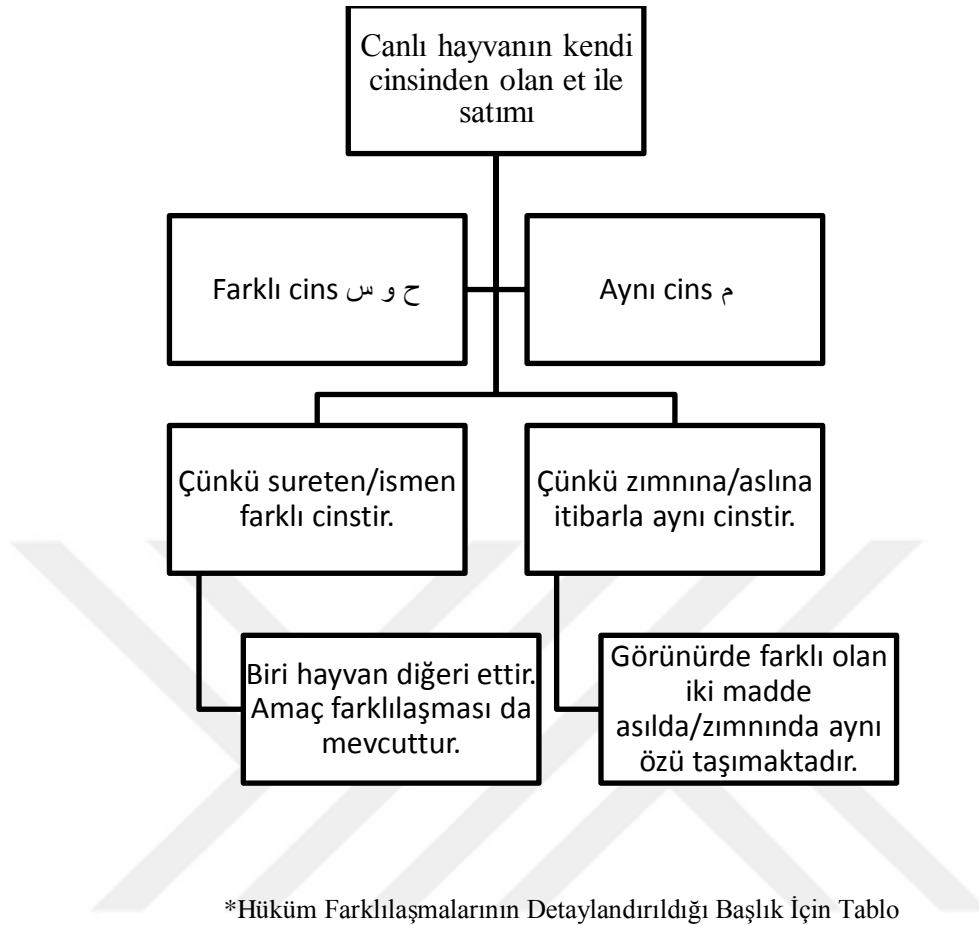
¹⁸⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33.

¹⁸⁹ Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 60.

*Et, Hayvan ve Satım Şeklinin Olasılıklarını ve Fıkhî Görüşleri Gösterir Tablo

B. Aynı Cins Malların İnsan Müdahalesi/İşçilik İle Farklılaşması

Konu, cins ve sıfatı farklılaştıran müdahaleler olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. İlk başlık, cinsi farklılaştıran müdahaleler olacaktır.

1. Cinsi Farklılaştıran Müdahaleler

Bu başlığın temel sorunsalı, aynı ham maddeye sahip olan iki maddeden birinin işçilik ziyadesi ile farklı cinse dönüşüp dönüşmediğidir. Eğer dönüşeceği kabulü ile yola çıkılacaksa bu işçilik neveleri nelerdir ve hangi ameliyeleri kapsamaktadır?

Farklı cinse dönüşmediği kabulünden hareket edilecekse var olan ziyade karşılığında ribâ şüphesi nasıl bertaraf edilecektir? Bu sorular çerçevesinde Hanefi fıkıh müktesebatında yer alan örnekler zikredilip tahlil edilecektir.

Zeylâi (ö.743/1343), *Înâye* adlı eserinde kaide/dâbıt¹⁹⁰ olarak şu veriyi zikreder; “Var oluştan (yaratılıştan) gelen her farklılaşma sakıttır/dikkate alınmaz (eşit olmak kaydı ile satımları caizdir). Örneğin: Taze hurma-kuru hurma, iyi-kötü ürün (kalite farkı) gibidir. İnsanların işçiliği ile oluşan her farklılaşma akdi¹⁹¹ ifsat eder. Örneğin: Buğdayın un olması, kaynatılmış buğday ile normal buğday gibidir.”¹⁹² Bu bahiste, pamuk ve kumaşın satımın, ekmeğin buğday veya un ile satımı, pişirilmiş zeytinyağının pişirilmemişi ile satımı¹⁹³ (Zeytinyağının kaynatılması ile cins farklılığı meydana gelmez. Şayet başka şeylerle kaynatılmış olması kastedilse o zaman da ismi zeytinyağı olmaz. Burada müellifin kastı kokulanmış olmasıdır.), menekşe reçel yağı, reçel olmayanının yağı ile fazlalıklı veya eşit satılmaları cins farklılığı dolayısıyla caizdir.¹⁹⁴

Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu-ketenli kumaş ve atılmış pamuğun satımı meselesi ihtilafli meselelerdendir. Birinci görüş farklı cins olduğunu ifade eder.

- i. Her üç maddenin de asılları bir olmasına rağmen işçilik farkı, cinsi farklılaştırmıştır. Buğdayın ekmekle değişiminde olduğu gibidir. Ekmeğin aslı her ne kadar buğday olsa da ziyade olan işçilik farkı buğday ve ekmeği farklı cins olarak şekillendirmiştir. İşçilik hem amaçları farklılaştırmış hem de cinsleri farklılaştırmıştır.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Meydani, *Lübâb*, III, 103.

¹⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 186.

¹⁹² ان كل تفاوت بينى على صنع العباد فذلك مفسد للعقد و فى المقلوة بغير المقلوة و الحنطة بالدقيق بهذه الصفة و كل تفاوت بينى على ما هو ثابت بأصل الخلقة من غير صنع العباد فهو ساقط الاعتبار و التفاوت بين الرطب و التمر بهذه الصفة فلا يكون معتبرا كالتفاوت بين الجيد و الردى.

¹⁹³ Birebir tercüme ile ‘pişirme’ fiili kullanılmıştır. Zeytinin yağ olma aşamaları incelendiğinde müellifin kastının ‘ışıl işlem görmesi’ olabileceği zehabı uyanmıştır. Bir karine bulunamadığı için konu boyunca birebir tercüme kullanılmıştır.

¹⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 185.

¹⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 221.

- ii. Ketenin pamuk veya iplikle değişimi ister eşit olsun ister fazlalıklı olsun caizdir. Ama peşin olma şartı aranmaktadır.¹⁹⁶ Cins farklılaşması mevcuttur.
- iii. Ketenin(burada kasıt pamuğun kaput olarak dokunmuş hali olması muhtemeldir) pamukla satılması konusunda, ketenin tekrar iplik halini alması mümkün olsa dahi yine de farklı cins olmaları gerekir. Çünkü sahih olan kavle göre pamuk ile pamuk ipliği farklı cinstir.¹⁹⁷
- iv. İplik, elbise ile istenildiği her durumda/şekilde satılabilir. Pamuk ipi ile ketenin ya da yün ile keçi kılının/ tiftiğinin bire iki satılmasında bir mahzur yoktur. Ama ikisi de nesîe olarak satılamaz, çünkü vezni olmakta birleşirler.¹⁹⁸ Her cins iplik kendi cinsinden kumaşla satılabilir.¹⁹⁹ Burada asıl birliği dolayısıyla cins aynıdır denilemez. İşçilik farkı, amaç farkı cins farklılaştırmıştır.²⁰⁰
- v. Pamuklu kumaşın pamuk ile veya pamuk ipliği ile istenildiği şekilde değişimi caizdir.²⁰¹ Çünkü amaçları ve cinsleri farklıdır. Elbise bitki değildir ve tekrardan pamuk veya yün olamaz.²⁰² Elbise, pamuk gibi vezni bir mal da değildir.²⁰³
- vi. Bu görüş İmam Muhammed kavlidir ve sahih/daha açık-zahir²⁰⁴ olan ve fetvaya müstened olandır. *İhtiyar* eserinde, fetva aleyhi olarak geçmiştir.²⁰⁵ İp, ancak tartılan maldır; kumaş ise metre/arşın ile satılır.²⁰⁶

¹⁹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 184.

¹⁹⁷ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 120.

¹⁹⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

¹⁹⁹ ولا بأس بغزل قطن بثياب قطن يدا بيد وكذا غزل كل جنس بثيابه إذا كانت لا توزن تلك الثياب كذا في القنية

²⁰⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 184.

²⁰¹ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

²⁰² Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87.

²⁰³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33; Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 461.

²⁰⁴ Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87.

²⁰⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33.

²⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 184.

İkinci görüş aynı cins/cins benzerliği olduğunu ifade etmiştir.

- i. Pamuk ilk olarak iplik olur sonra keten veya kaput olarak dokunur. İplik, pamuğa daha yakındır.
- ii. Pamuğun ip olurken eksildiği gerekçe gösterilerek birbirleri ile satımlarının caiz olmadığı ve buğdayın un olması meselesine benzediği ifade edilir.²⁰⁷
- iii. Kumaş haline gelmesi halinde iplik bu kumaştan farklılaşmıştır. Bunun için Ebu Yusuf pamuk ile pamuk ipliği arasında bir yakınlıktan bahsetmiştir. Pamuk ile kumaş/keten arasında bu benzerlik bulunmaktadır. Aynı cins olduğu hükmü sadece pamuk ve pamuk ipliği içindir.
- iv. Cinslerin aynı olması nedeniyle vade haram kılınmıştır. Peşin satımları gerekmektedir. Ebu Yusuf'un bu hükmünü, sadece dokuması sökülünce yine iplik halini alan kumaşlar için olabileceği de ifade edilmiştir. Esah olan kavle göre pamukla iplik farklı cinstir.²⁰⁸
- v. Bu Ebu Yusuf'un görüşüdür ve eşit olarak satımı şart koşmaktadır.²⁰⁹ İmam Muhammed'e göre ise pamuk, ip ile fazlalıklı değişilemez ancak mutlak olarak değişilir.²¹⁰ İmam Muhammed *بيع غزل القطن بالقطن متساويا* derken Ebu Yusuf pamuğun fazla olması şartı ile caizdir diyor, Münteka eserinde.²¹¹

Her cins ipliğin kendi cinsinden kumaş ile satımı caizdir.²¹² Pamuktan dokunan çeşitli kumaşlar farklı cins sayılır. Asılları aynı olsa bile suret, isim ve amaçları farklıdır. Keten ile pamuk veya pamuk döküntüsü farklı cinstir. Sadece Ebu Yusuf'tan bir rivayete göre keten ve pamuk döküntüsü aynı cinstir. Bunlar hurmanın

²⁰⁷ Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 462; Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 60.

²⁰⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

²⁰⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 184.

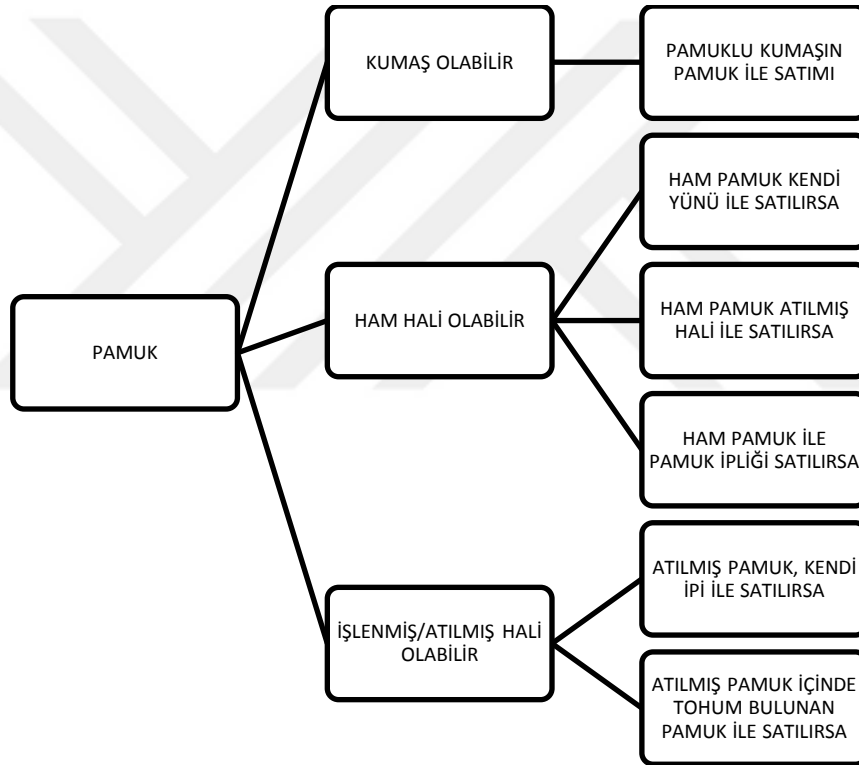
²¹⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

²¹¹ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 315.

²¹² *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 120.

türleri gibidir.²¹³ Pamuktan yapılmış kumaş ile ketenden yapılmış kumaş satımında asılları veya işçilikteki farkları onların isim ve amaçlarını farklılaştırmıştır.²¹⁴

Pamuk tanesi/tohumu/habbesi ile pamuk satılsa bu konu tıpkı koyunun et ile satımına benzer. Halis tohum pamuğun içindeki tohumdan çok olduğu bilirse caizdir. Şayet bilinmezse caiz değildir.²¹⁵ Atılmış pamuk ile atılmamış pamuk satılacak²¹⁶ ise atılmamış olan halis pamuğun çok olduğu bilinmelidir.²¹⁷ Bir başka kavle göre mislen bi mislin yani eşit satılmalıdır.²¹⁸

*Pamuğun Farklı Aşamalarını Gösterir Tablo

²¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 200.

²¹⁴ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 314.

²¹⁵ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 165; Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87.

²¹⁶ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 311.

²¹⁷ Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87.

²¹⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 162.

Her çeşit buğday türü aynı cinstir.²¹⁹ Arpa, hurma için de durum aynıdır. Sulanmış buğday ile susuz kalmış buğdayın, iyi-kötü buğday, eski-yeni buğday, tek bir cinstir.²²⁰ Akarsu ile sulanan arazinin buğdayı ile yağmur suyu ile sulanan arazinin buğdayı aynı cinstir.²²¹ Kurtlanmamış/salim buğday ile kurtlu buğday, birbirleri ile eşit ölçüde değiştirilebilir. Çünkü tek bir cinstirler. İsim farklılığı cins farklılığına işaret etmez. Örneğin bazı insanlar cins birliği olmasına rağmen özel isimler alırlar; genç gibi, yaşlı gibi.²²² Başağındaki buğday, tane (مذرة) buğday karşılığında satın alınsa tane buğdayın çok olduğu bilinirse caizdir.²²³

Ekmeğin, un veya buğday ile fazlalıklı veya eşit değiştirilmesi caizdir. Burada unun ve buğdayın işçilik sonucu farklı bir cins olan ekmeğe dönüşmesi söz konusu olmuştur. Ölçek birliği de bulunmamaktadır. Buğday keylî iken un ve ekmeğin veznidir. Ebu Hanife hiçbir durumda satımın caiz olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, aralarında cins birlikteliği şüphesi olabilir ve eşitlik bilinemez. Caiz olduğu görüşü daha sahihtir ve fetva o yönde verilmiştir.²²⁴ Ekmeğin işçilik eklenmesinden dolayı farklı bir cins olmuştur.²²⁵

Ekmeğin ekmeğin ile satımı konusu ihtilafıdır. Adeden ve veznen fazlalıklı satımı caizdir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in içtihadı bu yöndedir. Ebu Hanife, peşin olmalıdır; çünkü ekmeğin ne adedir ne veznidir derken İmam Muhammed, adedi olduğunu söyler. Ebu Yusuf, az olmamak kaydı ile vezni olduğunu söyler. Vezni grubuna girmez ve bire iki değişimi –çok olmadığı sürece- caizdir.²²⁶

Buğday ve türevleri konusunda ele alınan sevîk kavramı için farklı anlam belirlemeleri yapılmıştır. Sevîk için مجروش اي الخشن yani ufalanmış ve kaba olan anlamına gelen terimleri İbn Abidin zikretmiştir.²²⁷ Kuhistâni ve bazı müellifler ise kay-

²¹⁹ Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi*, V, 187; (الحنطة كلها على اختلاف أنواعها و أوصافها و بلدانها جنس واحد و كذلك الشعير) و كذلك دقيقهما و كذا سويقهما و كذلك التمر و كذلك الملح و كذلك العنب و كذلك الزبيب و كذلك الذهب و الفضة)

²²⁰ Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi*, V, 187.

²²¹ *el-Fetâva 'l-Hindiyeye*, III, 117.

²²² İbnü'l-Hümmam, *Fethu 'l-Kadir*, VII, 25; Zeylâi, *Tebyînu 'l-hakâik*, IV, 470.

²²³ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 165.

²²⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, III, 104; Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 162.

²²⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 32; Zeylâi, *Tebyînu 'l-hakâik*, IV, 467; Aynî, *Remzü 'l-hakâ'ik*, II, 61; İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr* IV, 185.

²²⁶ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 166.

²²⁷ İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, IV, 186-7.

natılmış buğday unu anlamına gelen البر المقلی terimi kullanmışlardır. Mehmet Savaş, Türkçemizde bu ifadenin düğü veya bulgur olabileceğini ifade etmiştir.²²⁸ Sevîk için kavrulmuş un çevirisini kullanan müellifler olmuştur.²²⁹ Sevîk ile ilgili farklı tasavvurların varlığı örfe dayalı olarak açıklanabilir; bu durumda mezhebin imam ve talebelerinin ifade ettiği sevîk tasavvuru ortaya konulmalıdır. Çünkü verilen hüküm o dönemin resmine dayalı bir yorumdur. Ya da bu durum, ilk dönemde herkes nazarında aynı maddeyi ifade eden sevîk kavramı, daha sonraki tarihi süreçte üç-beş farklı nesne için de kullanılır hale geldiği şeklinde açıklanabilir. Biz, sevîk için *Fethu'l-Kadir*'deki açıklamaya dayanarak, “Kaynatılmış buğdayın ince ezilmiş hali” tasavvuruna dayanarak meseleleri ortaya koymaya çalışacağız.

Buğdayın, un veya sevîk²³⁰ ile satımı hakkında mezhep içi temelde iki farklı görüş mevcuttur.²³¹ Bedâi bu konuda ihtilafın olmadığını söyler.²³² Aynı cins ve farklı cins olarak temelde iki farklı yaklaşım mevcuttur. Aynı cins olduğunu ya da en azından mücâneset/cins birliği şüphesi olduğu anlayışına göre;

- i. İsmi ve sureti değişse bile un, buğdayın cüzlerindedir ve asıl birliği vardır.²³³
- ii. Buğdayın amacı, aynı şekilde cüzlerinde de mevcuttur.
- iii. Buğday, cüzlerine ayrılınca kendi özelliğini kaybetmez. Buğdayın küçük kırılması ile bulgur, düğü, kepek, un oluşur ve buğday arasında cins ve ölçü farklılığı oluşmamıştır. Dahası buğday, un, sevîk hepsi keylî olarak ölçülür.
- iv. Buğday, un ile satılsa tıpkı un ile un satılmış gibi olur. Çünkü buğday toplanmış un hükmündedir, şayet cüzlerine ayrılırsa artar ve un olur.²³⁴

²²⁸ Savaş, *Reddü'l-muhtar tercümesi*, XI, 157.

²²⁹ Efe, *Ansiklopedik İslam Fıkhı (Fetâvâyi Hindiyeye)*, V, 367; Yiğit, “Sevîk Gazvesi”, *DİA*, 585; Akşit, *Kitâbu'l-Mesûd*, XII, 306.

²³⁰ Sevîk: kaynatılmış buğdayın ince ezilmiş hali; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 25.

²³¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 186-7.

²³² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 188: و لا خلاف فى انه لا يجوز بيع حنطة مقلية بحنطة غير مقلية والمطبوخة بغير مطبوخة و بيع الحنطة بدقيق الحنطة و بسويق الحنطة و بيع تمر مطبوخ...

²³³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 32; Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 61.

²³⁴ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 492.

- v. Buğdayın yine buğday unu veya buğday sevîği ile değişimi durumunda (sevîk için) kaynatma ameliyesi buğdayın şişip artması ile sonuçlanır. Akit esnasında ölçü eşitliğini sağlamak için kaynatılmamış buğdaydan daha fazla konulması gerekir bu da fazlalık olacağı için ribâya sebebiyet verir.
- vi. Bir de tecrübe ile bilinir ki buğday ezilerek un haline getirildiği vakit artmaktadır. Ama satım esnasında alınan un artmamaktadır. Buğdaydaki artış ribâ olarak değerlendirilmiştir.²³⁵
- vii. Aynı cins olması ve eşitliğin sağlanamayacağı öngörüsü ile Ebu Hanife bu satımın hiçbir sûrette (eşit, fazlalıklı vb.) caiz olmadığı hükmüne ulaşmıştır.
- viii. Kaynamış buğday ile kaynamamış buğday değişimi düşünülürse ittifakla caiz değildir. Çünkü burada cins birlikteliği olduğu ve eşitliğin sağlanamayacağı düşünülür. Un, kaynatılmamış buğdayın bir cüzüdür. Sevîk ise kaynatılmış buğdayın cüzüdür.²³⁶
- ix. Unun buğdaydan farkı öğütme işlemidir. Ve bu işlem cinsi farklılaştırıcı bir işlem değildir.
- x. Kaynatılmamış buğdayın sevîk ile satımı caiz değildir. Yine aynı şekilde kaynatılmış buğdayın un ile satımı da ribe'l-fazlı gerektirir. Rib'e'l-fazlın varlığı ancak cins birlikteliği ile olur. Burada da buğdayın cüzleri olan sevîk, buğday ve un arasında cins birliği açıktır. Sureten cins birlikteliği olmayabilir fakat zımnına bakılırsa buğday, sevîk, un ve buğdayın farklı cüzleri ezilmeden önce tek bir cinstir.²³⁷
- xi. Un, sevîk ile satılamaz. *Fetih*'de belirtildiğine göre her ikisi de buğdaydan ya da arpadandır. Eğer cins farklılaşırsa satılabilir. *İhtiyar*'da bu maddelerin asılları birdir. Cinsleri de bir sayılmıştır denilir.²³⁸
- xii. Buğday ve un arasındaki eşitliğin ölçü ile sağlanması mümkün değildir. Çünkü un hiçbir surette buğday olmaz. Buğday, öğütülünce artar ve yine öğütülmemiş buğday ile denklik sağlanamaz.²³⁹

²³⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 188.

²³⁶ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 492.

²³⁷ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 24.

²³⁸ Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-enhur*, II, 87; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 186-7.

Farklı cins olduğu anlayışı zaviyesince buğday, un veya sevîk ile her durum (eşit veya fazlalıklı) ve şartta, satıma konu olabilir. Farklı cins olmalarında/bu hükmünde şunlar etken olmuştur:

- i. Asılları bir olsa bile amaç ve isim farklılığından dolayı cinsleri farklılaşmıştır. Undaki amaç ekmek, bulamaç yapmaktır. Sevîk bunlara elverişli değildir.²⁴⁰
- ii. Kaynama ve ezmeden sonra amaç farklılaşması artar. Ve birbirlerine dönüştürülemezler.
- iii. Unda amaç; ekmek yapmak, lapa yapmak (عصيد), hafif nemlendirmekdir. Un için yapılması amaçlanan şeyler sevîk ile yapılamaz. Sevîkte amaç tereyağı ve balla karıştırılıp yemektir ya da suda ezilerek içmektir. Bu görüş, İmâmeyn'nin görüşüdür.²⁴¹
- iv. Buğday unu ve sevîğin fazlalıklı veya eşit satımı caizdir. Çünkü isim ve amaçları farklılaşmıştır.
- v. Un ve sevîkten birisinin saklanabilir olup diğerinin saklanamaması da farklı cins olmalarının delilidir. Ölçü birliği dolayısıyla vade ile satılamazlar.²⁴²
- vi. Ebu Yusuf'tan nakledilen bir kavle göre onun; “Sevîk ile un sadece eşit olarak satılabilir; çünkü un, su dökülüp kavrulduktan sonra sevîk haline dönüşür, Bağdat'ta sevîk böyle yapılır.” dediği aktarılır.²⁴³ Bu rivayet sevîk için yöresel farklılıkların bulunabileceği ihtimalinden dolayı önem taşır.
- vii. İmâmeyn'nin görüşü, bu yöndedir.

Hanefi mezhebi çerçevesinde yazılan tüm eserlerde (metin, şerh, hâşiye, ahkâm hadisleri, fetva literatürü vb.) bu konuda ilk olarak Ebu Hanife içtihadı yazılmıştır. İkinci olarak İmâmeyn ictihadı gelir.²⁴⁴ Fakat hiçbir eserde müftâ bih belirle-

²³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 178.

²⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 178.

²⁴¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 32; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 24.

²⁴² İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 23; Zeylâi, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 470; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 187

²⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 178.

²⁴⁴ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 23; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 187.

mesi yapılmamıştır. Mezhep imamlarının ihtilaf ettiği mesâil için tercih edilecek hükmün hangisi olduğu problemi, İbn Abidin'in *Ukûdü resmi'l-müftî* isimli eserinden yola çıkarak çözümlenmeye çalışılacaktır. Görüşlerden biri Ebu Hanife'nin görüşü, diğer görüşün ashabından birinin görüşü olması ve iki görüşten biri için tercih bulunmadığında Ebu Hanife'nin görüşü öncelenir.²⁴⁵ Öğrenciler İmama muhalefet ettiklerinde ve Ebu Hanife görüşünde tek kaldığında müçtehit müftî muhayyerdir. Delili en kuvvetli olanı tercih eder.²⁴⁶ Müftî müçtehit olmadığında İmamın görüşü daha sahihtir. Bu yönlendirmelerden hareketle hakkında tashih lafızları ile belirleme bulunmayan ve mezhep içi farklı hükümlerin olduğu mesâilde Ebu Hanife kavli burada aynı cins oldukları hükmü öncelenecektir. Bu konuda İmâmeynin görüşü karşılaşılan problemlere daha pratik çözümler getirmektedir. Bu pratik çözümler uygulamada yer etmiştir düşüncesi ile bakılan fetva kaynaklarında, "Müftâ bih görüş şudur..." şeklinde her hangi bir veriye rastlanmamıştır. Müftâ bih belirlemesi olmaksızın "Bizce uygun olan görüş şudur..." şeklinde ifadeler vardır. *el-Fetâva'l-Hindiyye* eserinde müellif Ebu Hanife ictihadını zikrettikten sonra "Bize göre ölçüleri eşit şekilde un ile un, sevîk satılabilir." demiştir. Bu ifade uygulamada İmâmeyn kavlinin tercih edildiğine dair bir göstergedir.

Buğday ile un satımında var olan ihtilaf, unun un ile satımında da mevcuttur. Unun satımı için farklı olasılıklar şöyledir; unun un ile satımı, unun sevîk ile satımı, unun bünyesinde sıfat farklılaştırıcı müdahaleler taşıyan bir un ile satımı. Örneğin; elenmiş olması, ince ezilmiş olması vb. gibidir. Bu olasılıkların her biri tek tek ele alınırsa neticeleri şu şekilde olacaktır:

Buğday unu ve buğday sevîği ile arpa unu ve arpa sevîği cins farklılığından dolayı birbirleri ile değişilebilir.²⁴⁷ Bu satımda asıl farklılığı mevcuttur. Un ve sevîk asılları itibari ile farklı maddelerden müteşekkil ise bu durumda satım için bir sakınca yoktur.

²⁴⁵ İbn Âbidîn, *Ukûdü resmi'l-müftî*, 35.

²⁴⁶ İbn Âbidîn, *Ukûdü resmi'l-müftî*, 21.

²⁴⁷ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 23.

Unun un ile değişimi eşitlenirse caizdir.²⁴⁸ Çünkü isim, suret, mana birliği vardır. Cins birliği pek çok açıdan sabittir. Bu satım hakkında mezhep içinde pek çok farklı görüş vardır. Birincisi: Keylen eşit olurlarsa caizdir. İkincisi, eşit de olsa fazlalıklı da olsa caiz değildir.²⁴⁹ Üçüncüsü, yumuşaklıkta eşit olurlarsa satım caizdir.²⁵⁰ Dördüncüsü, basılı olarak eşit değişimi caizdir. Bu ibare *Zehira*'da İmam Ebu Bekir Muhammed b. Fudayl'a nispet edilir. Un ile un değişiminde keylen eşit olması durumunda iki farklı görüş vardır. Birisi Ebu Hanife'nin kavlidir ve unun un ile eşit değişimi caiz değildir. Çünkü ince ve kalınlık farkı olur. Yumuşaklık sıfatında aynı olamazlar. Diğer görüş İmâmeyn'nin görüşüdür ve caiz olduğu yönündedir.²⁵¹ İmâmeyn ise caizdir hükmüne, unun basılmış/sıkıştırılmış halinde eşitliğin sağlanacağı öngörüsünden ulaşmıştır.

Un için sıfat farklılığı oluşturan müdahaleler; ince ya da kalın ezilmiş/öğütölmüş olması, unun bünyesindeki kepeği vb. maddelerin elenmiş olması gibi iki farklı şekli ele alınmıştır.

İnce ezilmiş unun daha ince ezilmiş un ile değişimi eşit olmak şartı ile caizdir. Aynı şekilde İmam Muhammed'e göre kepeğin kepek ile kepekli unun kepeksiz un ile eşit satımı caizdir.²⁵²

Elenmiş (الدقیق المنحول) un ile elenmemiş un konusunda hüküm, eşit olarak satılırsa caizdir. Çünkü iki madde aynı cinstir. Birinin daha kaliteli olması dikkate alınmaz. Bu görüş İmam Muhammed'e aittir.²⁵³ Eşit olarak değişimini şart koşan bir başka kavil de vardır.²⁵⁴

Kepeęin²⁵⁵ un ile satımı ise tarik-i itibar yoluyla caizdir. Halis kepeğin unun içindekinden fazla olmasıdır. Bu hüküm Ebu Hanife ve Ebu Yusuf nazarında böyle-

²⁴⁸ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 118.

²⁴⁹ *Zeylâi, Tebyinü'l-hakâik*, IV, 469.

²⁵⁰ *Haddâdî, el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 492.

²⁵¹ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VII, 24; Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 61.

²⁵² Aynî, *Remzü'l-hakâ'ik*, II, 61; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 187.

²⁵³ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 309.

²⁵⁴ *Kâdîhan, Fetâvâ Kâdîhân*, II, 162.

²⁵⁵ Kepekte un gibi buğdayın bir parçasıdır. şu farkla un yumuşak kepek ise serttir; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 178.

dir. İmam Muhammed nazarında keylî olarak eşit iseler, caizdir.²⁵⁶ Kepeğin un ile satımının, unun un ile satımına da benzetildiği olmuştur.²⁵⁷

Belirli bir bölgede yapılan keçe ile farklı bir bölgede yapılan keçe birbirlerinden işçilik itibariyle farklı ise farklı cins kabul edilmiştir. Herat kumaşı ile Merv kumaşı farklı cinstir. Çünkü bu kumaşların dokumalarındaki işçilik değeri farklıdır ve ayrı ayrı fabrikalarda imal edilen malların kumaş olmaları halinde, birbirlerinden farklı olmaları gerekir. Tıpkı Bağdat ile Horasanda dokunan kumaşların da farklı cins olmaları gibidir.²⁵⁸ Asılları ve sıfatları bakımından aralarında cins birliği varken farklı isim onları farklılaştırmaktadır.²⁵⁹ Ketenden dokunan kumaş ile pamuktan dokunan kumaş, Zencendî kumaş ile Vezârî kumaş farklı cinstirler. Ermeni keçesi ile Talkânî keçesi de farklı cinstir.²⁶⁰ Keçe (لبد) yün (صوف) ile satıldığı durumda, şayet keçe bozulup yün haline gelebiliyorsa eşit değişimleri gerekir. Eğer keçe yün haline dönüyorsa eşitlik aranmaz.²⁶¹

Kılıç ve demir aynı cinstir. İsimleri farklı olmasına rağmen kılıç, işçilik unsuru olmadan önce demir ile aynı cinsti. Peşin olmak kaydı ile adedi hale gelmiş olan kılıç, demir ile değişilebilir. Kılıç, her ne kadar demirden yapılıyor ise de adedi olmuştur. Demir vezinle satıldığı için kılıç, demir karşılığı satılabiliyor. Satım peşin olması şartı ile fazlalıklı olabilir. Çünkü kılıç, bir işçilik sonucu vezni olmaktan çıkıp adedi olmuştur.²⁶²

Demir ile demirden bir kap satılacak ise veznen satılır. Yani vezni eşitliğe itibar edilir. Şayet kap bakırdan veya صفر dan ise باعه بصفه olarak satılır.²⁶³ Demir, kurşun, bakır vb. farklı cinslerdir. Amaçları, isimleri, suretleri farklıdır.²⁶⁴

Memesinde süt olan koyunun süt karşılığında satımı konusunda ihtilaf yoktur. Mesele koyunun et ile satımı gibidir. İtibar yoluyla satımı caizdir. Verilecek sütün

²⁵⁶ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 310; Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 162.

²⁵⁷ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 126.

²⁵⁸ İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, III, 470; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 180.

²⁵⁹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 121.

²⁶⁰ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 121.

²⁶¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 129.

²⁶² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 179.

²⁶³ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 166.

²⁶⁴ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 314: المروي مع المروي جنسان مختلفان لاختلاف المقصود و الصورة

hayvanın memesindeki süttten fazla olması şartı ile satımı caizdir. Bu mesele yün ile hayvanın sırtındaki yünün satımı gibi ihtilafı olamayan bir meseledir. Kırkılmış yün hayvanın sırtındaki yünden fazla olmalıdır. Sahih olan görüş, tarik-i itibar yolu ile satımın cevazıdır.²⁶⁵ Bu konuda imamların arasındaki fark olarak Ebu Hanife'nin tutumunu açıkladık.²⁶⁶

Yün (suuf) ile ²⁶⁷مرعزي farklı cinstir. Yün ve keçi kılı (tiftik, şaar) farklı cinstir. Ham ipek ile ipeğin satımı durumu, un ile buğdayın durumu gibidir.²⁶⁸ Bu görüş *Müntekâ*'da Ebu Yusuf'a nispet edilmiştir.²⁶⁹ Beyaz koyun/davar yünü ile siyah davarın yünü aynı cinstir.²⁷⁰

2. Sıfatı Farklılaştıran Müdahaleler

Asılları aynı olan iki maddenin kaynatmak, kavurmak, ısıtmak, kokulamak, ezmek, süslemek vb. suretler ile başka bir cinse dönüşmesi mümkündür. Sayılan farklı işlemlerin her biri için cins farklılaştırdığını söylemek zordur. Hatta bazı klasik eserlerde iyi buğday ile kurtlu buğday örnekleri zikredilerek sıfat farklılığının her zaman cins birlikteliğini gidermeyeceği açıkça zikredilir.²⁷¹ Örneğin, Hanefî mezhep müktesebatı içinde ezme ameliyesi, işçilik farkı olarak değerlendirilmemiştir. Buğdayın ezilmek sureti ile un haline gelmesi -mezhep içinde farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte- cinsi farklılaştıran işçilik farkı olarak görülmez. Bu örneklerle rağmen bazı durumlarda sıfatı farklılaştıran müdahaleler cinsi de farklılaştırmış olarak kabul edilmektedir. Hal böyle olunca sıfat farklılaşmasında hangi müdahalenin cinsi farklılaştırdığı, hangisinin bu farklılaşmayı sağlamadığı önem taşımaktadır. Tikel örnekler üzerinde yapılan belirlenmeler ile konu açığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

²⁶⁵ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 163.

²⁶⁶ Cessas, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 38; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 313.

²⁶⁷ Mirî'ziyyî, yumuşak, ince yün veya dişi keçi kılının altında olan yün; *el-Mu'cemü'l-vasît*, I, 378.

²⁶⁸ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 163.

²⁶⁹ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 315.

²⁷⁰ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 164.

²⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 122.

Farklı işlemlere tabi tutulan maddelerin cinsini tespit için bazı ilkeler zikredilmiştir. Bu ilkelerden birisi, iki şey arasındaki cins birlikteliği bazen maddelerin kendisine itibarla (kurtlu buğday ile iyi buğday) bazen de maddelerin zımna/içindekine (buğday ile un) itibarla olmasıdır ki bu durum vadeye engeldir. Zeytin ile zeytinyağı, susam ile susam yağında olduğu gibi.²⁷² İki bedel arasında zımna itibarla cins birliğine hükmetmek ancak her ikisinin de keyfî ya da vezni olması ile mümkündür. Canlı koyun ile koyun eti arasında cins birliği zımna itibarla yoktur.²⁷³ Bu maddelere dışardan etki ile yapılan müdahaleler asıllarını ve cinsi farklılaştırmamıştır. Şu kadarı var ki ismen izafe edildiği şeye itibarla asılları bir olsa da farklı cins sayılabilir ve fazlalıklı değişimleri caiz olur. Tıpkı menekşe yağı ile gül yağı gibi. Amaçlar farklılaşmıştır.²⁷⁴

Üzüm suyu ile üzüm, süt ile tereyağı, hurma ile hurma pekmezi, çekirdekli hurma ile çekirdeksiz hurma(hurmada olan çekirdeğin az olduğu bilinirse caizdir), atılmış pamuk ile pamuk, ceviz içi ile ceviz satımında zeytin ile zeytinyağı ya da susam ve susamyağı konusundaki beyanlar aynen câridir.²⁷⁵ Zeytinin zeytinyağı, susamın susamyağı ile değişimi ancak yağların fazla olması şartı ile caizdir. Çünkü bu örneklerde suret farklı olsa bile zımna itibarla cins birliği vardır.²⁷⁶ Yağların fazla olması şartı da zeytinin posasına karşılık ribâ şüphesinden dolayı getirilmiştir.²⁷⁷ Bu örneklerde o dönem için işçilik farkı zikredilmemiştir ama günümüz şartlarında işçilik farkı da dikkate alınabilir.

Bu tür meseleler değerlendirilirken Hanefî fıkıh literatüründe “Bir şeyin ağırlığına dâhil olup işlenmemiş halis halinin satımı söz konusu ise o şeyin işlenmişinin satımında fazlalık olması şarttır.” şeklinde bir ilkedен hareket edilir. Ceviz ve ceviz yağı, süt ve süt yağı fazlalıklı satılmalıdır. Ama altının toprağı altın ile satılsa burada

²⁷² و الاصل فى جنس هذه المسائل ان المجانسة بين الشئین تكون باعتبار العين تارة باعتبار ما فى الضمن اخرى ففيما وجدت Serahsî, *el-Mebsût*, XII,179.

²⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 181.

²⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, IV, 185.

²⁷⁵ Buhârî, *el-Muhîtü 'l-Burhânî*, VII, 310.

²⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 180.

²⁷⁷ Cessas, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, III, 35; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 33; Aynî, *Remzü 'l-hakâ'ik*, II, 61.

toprağın satımında kıymeti yoktur ve fazlalık şartı aranmaz.²⁷⁸ Bu ilke, gizli olanın, diğerinin bedelinden daha kıymetli olduğu zaman geçerlidir. Eğer daha kıymetli olmazsa tarik-i itibar yoluyla satımı caiz olmaz. Yağı kaymakla satmak gibidir.²⁷⁹

Zeytin ile zeytinyağı satımında dört farklı olasılık mevcuttur.

1. Eşit olmaları durumu: Bu satım caiz değildir. Çünkü zeytinin posası, karşılığı bulunmayan fazlalıktır. Zeytinin posasına karşılık bir ivaz belirlenmemiş olur. Şayet posası değersiz olsaydı bu satım caiz olurdu.
2. Zeytinyağının fazla olması durumu: Satım caizdir. Çünkü zeytindeki yağın ve posanın karşılığı, zeytinyağının fazla olması ile giderilmiştir. Karşılığı olmayan fazlalık yoktur. Bu hüküm icmâ ile sabittir. Bu hüküm posası kıymetli olan her madde için geçerlidir.²⁸⁰
3. Zeytinin fazla olması durumunda satım caiz değildir. Karşılığı olmayan fazlalık mevcuttur.
4. Miktarlarının bilinmemesi durumunda satımları caiz değildir. Miktarlarının bilinmemesi durumu ise ribâ olabilecek bir fazlalığın var olabileceği şüphesi ile caiz değildir.²⁸¹ Züfer'e göre bu satış caizdir. Çünkü bu konuda aslolan cevazdır, fesat olması durumu ise fazlalık olduğu duruma münhasırdır. Fazlalık bilinmediği sürece bey' caiz olur fâsit değil.²⁸² Mezhep içinde ihtiyat kuralı gereği İmam Züfer'in kavli kabul görmemiştir. Çünkü Peygamber (s.a), faizi ve faiz şüphesini yasaklamıştır.²⁸³

Sıfat farkı için Kerhî, Muhtasar'ında; sıfat farklılığı fahiş bir farklılığı gerektiriyor ise bu farklılaşma cinsin farklılığını gerektirir. Yakut diye bir yüzük taşı alınsa ve bu taş cam çıksa, ipek kumaş diye bir elbise alınsa ve مرعزي çıksa burada akit batıldır.²⁸⁴ Sarf bahsinde ele alınan ham altın ile işçilik ziyadesi ile işlenmiş altının

²⁷⁸ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 470-71; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 225; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

²⁷⁹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 119.

²⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 225.

²⁸¹ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 310.

²⁸² Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), *Mecmau'l-Enhur*, II, 89.

²⁸³ أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن الربا و الربية ; İbn Ebu Şeybe, *Musannef*, IV, 448.

²⁸⁴ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 381.

satımı konusunda cins birlikteliği itibara alınır. Sıfatı farklılaştıran işçilik ve ayar farklılığı satım işleminde muteber değildir.²⁸⁵

Sıfat farklılaşması konusunda Zeylâi, cins birlikteliği için mana birliğini şart koşar. Mana birliği, sûreten farklı olsalar bile içindekine itibar iledir. Bu hükmü, susam ve susam yağı için söylemiştir.²⁸⁶

Piştirilmiş zeytinyağı ile pişirilmemişinin değişimi konusunda içindekilere itibarla aynı cinstir ve vadeli satımı olamaz denilebilir; tıpkı zeytin ve zeytinyağı örneklerinde olduğu gibi. Ama şu açıdan farklılaşır: isminin izafe edildiği şeye bakılarak, asılları bir olmasına rağmen amaçları farklıdır ki farklı cinslerdir ve fazlalıklı değişilir denilir.²⁸⁷ Tıpkı menekşe yağı ve gül yağında olduğu gibi.²⁸⁸ Bir de pişirme işlemi amacı değiştirdiği için ve amaç farklılığı bedellerin cinsleri de farklılaştırdığı için satımları mümkün olur.²⁸⁹ Ebu Yusuf, “kaynatma işlemi malı azaltmıyorsa kaynatılmamış olanı ile eşit değişilmelidir, bu işlem maldaki bir ziyade olmadığı anlaşılır” der.²⁹⁰

Kaynatma (مقلية) konusunda mezhep içinde farklılık vardır. Kaynatılmış²⁹¹ buğday ile kaynamamış buğday, sevîk ile unun, pişirilmiş olanı ile pişirilmemiş olanı örneklerinde, insanın fiili müdahalesi sonucu eşitliğin sağlanamayacağı için eşit değişim caiz değildir. Mezhep içinde, eşit olarak satılabilir kavli de vardır.²⁹² Kaynatılmış buğday ekime ve un yapmaya elverişli değildir. Ferleri olan sevîk ve un gibi asılları da kaynatılmış buğday ile kaynatılmamış buğday farklı cins sayılmıştır.²⁹³ Kaynatma, cinsi değiştirmez diyenler vardır. Ama menfaat cinsini değiştirir: Ekimdikim menfaati, cins ve eşitlik durumu giderilmiş olmaktadır.²⁹⁴ Bu sebeple eşit satılmamalıdır. Başka bir madde ile beraber kaynatılması da cins farklılaşmasını sağlamaktadır. Kaynatılan zeytinyağı ile kaynatılmamış zeytinyağı başkaca şeyler ile

²⁸⁵ Aybakan, “Sarî”, *DİA*, 137-140.

²⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, IV, 187.

²⁸⁷ İbn Nüceym, *en-Nehru 'l-fâik*, III, 478.

²⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, IV, 185.

²⁸⁹ Zeylâi, *Tebyînü 'l-hakâik*, IV, 466.

²⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 177.

²⁹¹ يقال مقلوة و مقلية فصيحتان *el-Cevheretü 'n-neyyire*, I, 492.

²⁹² *el-Fetâva 'l-Hindiyye*, III, 118,126.

²⁹³ İbnü'l-Hümmam, *Fethu 'l-Kadir*, VII, 25; Zeylâi, *Tebyînü 'l-hakâik*, IV, 470.

²⁹⁴ Buhârî, *el-Muhîtü 'l-Burhânî*, VII, 307;

kariştirilerek kaynatılırsa cinsler değişir.²⁹⁵ Kokulanmış bir ölçek susamın kokulanmamış iki ölçek susamla satılması caizdir. Kokulanmış bir rıtıl zeytinyağının kokulanmamış iki rıtıl zeytinyağı ile satımı caizdir. Fazlalıklar kokuya karşılık gelmektedir.²⁹⁶

Kavrulmuş unun kavrulmamış un ile satımı konusunda, bu işlemin cinsi farklılaştırmadığı ama ölçüde eşitliği sağlamaya engel olduğu hükmüne ulaşılmıştır.²⁹⁷

Yaş olanın yine yaş olan ile yaş olanın kuru olan ile ıslak olanın yine kendi misli ile veya kurusu ile eşit değişimi caizdir. Çünkü bu sayılanlar arası farklılık Allah'ın yapması iledir. Islatmaya gelince o da aslında ıslak olarak yaratılmıştır. Sanki hiç değişmeyecektir. Kurtlu olan ile salim olan ürün gibidir.²⁹⁸ Kaynatma işlemi, insan müdahalesi ile maddenin bünyesine eklenmektedir. Bu müdahale sıfatı değil maddenin cinsi değiştirmiştir. Burada cinsin değişimi, menfaat cinsinin/yönünün değişimini ifade eder. Hurma meselesini kaynatılmış buğday ile kaynatılmamış buğday meselesine benzetenler olmuştur. Burada benzerlik bulunmamaktadır. Hurmanın yaş olması onun tabiatından kaynaklanmaktadır. Buğdayın kaynatılması ise insanın katkısının bulunduğu bir işlemdir.²⁹⁹

Buğdayın aslı çığ olmaktadır, kaynatılmış ya da kavurulmuş olarak yaratılmaz. Faize konu oluşu da bu yaratılıştaki özelliğindedir. Bu nedenledir ki çığ buğdayda denklik aranır. Kaynama ya da kavurma işleminden sonra eşit olsalar bile denkliğin bilinmesi mümkün değildir. Bundan dolayı caiz değildir. Bu konuda ilke, iki mal arasında eşitlik, aslı/özü/tabii hali itibariyle ribevi mal olup olmamasına göre belirlenir.³⁰⁰ Bu açıdan kaynatılmış buğday farklıdır. Yaratılışında olmayan bir ziyadedir.³⁰¹ Islatma işlemi ise bu ilkede olduğu üzere buğdayı aslına döndürmek anlamına gelir. Eşit olarak satımına cevaz verilir.

²⁹⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185-6.

²⁹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 185.

²⁹⁷ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, I, 492.

²⁹⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 32.

²⁹⁹ Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 464; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, VI, 222.

³⁰⁰ و الاصل انه يراعى وجود المساواة بين المتثلين على الوجه الذى صار مال الربا كما فى الحنطة و غيرها و به فارق المقلوبة

³⁰¹ Serahsî, *el-Mabsût*, XII, 184.

Kaynatma, kavurma işlemi kalitede olan farklılığa benzemez. Kalitede düşük-lük bir kusurdur. Kalite farklılığı insanlar eli ile oluşmaz. Taze olma, yaş olma ise kusur değildir. Kusur, bir şeyin yaratılıştaki asli özelliklerinin bulunmamasıdır. Kişide küçüklük dolayısıyla aklın olmaması vb. Eski ve yeni olma durumu da saklanabilir olma özelliği açısından aynıdırlar. Yeni, eskidiği vakit çok az bir farklılaşma olur ki yok hükmündedir.³⁰²

Bu örneklerden yola çıkarak, “Kalite ve sıfat farkının ayrımı için ölçüt nedir?” diye bir soruşturma zihne gelebilir. Kalite farklılıkları varoluşsal olarak o şeyin zatında bulunurken sıfat farklılaşmaları maddenin yapısına sonradan eklenmesi yani arazi olmasıdır denilebilir.

Çekirdeği çıkarılan tüm meyveler için çekirdekli meyve ile satımı durumunda eşit olması şartı aranmıştır.³⁰³ Çekirdek çıkarma işlemi nitelikli bir farklılaşma sağlamadığı ve işçilik farkı oluşturmadığı kabulünden hareket edilmiş gibidir.

لبن المخيض (ayranlık yoğurt) ile لبن الحليب (kaşıklık yoğurt) satımında kaşıklık yoğurtta yağ ziyadesi olduğu için tarik-i itibar yolu ile satımına cevaz verilmiştir. Kaşıklık yoğurt bir olur, ayranlık yoğurt iki olursa değişim caiz; aksi durumda değildir. Şöyle bir imkân denilmiştir: Şayet kaşıklık yoğurdun yağı çıkarılırsa eşit satımları mümkün olur. İbn Semaa, *Nevâdir* eserinde, Ebu Yusuf’tan bu görüşü nakletmiştir.³⁰⁴

Öğütme işlemi, ribâ konusunda cinsi farklılaştıran bir müdahale olarak kabul edilmemiştir. Un için buğdayın küçük cüzleri denilmiştir. Ama bir kişi gasp ettiği buğdayı öğütmesi hâlinde elde ettiği unu geri teslim edememektedir. Bu, ribâ konusuna gösterilen hassasiyetten kaynaklanmıştır.³⁰⁵

³⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 185.

³⁰³ Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhân*, II, 162.

³⁰⁴ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 316.

³⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 178.

III. DEĞERLENDİRME

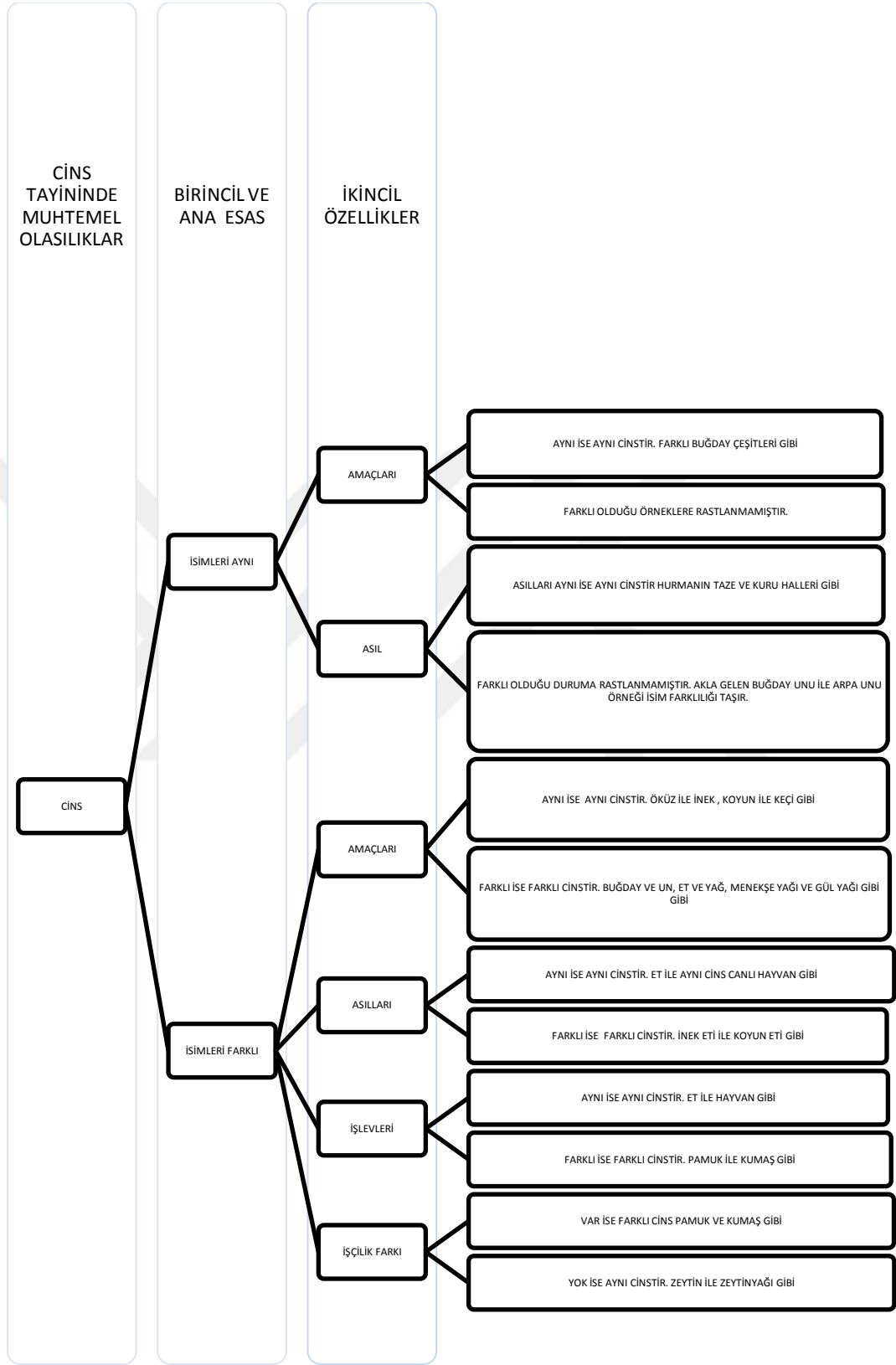
Sıfatı farklılaştıran müdahaleler Hanefi fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde ele alınırken cins ile ilgili açıklamalarda bulunulmamıştır. Kuvvetle muhtemel konu, cinsi farklılaştıran bir yönünün olmadığı ama satım işleminde dikkati gerektiren yönleri olduğu için mevzu bahis edilmiştir. Sıfatı farklılaştıran müdahaleler için fukahanın değerlendirmeleri şu yönde olmuştur: Pişirme, kaynatma, ezme gibi işlemler satıma konu olan maddeye; şişme, kavrulma, artma, eksilme gibi tesirleri olan işlemlerdir. Bu tesirler satım esnasında dikkate alınması gerekir. Çünkü ölçü olarak eşit satılmaları durumunda şişme ya da eksilme gibi durumlar dolayısıyla eşitlik sağlamaz.³⁰⁶ Bu belirlemeler çerçevesinde kaynatılmış buğday ile kaynatılmamış buğday satımı ele alınacak olursa kaynama işlemi ile şişme ve hacimce artma söz konusudur. Keyfî olarak satılan buğday satımında, kaynama işlemi gören buğdaydan daha az bir miktar ile hacim ölçüğü dolarken kaynamamış buğdaydan daha fazla miktar gerekecektir.

Kaynatma ve pişirme işleminin cinsi farklılaştırıp farklılaşdırmadığı konusunda mezhep içi farklı görüşler mevcuttur. Bu farklı görüşler her hangi bir imama ya da mezhep müçtehitlerine atıfla zikredilmemiştir. Bir tercih de yapılmamıştır. Şerhlerden anlaşıldığı ölçüde, faydanın cinsi değişmekte, amaçlar farklılaşmakta, insan müdahalesi eklenmekte ve ölçüde eşitlik sağlanamamaktadır. Bu gibi gerekçeler bizde kaynatma işleminin cinsi değiştirdiği kanısını oluşturmuştur. Bunun neticesinde, eşit değişim şartı aranmayacaktır.

İslatma işlemi ise ârizi bir durumdur. Maddenin yapısına nüfuz etmemekte ve madde tekrar kuruyarak eski haline dönebilmektedir. Cinsi farklılaştıran bir müdahale değildir.

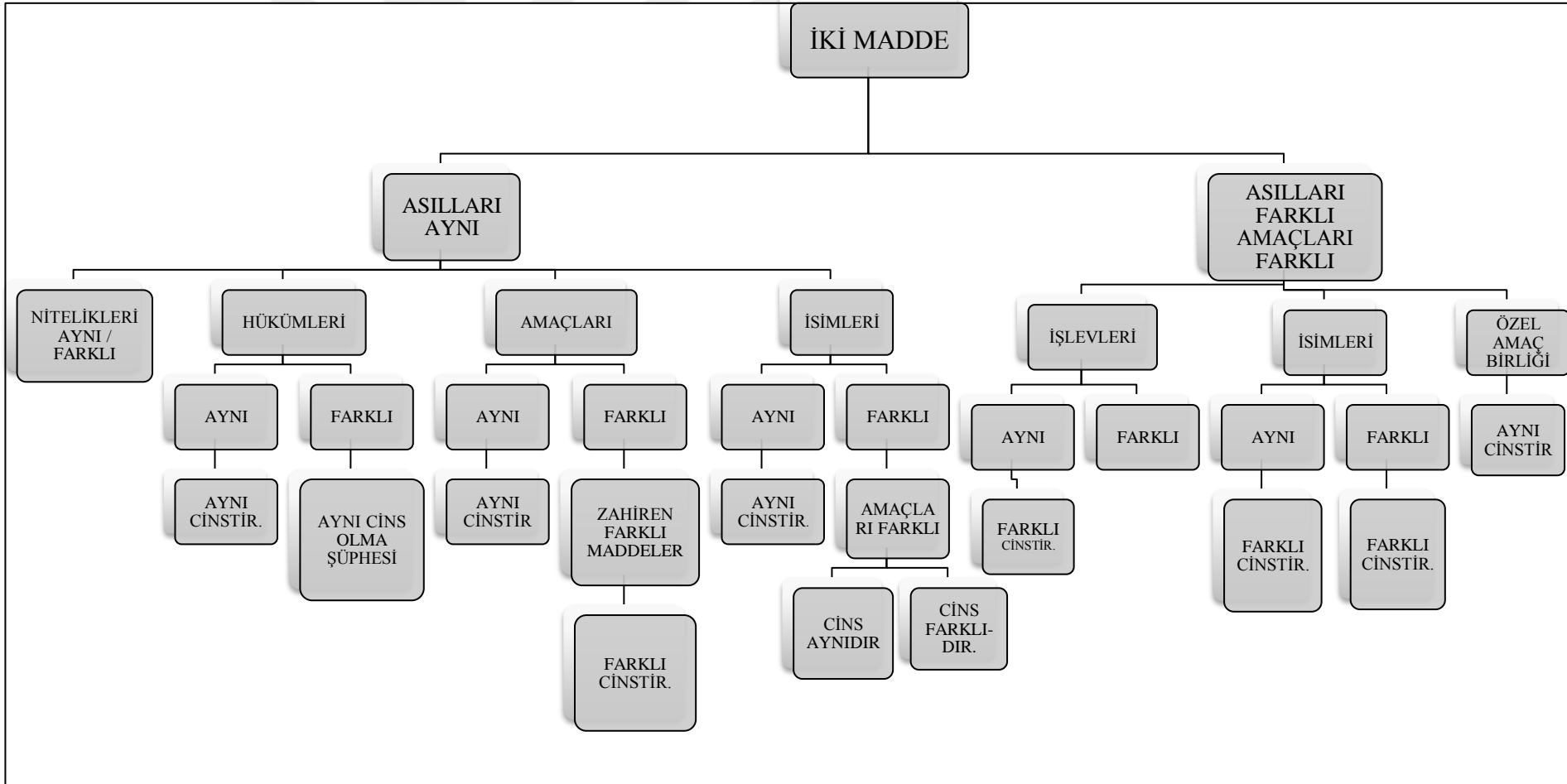
Öğütme işlemi bir maddeyi cüzlerine ayırmaktır. Bu ayırma cins farklılaşmasını sağlamamaktadır.

³⁰⁶ Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi*, V, 187-188.

*İmameyn Perspektifinden Cins Tablosu

*Ebû Hanife'nin Tahlil ve Yorumlarına Göre Bir Cins Tablosu

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI (MODERN DÖNEM)

TÜRKÇE ÇALIŞMALARDA CİNS ANLAYIŞI

Hanefi mezhebi -bidayetinden istikrar bulduğu dönem ve sonraki sürece varana kadar- klasik eserlerinde benimsenen faiz teorisinde cins anlayışını modern dönemi çalışmalarına kadar aynı minvalde takip etmek mümkündür. Bu takip, eserlerde yer alan ifadelerin titizlikle korunması ve aynen aktarılması noktasında açıkça yapılabilir. Nice asırların geçmesine rağmen klasik dönemde değişmeyen cins anlayışı, modern dönemi ile farklılaşmış mı yoksa süreç aynı anlayış doğrultusunda işlemeye devam mı etmiş sorusu bu bölümün varlık sebebidir.

Yirminci asrın başlarından günümüze kadar olan dönemin cins anlayışı çerçevesinde incelenmesi, faiz hakkında yapılmış çalışmaların analiz edilmesi, yaklaşım farklılıklarının ortaya konulması, problemlerin izahı ve çözüm arayışları vb. bu bölümün sınırları içinde yapılmaya çalışılacaktır. Amaç, incelenen dönemin cins anlayışı doğrultusunda fotoğrafını çekmektir. Bu kısımda, Türkçe çalışmalarda yansımaları görülen Arapça eserlerden sınırlı oranda yararlanılmıştır. Bu yapılırken Cumhuriyet dönemi Türkçe literatür esas alınacak etki ya da paralellik çerçevesinde yer yer Arapça literatüre de atıfta bulunulacaktır.

I. FIKIHTA CİNS TAYİNİ İÇİN GELİŞTİRİLEN YENİ ÖLÇÜTLER

Modern dönemde satım işlemlerinin mahiyetleri önemli ölçüde değişmiştir. Cins tayinini gerektiren trampa, takas gibi malın mal ile mübadele edildiği işlemler nispeten sınırlı yapılmaktadır. İşlemlerin yapısı gereği vade faizi (ribe'n-nesîe)³⁰⁷ daha esaslı hâle gelmiştir. Bu değişim, faiz konusunda cins tayinin önemli ölçüde minimize etmiştir. Bu sınırlı alan için söz söyleyen çağdaş fıkıh âlimleri bazen klasik mezhep görüşlerinin alınması gerektiğini bazen de değişen hayat şartları ve işlemlerin mahiyetlerinin esas alınarak ilkeler düzleminde hüküm verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Modern dönem araştırmaları incelendiğinde faiz konusu, çok sınırlı örneklerde ele alınmıştır. Bu örnekler, ilerleyen başlıklara bırakılacak olursa faiz için güncel problemlerimiz; kredi kartları, bankaların farklı uygulamaları, kira sertifikaları (sukuk), hisse senetleri vb. gibi daha karmaşık ve soyut düzenlemeler ile gelir elde etme ya da finans temin yolları olmuştur. Bu meseleler özleri itibari ile cins konusu ile ilişkili değildir. Dahası şunu ifade etmek gerekir ki modern dönem dediğimiz cumhuriyet sonrası yıllarda neredeyse her beş yılda yeni finansal ürün ve hizmetlerin ortaya çıkmasıyla faizli muamelelerin adları, işlem türleri, konuların mahiyetleri ziyadesi ile farklılaşmıştır.³⁰⁸

Bu farklılaşmayı eserlerden takip edebileceğimiz gibi fetva mercii olarak işin ehli âlimlere ve kurumlara sorulan sorulardan da takip edebiliriz. Yusuf el-Karadavi'ye, Faruk Beşer'e, Din İşleri Yüksek Kurulu'na³⁰⁹ sorulan soruların mahiyeti şu yöndedir: Bankaların verdiği kâr payı faiz ise nerelerde kullanılacaktır? Döviz alım-satımında hemen teslim yapılamıyorsa bu işlem caiz mi? Dâru'l harpte faiz alınır mı? Dükkânımı bankaya kiralayabilir miyim? Bağkur emekliliği caiz mi? Hayat sigortası caiz mi? Döviz endeksli tahvil-gelir ortaklığı senetlerinin hükmü nedir?

³⁰⁷ “Çağdaş kapitalist uygulamada ribe'l-fazl olması mümkün se de faiz daima bir vadeli mübadeleyle yani bir kredi işlemiyle bir arada bulunur.” Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 77.

³⁰⁸ Çilingir; Eser, *Türkiye'de İslâm Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*, 433-470.

³⁰⁹ Akar, “Din İşleri Yüksek Kuruluna Ulaşan Sorular Işığında Sorun “, 29-37, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı III.

Hisse senedi alım satımı caiz mi? Tasarruf teşvik fonu faizi alınabilir mi? Konut kredisi, faizsiz finans kurumlarına para yatırma...³¹⁰

Bugün akademik olarak faiz başlığı altında tartışılmakta olan konular; teverruk uygulaması, sukukların mahiyetleri, selem-sukuk modelleri, faizsiz finansman teknikleri, altına dayalı kira sertifikaları, tekâful, kripto para birimleri vb. gibi konulardır.³¹¹ Doğrudan faizin illetini konu edinen lisansüstü tezlerde mezhep görüşleri zikredilmiş illet için “ölçü ve cins birliği”³¹², “Hanefî mezhebine göre faizin illeti”³¹³ başlıkları açılmıştır. Bu ve benzeri başlıklar hatta tezlerin tamamı incelendiğinde “Cins birliği ya da ihtilâfu’l-cins nedir?” sorusuna cevap teşkil edecek veriler bulunamamıştır.

Faizli işlemler, cinsi tayinden ziyade faizin illeti açısından ele alınmıştır. İlk aşamada mezheplerin illet ölçütleri serdedilmiş, ikinci aşamada, bu ölçütlerden tercihlerde bulunulmuş ya da faizin illeti farklılaşabilir mi sorusuna cevap aranmıştır. Bu arayış neticesinde ribâda illet kavramının sadece **cins ve ölçü** ya da **cins ve para** olmaması gerektiğini savunanlar olduğu gibi mezhep görüşlerinin belirlemelerini yeterli bulan yaklaşımlar da olmuştur. Konumuzun kısmen dışında olsa da modern dönem faiz tasavvurlarını göstermesi bakımından faiz konusunda yaklaşımlar genel hatları ile verilecektir. Bu tasavvurlar bir yönüyle de neden cins anlayışına klasik dönem kadar ihtiyaç duyulmadığını gösterecektir.

³¹⁰ Karadavi, *İslam’ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar*, III, 411-430; Beşer, *Fıkıh Araştırmaları Işığında Fetvalar* 1, 70-110.

³¹¹ <http://www.isefam.sakarya.edu.tr/?p=393>; <http://www.ikam.org.tr/tr/sempozyumlar/iew5>.

³¹² Baysa, *İslam Hukukunda Ribânın İlleti*, 92-100.

³¹³ Deniz, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İlleti*, 122.

Birinci tutum olarak, “**İllet kavramı genişlemelidir**” yaklaşımı meseleyi şu açıdan değerlendirir:

- i. “Faizin cari olduğu malları tespit ederken cins birliği yanında yalnızca yenir olma, semen olma, ölçülme veya tartılma vasıflarına bağlı kalınmamalıdır.”³¹⁴
- ii. “İnsanların ihtiyaç duyduğu, bu sebeple değer verdiği ve herhangi bir suretle mübadele ettiği mallar, cinsi cinsine mübadele edildiği zaman fazlalık bulunursa faiz gerçekleşir.” denilmelidir.³¹⁵
- iii. “Bir malın kıymetli, önemli ve kritik oluşunu yalnızca yenir veya semen olmasına bağlamak içtimai, hayati, iktisadi kıstaslara uymamaktadır.” Mesken ve yapımında kullanılan pek çok malzemeyi semen ve yiyecek değil ya da ölçülüp-tartılmıyor diye faizli malların dışında tutmak Şâri’in maksadına uygun olmasa gerektir.³¹⁶
- iv. Faizin illeti konusunda en şümüllü illet tespitinde bulunan Hanefî mezhebince cins ve ölçü birliği kriterlerine sayı ve uzunluk ölçüsüne dâhil olan mallar girmemektedir. O dönem için bu durum problem teşkil etmemişse de bugün için aynı durumla yüz yüze değiliz. İletti cins ve ölçü birliği olarak belirlemek yerine “misliyyet” yani misli bir malın misliyle mübadelesi olarak tayin etmek daha kapsayıcıdır. Hadisin “mislen bi misl” ifadesi buna imkân tanımaktadır. Aynı cins malların aynı ölçü birimlerince mübadelesi için hadisin “sevâen bi sevâ” kaydı da bedellerin tabi olduğu ölçü birimlerince eşitliğin sağlanması ile gerçekleşir. Misli malların birbirleri ile denk olmaları sadece tartı veya ölçüle değil malın cinsine göre sayı ve uzunluk hesabıyla da olabilir.³¹⁷
- v. Misli bir malın cinsiyle peşin satımında bedellerin birindeki fazlalık ribe’l-fazldır. Riba’l-fazlda faizin illeti “misliyyet” yani aynı cinsten misli mal ol-

³¹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 214.

³¹⁵ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 214.

³¹⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 215.

³¹⁷ Özsoy, “İslam Hukukunda Para ve Faiz”, 111.

- maktır. Bu durumda 10 ölçek kalitesiz buğday ile 8 ölçek kaliteli buğday ya da 10 gram işlenmiş altın ile 12 gram külçe altın satılamaz.³¹⁸
- vi. Hadiste işaret edilen mallar birer misaldir ve vakıayı anlatmaktadır. Hanefilerin aynı cins adedi malların ve menfaatlerin değiştirilmesini mekruh görmesi de bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Hanefi mezhebinde, 5 yumurta ile 7 yumurta değişmek, bir evde oturmak karşılığında başka bir evde oturmak ya da bir tarlayı ekme karşılığında başka bir tarlayı ekme caiz değildir.³¹⁹
- vii. Hangi mal olursa olsun kendi cinsi ile satımında eşit ve peşin olma şartı aranır. Satıma konu olan malların vezni, keyfî, nakdi, gıda maddesi olması önemli görülmemelidir. Hadisler dikkatli incelendiğinde altın ve gümüşün ortak özelliği nakit olmalarıdır. Buğday ve arpanın ortak özelliği gıda maddesi olmasıdır. Buradan şu çıkarılabilir, mallar ortak özelliklerine göre tasnif edilecek ve sınıflara ayrılacaktır. Örneğin; nakitler, gıda maddeleri, ilaçlar, hayvan yemleri, giyecekler, ev eşyaları, elektrikli ev eşyaları, yakacaklar, esnaf el aletleri, sanayi takımı ve tezgâhları, petrol ve türevleri olan enerji maddeleri, matbuat vs. ayrı mal sınıflarıdır.³²⁰
- viii. Faizin illeti cins ve sınıf birliğidir. Her iki illeti de taşıyan mallar eşit ve peşin satılmalıdır. Örneğin; altın ile altın, Türk lirası ile Türk lirası satımları. İletlerden sadece “sınıf birliğini” taşıyanlar yani aynı sınıfın farklı cins malları peşin satılmalıdır. Altın, gümüşle; benzin, gaz yağıyla peşin satılır. Hiçbir illeti taşımayanlar istenildiği biçimde satıma konu olurlar. Altın veya Türk lirası benzin ile istenildiği gibi satılabilir.³²¹
- ix. Bir cinsin yine kendi cinsinden bir mal ile satımında işçilik farkı ve yeni-eski olma farkı dikkate alınmaz. Eğer farklı cins bir mal ile satılıyorsa bu farklar dikkate alınır.³²²
- x. Cins farklılaşmaları; asıl, amaç farklılığı ve işçilik fazlalığı ile bilinebilir.³²³ Bu madde altında verilecek örnekler, Hanefi mezhebi ölçüsü dâhilinde ikinci bölümde ele alındığı şekliyledir.

³¹⁸ Özsoy, “İslam Hukukunda Para ve Faiz”, 112.

³¹⁹ Çeker, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, 350.

³²⁰ Çeker, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, 349.

³²¹ Çeker, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, 351.

³²² Çeker, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, 352.

Modern dönemde ikinci bir tutum olarak; **mezhep görüşlerini aktarma** ve bugün de konunun aynı açıdan ele alınması gerektiğidir.

- i. Ribâ-ı fazlın illeti cins ile kadrdir. Cinsleri ve miktarları müttehit şeylerde ribâ-ı fazl cereyan eder. Bir altın bir altın ile şu kadar kuruş mukabilinde veya bir kile buğday bir buçuk kile buğday ile satılsa cinsleri müttehit şeyler arasında fazlalık bulunmuş olacağından ribâ-ı fazl tahakkuk eder.³²⁴
- ii. Ribevî malların iyisi ile kötüsü hükümde eşittirler. Âla bir buğday âdi bir buğday mukabilinde peşin olarak satılsa yine birbirleri karşılığında keylen müsavi olmaları gerekir. Kezalik yine altın ile altın, gümüş ile gümüş satıldığı takdirde Cevdet, sanata itibar olunmaz ve ayrıca bir kıymet takdir edilemez.³²⁵
- iii. Denilebilir ki; “Aynı cins ve peşin olan iki maddenin değişimine neden ihtiyaç olsun?”, buğday üzerinden düşünürsek ak buğday, sarı başak, Meksika buğdayı gibi çeşitleri vardır. Bu çeşitler değişilmek istenebilir. Aynı cins oldukları için eşit ve peşin değişilirler.³²⁶
- iv. Buğdayı ekmek, ekmeği buğday, ekmeği un, unu ekmek ile mütesâviyen ve mütefâzılan peşin olarak satmak caizdir.³²⁷
- v. Modern dönem Arapça çalışmalarda cins anlayışı için yeterli belirlemeye incelenen saha özelinde muhatap olunamamıştır. Çalışmalarda cinsin ne ile belirlendiği ya da farklılaştığı konusundan ziyade “yakın cins: altın ve gümüş”, “uzak cins: tuz ve altın” gibi ayrımlar zikredilmiş ve hükümleri beyan edilmiştir.³²⁸ Satım akdinde ağırlıklı olarak fazlalık faizi ve vade faizi konusunda izahlar yapılmıştır. Tüketim veya ticari mallar için faiz konusu gündeme alınmıştır.³²⁹ Cins farklılaşması konusunda “Sınıflar farklılaşırsa dilediğiniz

³²³ Çeker, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, 355.

³²⁴ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, VI, 105.

³²⁵ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, VI, 106.

³²⁶ Coşkun, “Faiz-Banka ve İslam V”, 29.

³²⁷ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, VI, 107.

³²⁸ Refik el-Mısrî, *Riba’l-kurûz ve edilletü tahrimihi*, 20.

³²⁹ Refik el-Mısrî, *Riba’l-kurûz ve edilletü tahrimihi*, 22.

gibi satın...” hadisi zikredilmiş ama bu farklılaşmanın mahiyetine değinilmemiştir.³³⁰

Üçüncü tutum; “Faizin zannî/hafî ve kat’î/celî” olarak ayrılmasıdır. Çünkü faizin çeşitleri farklı derecede deliller ile ortaya konmuştur. Bu derece farkının hükme ve cins anlayışına etkisi olmuştur.

- i. Her iki faiz çeşidi için var olan yasak dereceleri aynı değildir.³³¹
- ii. Faiz almayı yasaklayan ayetler -kat kat alınan- vade faizi ile ilgilidir ve kat’îdir. İlk dillendiren, Mısırlı Şeyh Abdülaziz Câviş (1876-1929)’tir.³³²
- iii. Ribe’l-fazlı yasaklayan hadisler zannî veya hafî faiz türüdür. Akit esnasında kişi bu fazlalığa razı olmuştur ve bu işlem onu cevaz alanının dışına itmemektedir. Abdurrezzak Senhuri’nin bu minvalde izahatları olduğu aktarılmaktadır.³³³
- iv. Aslında eşya-ı sitte hadisi yeni bir faiz türüne işaret etmemektedir. Bu nehiyeler borç/vade faizine giden yollara set çekmek amaçlıdır.³³⁴ Ribe’l-fazlın tahrimini ribe’n-nesîeden dolaydır.
- v. Ribe’l-fazl bir malın kendi cinsinden olan bir mal ile satımını ifade eder ki bu işlem hakiki manada satım akdi değildir. Çünkü hakiki manada satım akdi bedellerin farklı cinsten olmasını gerektirir. Aynı cinsten iki malın değişimi borç işlemidir. Buradaki fazlalık da vade faizi kapsamına dâhil olur.³³⁵
- vi. Altı eşya hadisinin manasını iktisat ve ticaret mantığı açısından anlamak imkânsızdır. Dolayısıyla hadisin sıhhatine karşı çıkmıştır.³³⁶

³³⁰ Sâlûs, *el-İktisâdi’l-İslâmî ve’l-kazaya’l-fıkhiyye*, 267; Aso Kadir Hüseyin, *İslam Hukukunda Faizli Muameleler*, 18-45.

³³¹ Faruk, *Faiz Tarihi ve İslam*, 45.

³³² Çimen, *İslam Hukukunda Faizin İlleti ile İlgili İhtilaflar*, 141.

³³³ Çimen, *İslam Hukukunda Faizin İlleti ile İlgili İhtilaflar*, 141.

³³⁴ Aksel, *Kur’an ve Sünnette Ticaret ve Faiz Kavramları*, 31.

³³⁵ Aksel, *Kur’an ve Sünnette Ticaret ve Faiz Kavramları*, 66; Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”, 147-159.

³³⁶ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 65.

- vii. Faiz yalnızca borçta olur, elden ele olan alışverişte faiz olmaz. Faiz borcun vâdelendirilmesinde olur. Muhtevası bu minvalde olan hadisler dikkate alınır-
sa esas olanın vade faizi olduğu netleşir. Altı eşya hadisine dayalı bir teori ayetler ile hadislerin arasında çelişki oluşturmaktadır.³³⁷ Bu çelişki sahabe ve tabiin dönemindeki pek çok uygulama incelendiğinde daha aşikâr olmaktadır. Örneğin, ashabın bir deveyi on deveye karşılık vadeli olarak sattığına dair birçok uygulama aktarılmıştır. Tuzun tuz ile mübadelesinde var olan mahsur hayvanın, hayvan ile mübadelesinde olmamasını anlamak zordur.³³⁸
- viii. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar nazarında ribe'l-fazl ile ilgili rivayetler zannîlik taşımakta, bu zannîlik hükme etki etmekte ve cins illetinin bu zannîlikten etkilendiği düşünülmektedir. Tutarlı bir faiz teorisi için cins, ribe'l-fazl gibi zannî rivayetler yerine daha açık, tutarlı ve kat'i olan ribe'nesî rivayetleri esas alınmalıdır.

Dördüncü tutum, **ribâ ile faizin farklı olduğu** ve bugün bu ayrımın farkına pek varılamadığı, cins illetinin ribâ konusu ile ilişkili olduğu anlayıştır.

- i. Eşya-ı sitte hadisi ve benzeri olan hadislerin esas amacı, iki malın mübadelesi için aynı cinsten iseler fazlalık olmadan, farklı cinsten iseler vade olmadan mübadelelerini emretmektir. Bu hadislerin, faizli krediler ile ilişkileri bulunmamaktadır. Kaldı ki karz muamelelerinde faiz cereyan etmediği konusunda fakihlerin açıklamaları vardır. Faiz olduğu söylenirse ictihadî bir alanda açıklama olur ki hükmü kesin değil zannîdir.³³⁹
- ii. Eşya-ı sitte hadisinde aynı cins malların mübadelelerinde kalite farkına itibar edilmemesi gerekir. İyi vasıflı malların düşük vasıflı mallar ile bir ve eşit tutulması istenmektedir. Örneğin peşin olarak mübadele edilen buğdaylar aynı cinsten olduklarında aralarında tek fark kalite farkıdır. Her iki buğdayda birbirleri ile her yönden aynı ise mübadeleye ihtiyaç duyulmaz. Kalite farkı fiyat

³³⁷ Aksel, *Kur'an ve Sünnette Ticaret ve Faiz Kavramları*, 60.

³³⁸ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 67.

³³⁹ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 69.

farkına sebep olur. Bu durumda kalite farkını inkâr etmek ne makuldür ne de tabiidir.³⁴⁰ 100 kg birinci derece makarnalık buğday ile 133 kg üçüncü grup ekmeklik buğday ile mübadele edilecek ve aradaki 33 kg fazla miktar meşru ve mübah sayılacak. Ya da kg olarak eşit mübadele edilecekse aradaki fiyat farkı ödenecek. Çünkü kalite farkı umumiyetle fiyat farkına yol açar. Beş ton sofralık tuzu altı ton kaya tuzu ile mübadele edebilmelisiniz.³⁴¹

iii. İktisadi esaslara ve kanunlara haberi vahitten daha çok güvenmek gerekir.

Çağdaş iktisadi gelişmeler ve ticari muameleler esas alınmalı, haberi vahide dayalı içtihatlar hesaba katılmamalıdır.³⁴²

II. GELİŞTİRİLEN YENİ ÖLÇÜTLERİN PRATİK ALANDA YANSIMALARI

Çalışmanın zikredilen başlığında, Hanefi mezhebinin tarihi süreklilik içinde faiz teorisinde cins anlayışlarının bugüne kadar taşınması amaçlanmaktadır. Araştırmanın üçüncü bölümünde ortaya konulmuş olan cinsi belirleme ilkelerinin, günümüz problemlerine uygulanması nasıl olmuştur? sorusuna bir cevap bulmak için bu başlık altında uygulamaya yansıyan bazı örnekler zikredilecektir. Bu inceleme ile amaç, teorik kabullerin örneklere izdüşümlerini görmektir. Bu amaç ile faize dair yazılmış tezler, akademik çalışmalar, tebliğ metinleri taranmıştır. Hanefi mezhebi ölçüleri dâhilinde verilen örnekler toplanmıştır. Bu örneklerin gerekçelendirmeleri, mezhep ölçütlerine göre tarafımızdan yapılmıştır. Örneklerle üzerinden cins anlayışında teorik kabuller uygulama alanına nasıl aktarılmıştır, bu aktarımlarda tasavvur farklılıkları var mıdır, cinsin mahiyeti hakkında farklılaşmalar gibi durumlar soruşturulacaktır. Teorik kabuller ile uygulamaların uyumu izlenmeye çalışılacaktır.

³⁴⁰ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 70.

³⁴¹ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 76.

³⁴² Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 94.

A. Paralar ve Altın-Gümüş

*“Hanefilere göre altın ile fels arasında faiz cereyan etmez; peşin veya vadeli olarak satılabilir. Çünkü bunların cinslerinin farklı olmasının yanında, altın tartıyla, felsler ise sayıyla işlem görmektedir. Buna göre, fels karşılığında dirhem aldıktan sonra, biri teslim alıp diğeri almadan ayrılırsalar akit caiz olur. Zira bu sarf değil, bedellerden biri peşin, diğeri veresiye olmak üzere yapılan mal alışverişidir.”*³⁴³

Klasik fukahanın bu verilerine, İbrahim Paçacı tarafından şu çıkarımlar eklenmiştir: Devlet veya belirli kurumlarca basılan altın para ve külçe altınlar, borçlanma ve tasarruf aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Söz konusu altınların para olma özelliği devam etmektedir ve kâğıt para ile satımında sarf kuralları geçerlidir. Kâğıt para ile altın farklı cinslerdir. İşlemlerde eşitlik aranmaz ama peşin olmasıdır. Altın eşyanın ise para olma vasfı kalmamıştır. İnsanlar altın eşyaları ticaret malı olarak görmektedir. Dolayısıyla para ile altın eşyaların satımı sarf akdi değildir, vadedi satılabilir.³⁴⁴

*“Kâğıt paralara itibari para denmekte olup, bu paraları da gerçek para gibi görenler”*³⁴⁵, altın ve gümüş de hakikatte para olduğu için altının kâğıt para ile satımı, cinsleri farklı da olsa iki para arasında bir satım/takas olacağı için böyle bir satımın mutlaka peşin olması gerektiğine hükmetmişlerdir. Yani altın ve gümüşün para ile satımı, İslam fıkhında ayrı bir satım şekli olarak kaynaklarda yerini alan “sarf işleme” tabii olmalıdır.³⁴⁶ Buna göre de vadedi olarak altın ya da gümüşün satımı caiz olmayacaktır. Aynı zamanda hem altın ve gümüşte hem de günümüzdeki banknotlarda/ itibari paralarda para olma özelliği ağır bastığından, bunların kendi cinsleriyle olan değişiminde karşılıksız fazlalık da yasaklanmış olan faizi oluşturmaktadır. Buna göre altının altınla, gümüşün gümüşle, Türk lirasının Türk lirası ile değişiminde hem eşit hem peşin şartına uyulmalıdır. Cinsler değiştiğinde ise yani altın gümüşle veya

³⁴³ Paçacı, “Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı”, 433.

³⁴⁴ Paçacı, “Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı”, 435.

³⁴⁵ İslam’da Para isimli doktora çalışması bulunan Ahmet Hasanî, kanuni kâğıt paranın altın ve gümüşün tüm para hükümlerine sahip olduğu kanaatinde olup, zekât, faiz, sarf, selem ve şirkette sermaye olması, borç ödeme ve diğer konularda altın ya da gümüş gibi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *el-Evrâku’n-nakdiyye fi iktisadi’l-İslâmiyye*, 295, 31, 118.

³⁴⁶ Bkz. Ali Câdî el-Hak, Buhûsu İslamiye, III, 35.

*Türk lirası ile satıldığında eşit olmak gerekli değilse de peşin olma ilkesine uyulmalıdır.*³⁴⁷

“Yabancı paralar farklı cinstir. Çünkü her paranın başka bir para birimine göre ayrı değeri vardır. Bu mesleğe sarraflık denir. Bir kimse bankaya dolar yatırıp Türk parası alması faiz değildir. Zira cinsleri farklıdır. Yabancı paraları alıp-satmak ve değiştirmekte faiz yoktur. Bu işlemler ticari işlemlerdir. Bir insanın dolar, diğer insanın riyal alması tıpkı satıcıdan bir kimsenin peynir alması, diğer kimsenin ekmeğ alması gibidir. Fakat bir kimsenin Türk parası verip belirli bir vakit sonra yine Türk parası olarak fark alırsa faiz olur. Çünkü Türk parası aynı cins olarak değişilmiştir. Aynı cinsten alınan fazlalık faiz olur.”³⁴⁸

*“Altın ve gümüş dört mezhep imamı tarafından ayrı cins kabul edilirken günümüzde satış bedeli olarak kullanılabilen altın, gümüş, madeni para ve diğer temsili paralar örf ve İbn Ebi Leyla'nın içtihadı esas alınarak tek cins kabul edilir. Bazı Hanefî âlimlerin tercih ettiği görüş te budur.”*³⁴⁹

Burada beyan edilen tek cins kabul etme tutumu, para olma vasfı açısından dır. Farklı para birimlerinin farklı cins olduğu kabulü ile tezat oluşturmamaktadır. Dolar ile Türk lirası farklı cinsler olarak eşit olarak satılma şartı aranmaz.

“Günümüzde kuyumcu esnafı müşteriden aldığı hurda altını ayarına³⁵⁰ göre milyem hesabıyla has altına çevirerek imalatçıya vermekte ve işlendikten sonra yine has hesabıyla, ancak aradaki fark işçilik ve fireye karşılık gelmek üzere, daha düşük bir ağırlıkta (yani daha düşük bir milyem hesabıyla) imalatçıdan geri almaktadır. Mesela, 100 gram işlenmiş has altına eşdeğerde bilezik isteniyorsa, milyem hesabıyla 109,64 gram 22 ayar hurda verilmekte ve karşılığında işçilik ve fire düşüldükten sonra 108,34 gram 22 ayar yeni bilezik alınmaktadır. Aradaki 1,30 gramlık fark işçilik ve fireye karşılık tutulmaktadır. Altının ayarı standartlaştığından, hurda altının

³⁴⁷ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, 171-172.

³⁴⁸ Özek, “Faiz ve Kredileşme”, 119.

³⁴⁹ Kahraman, “İslam Borçlar Hukukunda Takas İşlemi”, 292.

³⁵⁰ Kuyumculuk dilinde altının ayarı milyem kavramıyla ifade edilir. Has denilen 24 ayar saf altının 1 gramı 995 milyem, 18 ayar altın 750 milyem, 14 ayar altın ise 585 milyemdir. Altındaki işçilik ve kıymetli taşların değeri de milyem hesabıyla fiyatlandırılır. İşçilik 200 milyem, taş 250 milyem gibi.

ayarına göre has cinsinden değerinin eşitlenmesinde bir mahzur olmaz. Nitekim günümüzde katılım bankaları bu yöntemle halktan altın mevduat toplamaktadırlar.”³⁵¹

Bahsedilen yöntem, fazlalık faizi kapsamından çıkmamaktadır. Altına eklenen işçilik yine altından ağırlık farkına karşılık tutulmaktadır. Yani verilen ile alınan altın miktarları eşit değildir. Verilen ile alınan altın miktarları, fire hariç, has olarak eşit tutulur; işçilik ise milyem hesabı olmakla birlikte ayrıca hesaplanarak, altından başka bir para birimiyle ödenmesi yolu tercih edilebilir. Fire için imal edilen altından başka ödeme vasıtası olmadığını varsayarsak, teslim edilen has altın miktarından düşülmesinin mahsuru yoktur. İmalatçı aldığı altını emaneten işlemek için almış, fire hariç aynı miktarı işleyerek iade etmiş ve işçilik bedelini para veya başka cinsten almış olmaktadır. Altının işçilik farkını kendi gramına karşılık tutmamak gerekir.³⁵²

“Hanefilere göre peşin olarak bir fels iki felse, 100 lira 150 liraya değiştirilebilir. Bunlar aynı cinstendir ama ölçü ve tartı ile işlem görmezler. Dolayısıyla yapılan işlem faiz değildir. Ancak komşudan birkaç gün sonra geri ödemek üzere 1 kg şeker ödünç almak faizdir. Çünkü şeker tartılabilen bir maldır. Görüldüğü üzere Hanefilerin faiz illeti kriter alındığında bugün ekonominin dolayısıyla faiz işlemlerinin temelini oluşturan nominal değerler faiz kapsamının dışında kalırken, neredeyse bütün ödünç işlemleri de faiz sayılmaktadır.”³⁵³

Felslerin mübadelesi, mezhep içi farklı görüşlerin olduğu bir konudur. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf bir felsin iki fels ile mübadelesinin caiz olduğunu düşünürken İmam Muhammed felsleri, altın ve gümüş gibi semen olarak kabul ettiğinden caiz görmez. Felsler de teamül ile semen kabul edilmiştir.³⁵⁴ Ebu Hanife ve Ebu Yusuf nazarında felslerin satımında para olma vasfı taraflarca kaldırılmaktadır.³⁵⁵ Böylece felsler sıradan ticari mal olarak satılmış olmaktadır.³⁵⁶ Burada mezhep imamı ve öğ-

³⁵¹ Özsoy, “İslâm’da Para ve Faiz”, 119.

³⁵² Özsoy, “İslâm’da Para ve Faiz”, 120.

³⁵³ Aksel, *Kur’an ve Sünnette Ticaret ve Faiz Kavramları*, 31 (Müellif, Abdülaziz Bayındır’ın *Ticaret ve Faiz* adlı eserinden alıntı ile aktarmıştır).

³⁵⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s Sanâi*, V, 185.

³⁵⁵ و قوله الفلوس أثمان قلنا ثمنيتها قد بطلت في حقهما قبل البيع فإلبيع صادقها

³⁵⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s Sanâi*, V, 185.

rencilerinin felslerin para olması açısından kabulleri aynı, fakat meseleyi tasavvur etme bakımından hükümleri farklılaşmaktadır. Felsleri para olarak değerlendirip 100 lira ile 150 liranın buraya kıyas edilmesi yanlıştır. Şeker ödünç alma konusundaki yazılı ibare muamelenin karz akdi olduğunu ifade etmektedir. Karz akdi için alınan 1 kg şekerde yine misliyle ödeme yapıldığı takdirde faiz olmamaktadır. Karz akdi Hanefî mezhebinde yapısı itibariyle bir mübadele akdi değil teberru akdidir ve gayri lazımdır. Her hangi bir karşılığı (ivaz) yoktur. Faiz ise mübadele mahiyetli akitlerde cereyan eder ve akdin vasfı lazım olmasıdır. Müellifler meseleyi yanlış anlamışlar; farklı mahiyetteki işlemleri aynı değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Şekil olarak karz akdi ile faizli bey akdi tıpatıp benzer olabilir. Bu benzerlik mahiyet benzerliğini doğurmamıştır. Mahiyetleri farklı olan durumları birbirleri ile kıyaslamak/değerlendirmek kıyas çeşitlerinde muteber ve geçerli bir kıyas sayılmamaktadır. Hakkaniyetli sonuçlar da vermemektedir. Meseleyi yanlış kavrama ve izaha yol açmaktadır.

“...Banknot bozan ne fazla alabilir ne de fazla verebilir. 100 liralık banknotu bozan, yine 100 lira madeni parayı, eksiksiz ve peşin olarak ödemesi gerekir.”³⁵⁷

Bu sonuç cümlesine ulaşan müellifimiz, “Paralar bozuk olsun banknot halinde olsun aynı cinstir. Değerleri (ham maddeleri değil alım güçleri) aynıdır. Bu durumda peşin değişim şartı olmalıdır.” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu değerlendirmeler tıpkı klasik fukahanın yaklaşım ve çözüm tarzıdır. Ama para mübadele işlemleri için sarf ahkâmı devreye girmelidir. Bu konu için sarf bahislerinin kendine has ilke ve detaylı hükümleri ile daha hassas sonuçlara ulaşılabacaktır.

“Paraların cinsleri aynı ise örneğin, Suriye paralarının birbirleri ile fazlalıklı satımı faizdir. Paraların cinsleri farklı ise örneğin, Suriye nakit paraları ile Suud nakit paraları birbirleri ile fazlalıklı mübadele edilebilir. Eşit olma şartı aranmaz. Peşin olmalıdır.”³⁵⁸

Bugünkü işlemler için para cinsi konusu klasik dönem cins değerlendirmelerinden farklı değildir. Dinarın dirhem ile farklı cins olması gibidir.

³⁵⁷ Coşkun, “Faiz- Banka ve İslam V”, 30.

³⁵⁸ Hasan, *el-Evrâku'n-nakdiyye fî iktisâdi'l-İslâmiyye*, 292.

“...Peşin mübadele var ise bedellerin fazla olmasında faiz oluşmaz. Yani 14 ayar altın ile 22 ayar altını peşin ve fazlalıklı değiştirmek faize yol açmaz. Burada vade söz konusu olursa faizden bahsedilebilir.”³⁵⁹

Bu değerlendirme, klasik Hanefi mezhebi faiz teorisindeki cins anlayışı ile uyum arz etmemektedir. Altının yapısına eklenen işçilik ve ayar farklılığı muteber sayılmamıştır. Dolayısıyla mübadele için eşit ve peşin olma şartı aramıştır.

“...Bugün itibariyle gümüşün para vasfı kalmadığından yani bakır, krom, demir gibi tamamen bir emtiaya dönüştüğünden altın ile aynı kategoride değerlendirilemez. Bu sebeple gümüşün altın karşılığı vadeli satımı mümkündür.”³⁶⁰

Bu örnekte altın ve gümüş farklı cinstir. Hanefi mezhebinde semeniyet vasfı ribâ için illet olarak görülmemektedir. Burada izah edilmeye çalışılan semeniyet özelliğinde birleşme ya da farklılaşma durumu faiz için etken değildir. Altın ve gümüşün cinsi farklılaştığı vakit peşin olmak kaydı ile fazlalıklı satımları mümkündür.

“Nakdeyn denilen altın ve gümüş paralar, yüksek ayarda, yani katkı maddesi yok denilebilecek kadar az olduğunda, ticari hayattaki teâmüle göre, bu çok az nisbette olan katkı maddesi de yok sayılarak, bu paralar hâlis altın veya hâlis gümüş para olarak kabul edilmektedir. Fıkıh kitaplarındaki konuyla ilgili ifadelerden, İslam âlimlerinin de bu şekilde basılmış paraları, hüküm itibariyle hâlis altın veya hâlis gümüş para olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.”³⁶¹

Bir mal paranın, cinsini tayin için bünyesinde barındırdığı maddelerin cinsine bakılır. Bu maddelerden çok olanın cinsi ile paranın cinsi tayin edilir. Dirhem ve dinar denilme sebebi de bu paralarda gümüş ve altın oranının diğer maddelere oranla çok olmasındandır.

“Ülkemizde Reşat altınlarının bir antika değeri vardır. Erzurum’da kadınlar, genellikle altın vererek bilezik alırlar. Elindeki on tane Reşat altını vererek bilezik alacak bir hanım günaha girmemek için altınları terazinin bir kefesine, bilezikleri de diğer kefesine koyacak, ikisi eşit ağırlıkta olunca bilezikleri hanım, altınları da ku-

³⁵⁹ Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, 26.

³⁶⁰ Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, 26.

³⁶¹ Gözübenli, “İslâm Hukuk Kültüründe Para”, 98.

yumcu alacaktır... ayar farkı da böyledir. 22 ayar bilezikleri vererek 18 ayar kordon almak isteyen bir kimse yukarıdaki gibi hareket etmelidir.”³⁶²

Bu alıntı da altının evsafı cins farklılığına yol açmayacağı ilkesi işletilmiştir. Her iki çeşit altının da asılları, isimleri, hükümleri bir olmaktadır. Altının doğası itibari ile para olma vasfı işlenmiş olan ya da olmayan her hâl ve şekilde mevcut olmaktadır. Bu durum altının her hâli ile ilgili faize konu bir mal olmasını gündeme getirmiştir.

“Para kategorisinde; cinsleri ve miktarları ne olursa olsun, iki para cinsinin değişiminde paralardan biri veya ikisinin de vadeli olduğu her işlemde faiz doğar. Para kategorisi; nominal (sayısal yazılı) değere sahip tahvil, bono, poliçe, senet, kambiyo senedi vb. kıymetli evrakı da içine alır. Bunların para veya başka bir kıymetli evrak karşılığında peşin fakat eşitsiz mübadelesi fazlalık faizine, eşit de olsa vâdeli mübadeleleri vâde faizine girer –ki esas olarak vâdeli mübadele fiyat farkıyla yapılır.”³⁶³

Bu metinde peşin ve eşit değişim şartı aranarak tahvil, bono, poliçe, senet, kambiyo senedi tek cins yani para cinsi sayılmıştır. Asılları farklı ama özel amaç birliği var olan kategoriye dâhil olmuştur. Özel amaç birliğinin varlığı tüm paraları aynı cins kategorisine dâhil etmiştir.

“Bir ABD dolarını 800 TL’ye alır, 900 TL’ye satabilirsiniz. Yeter ki alışveriş peşin olsun.”³⁶⁴

Burada paralar farklı asıllara tabiidir. İsimleri ve değerleri farklıdır. Cins olarak da farklılardır.

“100 gram işlenmiş has altına eşdeğerde bilezik isteniyorsa milyem hesabıyla 109,64 gram 22 ayar hurda verilmekte ve karşılığında işçilik ve fire düşüldükten son-

³⁶² *Para, Faiz ve İslam*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 202 (İlgili kısım “Tartışmalar” başlığından alıntı olup metnin kime ait olduğu net olarak tespit edilememiştir.).

³⁶³ Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, 88.

³⁶⁴ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yani Bir Bakış*, 106.

ra 108,34 gram 22 ayar yeni bilezik alınmaktadır. Aradaki 1,30 gramlık fark işçilik ve fireye karşılık tutulmaktadır.”³⁶⁵

Burada altın maddelerinin asılları aynıdır. İsimleri, işlevleri, hükümleri aynıdır. Dolayısıyla aynı cins olmaktadırlar. İşçilik farkı gözetilmeden eşit miktarlarda değişilmesi gerekmektedir. Bu işlemde ise işçilik farkı altının ağırlık farkına karşılık tutulmaktadır.

B. Ticaret Malları

“Peygamber(s.a)’i arpa aşı yiyerek yaşamış olan bir kimse değişik kalitedeki buğdayları birbirinden ayırt edemez. Aynı derecede işe yarayan, aynı şekilde ihtiyaç gideren iki buğday nev’inden birini öbürüne üstün tutamaz. Bu bakımdan has undan yapılan francala ekmeğini komşusuna ödünç veren bir kimse, komşusunun bu ekmeğin yerine düşük randımanlı undan yapılan ekmeği kabul etmeyip verilene itiraz ederse aslında Allah’ın nimetine itiraz etmiş sayılır. Komşusundan böreklik un ödünç alan bir kimse bunun yerine ekmeçlik un vermesi halinde ödünç verenin itirazda bulunması nahoş bir şeydir.”³⁶⁶

Alıntılanan veriler üzerinden ilk olarak, sahabe döneminde bizzat peygamberin kendisi aynı cins malların kalite farkını bilmekte ve bunun bilinçli olarak itibara almamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ince işçilikle derlenen faiz hadisleri, cins telakkileri ve bu anlayışların delilleri, tutarlı izahları yapılmaya çalışılmıştır. Aynı derecede işe yarayan iki ya da daha çok maddenin ayırt edilmesi, bugünün gelişmiş imkânlarına sahip bireylerine has bir özellik değildir. Dahası gelişmiş imkânlar bireylerin nesnelere arası farkı doğrudan tecrübe etmesine engel dahi olabilmektedir. Bugün şehir merkezinde yaşayan bireyler buğdayın farklı türlerini ayırt edemeyecektir. Komşusuna ödünç veren kişinin, ödünç alırken toplumun örf ve teamülünü dikkate alması gerekir. Bu teamülü, faiz hassasiyeti gözeterek eleştirmek

³⁶⁵ Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, 119’da Çetin’den nakil ile aktarmıştır.

³⁶⁶ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 79.

ya da faizli işlem diyerek toplumsal hayatı zorlaştırma istenilen bir sonuç değildir. Bu işlemlerde, şekli olarak uygunluk arandığı gibi manaca uygunluk da aranmalıdır. Burada komşudan ödünç alan bireyler, “Faiz almaya mı çalışıyor?” sorusunu şekil şartlarına bağlı kalarak olumlu cevaplasak da manaca olumsuz cevaplamamız gerekecektir. Önceki uygulama örneklerinde de zikredildiği üzere karz akdi ile ribe’-nesîe farkı görülememiştir. Karz akdi için gözetilen şartlar ve hassasiyetler ile faiz konusunda gözetilen şartlar farklılaşmaktadır. Dahası işlemlerin mahiyetleri de farklıdır. Muavezat akitleri ile teberruat akitleri farklı kategorileri ve mahiyetleri ihtiva etmektedir.

“...Lakin aynı cinsten iki nevi mal arasında bir kalite farkının bulunduğu, bazı hallerde bu çeşit farkların cinsleri ayrı iki mal arasındaki farktan daha önemli sayıldığı da bir gerçektir. Mesela, düşük kalitedeki bir buğday türü yüksek kalitedeki bir arpa türünden daha ucuz olabilir. Bu farkları görmezden gelmek ve gerçeklere karşı gözleri kapamak hiçbir şeyi halletmez. Bu farkların tespiti hususunda aklın, mantığın, ilmin ve tecrübenin rehberliği yeterlidir.”³⁶⁷

Faiz işlemi için kıymet hesabı yapılması yolun başlangıcında esaslı bir hatadır. Bir malın kıymet hesabı ile satımı istenirse semen karşılığında satılması yolu tercih edilir. Hanefi mezhebince eşitlik şekil ve mahiyet bakımından aranır ve bu iki amaca da cins ve ölçü eşitliği ile ulaşılır. Kıymet farkını oluşturan vasıfta eşitlik ise itibara alınmamıştır.³⁶⁸

“Hanefi mezhebince ham madde ile aynı ham maddeden yapılan mamul maddede birbiri ile peşin ve eşit miktarda mübadele edilmelidir. Aksi halde ribâ tahakkuk eder. Buğday, un ile ancak peşin ve eşit mübadele edilir. Buğday, un, kırma, yarma, bulgur, nişasta, makarna, kepek, hamur ve ekmek gibi şeylerin süt ve ondan mamul olan peynir, çökelek, lor, kurut, yoğurt gibi maddelerin yekdiğeri ile mübadele edilmeleri buğdayın buğdayla, sütün süt ile mübadele edilmesi gibidir. Zeytinin zeytin yağı ile balın mum ile mübadelesi de böyledir. Üzüm, şıra ve pekmez de böyledir.

³⁶⁷ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 79.

³⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 110.

*Burada sanat, iş ve emek bir değer ifade etmez; imalatın hiçbir önem ve değeri yoktur.*³⁶⁹

Bu kısımda sayılmakta olan malların her biri, kendisine açılmış özel başlıklarda görüş farklılıkları ve hüküm farklılıkları ile incelenmiştir. Hanefî mezhebinde ham madde ve mamul madde mübadeleleri için müftâ bih olan görüş, eşit değil tarik-i itibar yolu ile yapılmasıdır. İşçilik farkı üzüm ve pekmez için muteberdir çünkü cinsi farklılaştıran bir ameliyedir. Buğday ve türevleri için mübadele imkanı hiçbir surette tanınmamaktadır. Çünkü buğdayın kendi türevlerine dönüşmesi o dönemin şartları ve ameliyesi için cinsi farklılaştırmamaktadır.

*“Hanefî mezhebinde etin canlı hayvanla mübadelesi caizdir ama etin etle mübadelesi şayet et aynı cinsten olan hayvanlara aitse caiz değildir. Hatta koyunla keçi, sığırla manda aynı cins sayıldığı için etlerinin mübadelesi caiz görülmemiştir.”*³⁷⁰

Hayvan ile etin mübadelesi başlığında farklı ihtimaller ve görüşler mevcuttur. Burada yapılan alıntı çerçevesinde etin kendi cinsi olan bir et ile mübadelesi caizdir ve eşit-peşin şartı aranır. Hem cinste birleşmiş hem de kadr da birleşmiştir. Aynı cins etlerin mübadelesi caiz değildir demek yerine fazlalıklı mübadelesi caiz değildir denilebilirdi. Ya da vadeli mübadelesi caiz değildir denilebilirdi.

*“Bir yumurta iki yumurta ile bir ceviz iki ceviz ile bir karpuz iki karpuz ile bir canlı hayvan iki canlı hayvanla... rahat rahat mübadele edilebilir, ribâ olmaz. Zira adededir. Halı, kilim, kazma, kürek, araba, ayakkabı, ev vs. gibi adedi eşya da böyledir.”*³⁷¹

Değerlendirmedeki örneklerin hepsi adedi olduğu için ribadan muaf tutulmuş değildir. Kaldı ki adedi mallar ribe’l fazldan muaf tutulmuştur, ribe’l-nesieden değil. Halı, kilim, hayvanlar, araba kıyemî mallardır. Bir yumurta, bir ceviz örnekleri ribâ için aranan asgari ölçü miktarına ulaşamamış ve insan tabiatının mail olmadığı miktarlardır. Miktarları şer’i ölçüye ulaşmış olsa bile Hanefî mezhebinin ribâ teorine

³⁶⁹ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 106.

³⁷⁰ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 106.

³⁷¹ Uludağ, *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 107.

göre adedi olan mallarda ribâ illeti ölçü olarak sağlanmamıştır. Cins birlikteliği olduğu için peşin satımları şarttır.

“Soru 478: İki çeşit mercimekten bir çeşidi iyi pişmekte, diğeri ise iyi pişmemektedir. İyi pişmeyen iki ölçek mercimek ile iyi pişen bir ölçek mercimek almak caiz midir? Cevap 478: İyi pişmeyen iki ölçek mercimek karşılığında iyi pişen bir ölçek mercimek almak caiz değildir, ribâdır.”³⁷² Ebû Said el-Hudrî’den rivayet edilmiştir: Bilâl, Peygamber(s.a)’e Burni -güzel bir hurma türü- hurması ile geldi. Peygamber(s.a): “Nereden bu hurma ey Bilâl?” dedi. Bilâl: “Bizde güzel olmayan bir hurma vardı, Resûlullah için iki avucu bir avuçla değiştirdik.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah: “Bu ribânın ta kendisidir, bunu yapma. Ama iyi hurma satın almak istiyorsan önce hurmanı sat, sonra da parasıyla iyi hurma al.”³⁷³

Alıntıda, cins üzerinden bir değerlendirme yapılmamıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan kalite farkının cinsi farklılaştırmadığı kaidesine, aynı cinsler mübadele edilmiş olacaktır. Bu mübadele, ölçekte eşitlik şartı ile caiz olabilirdi.

“Ticari işlemlerde malların cinsi daima farklıdır. Bilindiği gibi iki türlü ticari işlem vardır. Bunlardan biri, özellikle eski zamanlarda malların yine mallarla mübadelesidir ki, buna takas ticareti de denir. Bu mübadele şeklinde hiçbir zaman cinsi aynı olan mallar birbirleriyle değiştirilmez. Ancak kalitesi farklı olan aynı cinsten mallar, kalite farkı sebebiyle değiştirilir ama burada faiz yoktur. Zira kalite farkından dolayı başka cinsmiş gibi kabul edilir. Zira fiyatları farklıdır. Mesela, hadiste geçtiği gibi buğdayı buğdayla değiştirip alınan fark faizdir. Lakin kalitesi farklı yani piyasadaki değeri farklı olan buğdayları değiştirip alınan fark faiz değildir. Zira bu ticarete girer. Keza 24 ayar altınla 18 ayar altın değiştirildiği vakit bu işlem de ticarete girer.”³⁷⁴ “Dikkat edilirse takas usulü mübadelede de cinsler aynı değildir. Nitekim hadislerde “Buğdayı buğdayla, arpayı arpayla değiştirip alınan fark faizdir.”

³⁷² Günenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, I, 345.

³⁷³ Buhârî, “Vekâlet” 11; Müslim, “Müsâkât”, 94; Nesâî, “Buyû”, 41.

³⁷⁴ Özek, “Faiz ve Kredileşme”, 119.

denilmiştir. Hatta aynı cins malın kalitesi farklı olursa orada da faiz yoktur. Zira kalite farkı, ayniyeti ve cinsiyeti ortadan kaldırıyor.”³⁷⁵

Değerlendirmede kalite farkının cinsi farklılaştırdığı ifade edilmektedir. Satırların sahibi, “hadiste geçtiği gibi” ifadesi ile klasik anlayışa vurgu yapmakta ama kalite farkını muteber sayarak klasik dönem Hanefi fukahasının cins anlayışından farklılaşmaktadır. Verilen örnekte de buğdayların kalite farkı cins farklılaştırmamaktadır. Yine aynı şekilde altının ayar farklılığı (14 ayarın altında olmadığı müddetçe) cinsi farklılaştırmamaktadır. Piyasa değerlerinin farklılığına dayanılarak cins tayini yapmak isabetli sonuçlar vermemektedir.

“İster külçe olsun, ister eşya, ister basılı para olsun, altın altınla ve gümüş gümüşle değiştirilince eşit ağırlıkta ve peşin olmalıdır. Meselâ bir kimse elindeki 10 tane reşat altını verip karşılığında kuyumcudan bilezik almak istese bu alım satım, altınlar terazinin bir kefesine bilezikler diğer kefesine konularak yapılır. İkisi aynı ağırlıkta olmalıdır. Bir kadın elindeki gümüşleri verip bir gümüş kemer almak isterse de aynı yolu izler. Bir kadında altın bileziğini vererek gümüş kemer almak isterse ağırlıkları farklı olabilir ama aynı anda kemeri alıp bileziği vermelidir.”³⁷⁶

Yukarıda yapılan değerlendirme ve örnekleme klasik dönem cins anlayışını birebir yansıtmaktadır.

“2 kile makarnalık buğday karşılığında ancak 2 kile ekmeklik buğdayı peşin alabiliriz. Yine bir teneke Bağdat hurmasını Medine hurması ile aynı ölçüde ve peşin satabiliriz. Kaya tuzu ile göl tuzunun takası da ancak eşit hacimde ve peşin olarak olur. 100 kilo pik demir yerine ancak peşin olması şartıyla 100 kilo çubuk demir alınabilir.”³⁷⁷

Makarnalık buğday ile ekmeklik buğday, Bağdat hurması ile Medine hurması, kaya tuzu ile göl tuzu, pik demir ile çubuk demir aynı cinstir. Asılları aynıdır. Sıfat veya kalite farkı cinsi farklılaştırmamaktadır. Hanefi mezhebi cins anlayışına uyum arz etmektedir.

³⁷⁵ Özek, “Faiz ve Kredileşme”, 120.

³⁷⁶ Bayındır, Abdülaziz, “İslâm’da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, 182.

³⁷⁷ Bayındır, “İslam’da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, 194.

“Bir litre normal benzin ancak peşin olmak şartıyla bir litre süper benzinle değiştirilebilir.”³⁷⁸

Bu örnekte normal benzin ile süper benzin aynı cins sayılmıştır. Benzin olmak bakımından mübadeleye konu olan malların asılları aynıdır. Asıllarının aynı olması grubunda altı farklı durum bulunmaktadır. Normal benzin ile süper benzin arasında bulunan nitelik farkı bu iki maddeyi aynı cins olarak değerlendirmeye engel değildir. ‘Eşyanın cinsinin bilinmesi’ başlığında zikredilen ikinci örnek gibidir.

“Bir litre benzin iki litre süt veya zeytinyağı ile değiştirilebilir. Ancak mübadele peşin olması gerekir, aksi halde faize girilmiş olur. Çünkü benzin, süt ve zeytinyağı hacim ölçü birimi ile işlem görmektedir.”³⁷⁹

Bu örneklemede benzin ile süt veya zeytinyağı farklı cins olarak saptanmıştır. Bu üç maddenin asılları, isimleri, amaçları farklıdır. Bizim ilgili bölümde zikrettiğimiz beşinci madde kategorisinde değerlendirilmektedir.

“On beş metre polyester kumaşı, yirmi metre polyester kumaş ile mübadele etmekte fazlalık ribâsı cereyan etmez.”³⁸⁰

Kumaşların asılları aynıdır. İlke olarak asılları aynı olan maddeler aynı cinstir. Peşin olarak değişim yapılmalıdır. Bu örnekte faiz cereyan etmez denilmesi kumaşları Hanefi fukahası zirâi mal olarak değerlendirmesinden dolayıdır.

“Bir ton on ikilik inşaat demiri ile bir buçuk ton altılık demir peşin veya vadeli olarak değiştirilse fazlalık veya vadeli mübadele faiz olurken, bir ton inşaat demiri ile elli torba çimento peşin olarak mübadele edilse, cinsler değişik olduğu için faiz söz konusu olmaz.”³⁸¹

Asılları bir olan demir madenin sınıfat farklılığı, cinsi değiştirici bir fark olmamaktadır. Tıpkı ikinci örnekteki buğdayların evsaf farklılıkları gibidir. Demir ve çimento asılları farklı olan maddelerdir. Amaçları ve isimleri de farklıdır. Farklı cins-

³⁷⁸ Bayındır, “İslam’da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, 189.

³⁷⁹ Bayındır, “İslam’da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, s.189; Deniz, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletisi*, 123.

³⁸⁰ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 388.

³⁸¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 391.

lerdir. Cins illetinde birleşmemektedirler. Faizli olarak değerlendirilmesi ölçü birliğinin varlığından dolayıdır.

“Demir, tren ve tramvay yapıldığı zaman değişmektedir. Hammaddenin özelliği değişmişse birbirleriyle istenilen farkla değiştirilmesi mümkündür.”³⁸²

Asılları aynı olan maddelerin işçilik farkı olacak şekilde işleminden geçmesinin ardından bu maddeler farklı cins olur. Tıpkı Herevi ve Merevi kumaş örneğinde olduğu gibidir. Ayrıca bu iki madde farklı kullanım alanlarına sahiptir.

“100 kg demir karşılığında 10 adet marka ve evsafı belli televizyonun peşin veya vadeli değişiminde faiz meydana gelmez.”³⁸³

Demir ve televizyon asılları ve amaçları farklı olan iki maddedir. Tabloda asılları ve amaçları farklı olan kısmından isimleri farklı grubuna dahil olmaktadır. Bu durumda farklı cinsler olurlar. Birde Hanefi mezhebinde, cins ve ölçü birimi ortaklığı olmayan misli mallarda faiz câri değildir. Bu değişim için faiz muamelesi düşünülmemektedir.

“İstanbul’daki bir daire ile taşradaki birden fazla dairenin peşin mübadelesinde faiz ilişkisi kurmak mümkün değildir.”³⁸⁴

Bu örneklemede daireler asılları itibari ile aynıdır. Asılları aynı olan grubunda isimleri aynı olan kategorisine girer. Ve bu iki madde aynı cinstir. İşlevleri aynı grubuna da girebilmektedir. Sonuç olarak yine aynı cins sayılmaktadır. Burada zikri geçen aynı cins malların fazlalıklı değişimi mümkündür. Çünkü ev adedi ve kıyemi bir maldır. Sadece peşin olma şartı aranmıştır.

³⁸² Mevdudî, *Faiz*, 99.

³⁸³ Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, 113.

³⁸⁴ Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, 115.

III. DEĞERLENDİRME

Kat'i ve zannî faiz ayırımını gözeten araştırmacıların, eşya-ı sitte hadisini haberi vahit olarak görme teâmülü, haberi vahitlerin delil sayılsa bile zan ifade ettiğini, kelim ile iktisat alanlarında kesinlik ifade etmediği kabulü, haberi vahide istinaden faizin mutlak haram sayılmaması³⁸⁵ yaklaşımı usulünce yapılmış önerme ve çıkarımlar değildir. Zira aynı eleştiri, araştırmacıların kabul etmek istediği haberi vahitler için de söz konusudur. İnanç alanı için aranan kesin bilgi, gündelik hayatın akışı içinde var olan konular için aranırsa fıkhi bilgi sisteminde aranmamış ek şartları ileri sürmek ve problemin çözümünü başkaca sahalarda aramak anlamına gelir.

Tüm mezhep imamlarının üzerinde ittifak ettikleri eşya-ı sitte hadisinin haberi vahit olmaktan öte bir değeri olmalıdır. Tarihi süreç içerisinde fukahanın tamamınca -sihhat değerlendirmesine konu edilsin veya edilmesin- amel değeri var kabul edilen bir hadisin telakki bi'l-kabul ile güçlenmiş olduğu gözden kaçmamalıdır. Hadis ilminde var olan değerlendirmeler ile fukaha nazarında var olan kriter farklılıkları bir arada değerlendirilmelidir. Bu altı maddede faizin cereyan ettiği bütün Müslümanların icmâsı vardır.³⁸⁶

Peygamber (s.a), para konusunda vakiayı (o günkü kullanılmakta olan paraları) olduğu gibi kabul edip hiçbir şekilde bu paraların İslâmî açıdan uygun olup olmadığı üzerinde durmamıştır. Bir şeyin İslâmî açıdan para sayılıp sayılmaması, o şeyin ismi veya maddesi değil, paranın fonksiyonlarını iyi bir şekilde ifa etmesidir. Buna göre toplumda paranın fonksiyonlarını taşıyan eşyalar İslâmî açıdan da paradır.³⁸⁷

Peygamber (s.a) döneminde kullanımda olan dirhem, dinar; mal-para çeşidindedir. Bu da paranın alım gücü ile madenî değer olarak aynı olmasını ifade etmektedir. Ayar, cins, ağırlık farkı mal-paralarda daha çok önem arz etmektedir.

³⁸⁵ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 93.

³⁸⁶ Miras, *Sahih-i Buharî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VI, 454; Alıntı: Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", 119.

³⁸⁷ Gözübenli, "İslâm Hukuk Kültüründe Para", 93.

Farklı cins paraların, aralarında kur oranlarının belirlenmesi ve satımlarının bu kur esas alınarak yapılmasına dair esaslar sarf bahsinde ele alınmıştır. Bu çalışmada sadece cins farklılaşması konusunda cins anlayışını yansıtacak ölçüde örneklerle yer verilmiştir. Hanefî mezhebinde dinar, dirhem, fels gibi para birimleri farklı cins sayılmıştır.

Mutlak para olarak kabul edilen dirhem ve dinarlar halis altın ve gümüş gibi kabul edilir. Hükümde, galip olana itibar edilir. Karışım maddesi fazla olan mağşuş paralarda hüküm, karışımda ağır olan maddeye göre verilir.³⁸⁸ Cinsi belirleme ölçütü de fazla olan maddeye göre olur. Karışım olarak bulunan mağşuş paralar tedavülde oldukları sürece nakittir. Kesâda uğrarsa sıradan bir meta haline gelir.

Hanefiler altın ve gümüş paralarda faiz illetini “cins ve vezn” olarak tespit ederken, onların semeniyet özelliklerini de dikkate almışlardır. Bu değerlendirmeye sebep olan durum, İmam Muhammed’in felslerin insanlar nezdinde para olarak kabul görmesi halinde fazlalıklı/bire iki olarak mübadele imkânı kalmayacağı görüşüdür. Ve bu görüşe, “Semeniyet vasfı, mezhebimizce illet değildir.” diye itiraz yapılmıştır.³⁸⁹

Eşya-ı sitte hadisinde zikredilen altı sınıf mal, emtia olmanın yanında mal-para olma vasfı da taşımıştır. Buradaki mübadele kalemleri para olarak düşünüldüğü için kalite-kıymet farkı itibara alınmamıştır. Çünkü mal olarak kalite farkı taşısa bile para olmak bakımından bu farkı taşımamaktadır. Hadiste zikredilmeleri ve sıralamaları tesadüfi değildir.³⁹⁰

Paralarla ilgili net ve eksiksiz bir belirleme yapmak için karz, sarf, zekât gibi konuları beraberce incelemek gerekmektedir. Bu çalışmada sadece faiz konusu çerçevesinde paraların cinsine değinilmiştir. Para ile ilgili güncel çalışmalarında sadece faiz bölümleri dâhil edilmiştir. Borçlar hukuku için paraların cinsleri, semeniyet vasfı taşımaları/nakit olmaları itibariyle de belirlenebilir.³⁹¹ Farklı alanlarda farklı değerlendirmelerin olması ya da mezhep içinde tarihi süreçte farklılaşmaların olması bir

³⁸⁸ Erkal, “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz”, 230.

³⁸⁹ Erkal, “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz”, 236.

³⁹⁰ Tan, “Ekonomik Realite Temelinde Fazlalık Ribası Üzerine Bir Değerlendirme”, 118.

³⁹¹ Kahraman, *İslam Borçlar Hukukunda Takas*, 55.

tutarsızlık değildir. Meselenin detaylandırılması ve bağlamına göre farklı hükümler kazanması çok büyük ve zengin bir birikimi, ince işçiliği, teknik bakış açısını gösterir.

SONUÇ

- Cins kavramının sözlük anlamlarından bazıları ile ıstılah anlamı arasında yakın ve sıkı ilişki vardır.
- Cins kavramı, felsefe ve mantık ilminde eşyanın mahiyeti merkeze alınarak tanımlanmıştır. Daha teknik ve özel anlam kazanmıştır. Fıkıh ilminde ise cins kavramı -incelenen konu özelinde- lügat ve mantık anlamından çok uzak değildir. Cins tespitinde asıllarının bir olup olmadığına bakılması bu çıkarım için bir örnektir.
- Hanefiler cinsi belirleme ölçütü olarak temelde asıllarının bir olması şartını aramışlardır. İlkesel olarak, asılları aynı olan maddeler aynı cins, farklı olan maddeler farklı cins kabul edilmiştir.
- Her ilkenin istisnaları olduğu gibi bu ilkenin de istisnaları olmuştur. Asılları aynı olmakla beraber farklı cins olan maddeler ya da asılları farklı olmakla beraber aynı cins olan maddeler mevcuttur.
- Asılları bir olsa bile amaç ve isim farklılığından dolayı cinsler farklılaşabilir. Örneğin, undaki amaç ekmek, bulamaç yapmaktır. Sevîk bunlara elverişli değildir.
- İşçilik konusunda maddenin aslında esaslı değişim oluşturan işçilikler cinsi farklılaştırırken esaslı bir değişim oluşturmayan işçilikler sıfatı farklılaştırmıştır. Örneğin, kaynama ve ezmeden sonra amaç farklılaşması artar ve birbirlerine dönüştürülemezler. Dolayısıyla cins farklılaşır.
- Sıfatı farklılaştıran müdahale insan tarafından maddeye ekleniyorsa nazarı dikkate alınır. Sıfat farklılaşması maddenin tabiatı gereği, gelişim aşaması olarak vb. şekilde oluşuyorsa cins farklılaşmasını sağlamaz ve dikkate alınmaz.
- Sıfat farklılığı, fahiş bir farklılığı gerektiriyor ise bu farklılaşma cinsin farklılığını gerektirir. Yakut diye alınan yüzük taşının cam çıkması gibidir.
- Hanefi furû eserlerinin ilgili bölümleri farklı yüzyıllardan örneklerle incelenmiş olup faiz nazariyesi özelinde cins anlayışında bir değişim gözlemlenmemiştir.

- Modern dönemde cins anlayışının klasik dönemdeki kadar öncelikli olmadığı görülmüştür. Takas işleminin çok az yapılması, ticari işlemlerde gözlemlenen mahiyet değişikliği, banka kurumu ile gündeme gelen farklı faiz uygulamaları, yatırımcının artan kredi ihtiyacı ve daha sayılamayacak kadar çok sebepten ötürü çalışmalar daha çok vade faizi alanında yapılmıştır. Cins illeti fazlaca konuşulmamış ve önemli bir yer de tutmamıştır.
- Modern dünyada var olan iktisadi hayata dair resim, klasik dönemin ticaret hayatını yansıtan resimden çok farklılaşmıştır. Değişen resim yorumlarda da farklılaşmaya yol açmıştır.
- Faiz konusuna dair var olan farklı yorumlardan sınırlı sayıdaki cins yorumları temel olarak iki ana temada kendini gösterir. Klasik cins anlayışını sürdüren yorumlar ile illet belirlemesinin sadece cins ile değil geniş bir çerçeveye gözeterek güncellenmesini öneren yorumlar.
- Klasik cins anlayışını devam ettiren yorumda herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir. Günümüz uygulamalarında cins belirleme ölçütlerini birebir işlettikleri görülmüştür.
- İletin genişlemesini öngören yorumlarda ele alınan örnekler farklılaşmaktadır.
- Manada birlik için özel olana itibar edilir, genele değil. Genel olana itibar edilirse her şey bir tek cins olurdu; gıda, hayvan vb. ve satımları caiz olmazdı.
- Bir asıla tabi olan türler/cüzler ancak amaç farklılaşması (keçi kılı ve koyun yünü), işçilik farklılaşması ki bu işçilik amaçları da farklılaştırır (ekmek-buğday gibi), asılları ile satımlarını mümkün hale getirir.
- Hanefi mezhebinde faiz teorisi özelinde cins anlayışı için bir genelleme yaparsak; Ebu Hanife nazarında cins birlikteliği mana birlikteliği ile sağlanmaktadır. “Cins birlikteliği mana birlikteliğidir.” İmâmeyn için cins birlikteliği isim birlikteliği iledir. Bu farklılık temel konularda (isim, amaç, asıl farklılığı gibi) kendini göstermezken detaylarda (meyvelerin farklı olgunlaşma dönemlerinde satımı, tarik-i itibar yolu ile satımlar, buğday ile unun veya türevlerinin satımı) daha belirgin hale gelmektedir. Ebu

Hanife, iki maddede mana birliği ararken İmam Muhammed isim farklılaşmasının pek çok durumda mahiyet farklılaşmasını yansıttığını düşünmektedir. İsim farklılığını, eşyanın izafe edildiği isimler de sağlamaktadır. İnek eti demek ile koyun eti demek isimde farklılaşmayı sağlamaktadır. Ebu Yusuf, bazı problemlerde Ebu Hanife ile aynı kanaat ve gerekçeleri zikrederken bazı problemlerde İmam Muhammed ile aynı görüşü serdetmiştir. Bir de Ebu Yusuf'a atfedilen görüşler bazen her iki kabulü de yansıtan farklı rivayetler şeklinde gelmektedir.

- Bir teori oluşturmak adına yukarıda verilen genellemenin elbetteki istisnai örnekleri vardır. Genellemeler, konunun daha net ve belirgin hale gelmesini sağlarken detaylarda var olan farklılaşmaları, genel kuralın istisnası ka-bilinden olan hükümleri yansıtamamaktadır.
- Hanefi mezhebi ilk gününden bugüne kadar cins anlayışı hiçbir değişikliğe uğramaksızın geliştirilmiş, problemlere sunulan çözümler ile netleştirilmiştir. Zengin bir veri ile karşılaşılmıştır. Bu zenginlik birbirinin tekrarı olmamıştır. Kurucu kuşağın geliştirdiği teori devam ettirilmiş, vâkıat türü durumlarda teori derinleştirilmiş, cevaplar hâle ve duruma göre güncellenmiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde klasik teorinin ötesinde olan yaklaşımlar da içinde yaşanan gerçekliğin izdüşümleridir. İfade etmek isteriz ki Kitap ve Sünnet'in beyan ettiği hükümler birbirinden ayrıştırılmaz. Bu kaynaklar bir bütünün farklı yansımalarıdır. "Kur'an ribâsı", "sünnet ribâsı" gibi ifadeler ve yaklaşımlar sağlıklı sonuçlar ve çözüm önerileri sunmaktan azadedir.
- Para ekonomisinin hâkim olduğu günümüzde bu çalışma sadece bir entelektüel çaba mıdır? Değilse bugüne söyleyeceği nedir? sorularına verilebilecek cevap; cins kavramının faiz teorisinde detaylı incelemeleri mevcutken diğer bahislerde detaylar yer almamaktadır. Zekat konusunda hayvanların cinsleri ve zekat nisabı belirlemede cinsi farklılaştıran ölçütler zikredilmemektedir. Fıkhın pek çok alanında cins anlayışı yansımalarını göstermektedir. Faiz teorisinde cins anlayışı bütüncül okumalarda zemin olabilecektir.

- Çalışmanın güncel yönünü göstermesi açısından günümüz çoklu takas yöntemleri (barter) uygulamaları akıllara gelebilir. Bu sistemlerde büyük şirketlerin satıma konu olan malları ile başkaca hizmet, mal vb. alımlarda bulunabilmektedir. Halen canlılığını koruyan bu sistemler takas ekonomisinin güncel halini yaşatmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdul Halim, *Haşiyetü Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-Ahkâm*, Dersaadet 1311.
- Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895), *Mi'yar-ı Sedât ve Adab-ı Sedat*, Ankara 1998.
- Akar, Muhlis, "Din İşleri Yüksek Kuruluna Ulaşan Sorular Işığında Sorun", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı III*, Afyonkarahisar 2010.
- Aksel, Hesna Serra, *Kur'an ve Sünnette Ticaret ve Faiz Kavramları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Aktepe, İshak Emin, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, İstanbul 2012.
- Alkış, Alpaslan, *İslam Hukukunda Faizin İletisi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Aso Kadir Hüseyin, *İslam Hukukunda Faizli Muameleler* (Yüksek lisans tezi), Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.
- Aybakan, Bilal, "Sarf", *DİA*, XXXVI, 137-140.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed (ö.855/1451), *Remzü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*, İslamabad 2004.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (ö. 786/1384), *el-İnâye ale'l-Hidâye*, Beyrut 1314. [el-Mektebetü's-şâmile, sürüm 3.28]
- Bal, Faruk, "Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para Ve Kredi", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 9, Sayı 1, 2014.
- Bardakoğlu, Ali, "Cins (Fıkıh)", *DİA*, VIII, 20-21.
- Bayındır, Abdülaziz, "İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları", *Para, Faiz ve İslâm, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İstanbul 2015.
- Bayındır, Server, *İslam Hukuku Penceresinde Faizsiz Bankacılık*, İstanbul 2005.
- Baysa, Hüseyin, *İslam Hukukunda Ribânın İletisi*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2004.
- Beşer, Faruk, *Fıkıh Araştırmaları Işığında Fetvalar 1*, İzmir 1991.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmet b. Huseyn b. Ali (ö. 458/1065), *es-Sünenu'l-kübrâ*, Beyrut, 1424.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer b. Abdulhâlık (ö.292/905), *Müsnedü'-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*(thk. Adil b. Sad), Medine 2009.

Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1883/1971), *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul ty.

Bolattürk, Nimet, *Haneî Mezhebine Göre Ribânın İlleti*, Tamamlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ty.

Bozkurt, Nebî, “Sevîk Gazvesi”, *DİA*, XXXVI, 391-393.

Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz (ö. 616/1219), *el-Muhîtü'l-Burhânî* (thk. Ahmed İzzu İnâye), Beyrut 2003.

Burhânîpûrlu, Şeyh Nizâm (ö.1090/1679) vd., *el-Fetâva'l-Hindiyye* (tashih: Abdullatif Hasan Abdurrahman), Beyrut ty.

Burhânîpûrlu, Şeyh Nizâm (ö.1090/1679) vd., *el-Fetâva'l-Hindiyye: Fetâva'l-Alemgiriyye* (çev. Efe, Mustafa), Ankara 1985. (Pdf nüshası <http://kt-b.com/?cat=19> sitesinden 25.11.2017 15:41 tarihinde indirilmiştir.)

Cessâs, Ebû Bekir b. Ahmed b. Ali er-Râzi (ö. 370/ 981), *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî* (thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed), Beyrut 2010.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö. 393/1003), *es-Sihâh: Tâcu'l-lüğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Kahire ty.

Coşkun, Mustafa, “Faiz-Banka ve İslam”, *İslam Medeniyeti*, cilt: III, sayı: 30, 1973.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/ 1413), *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Beyrut 2003.

Çeker, Orhan, “Mecelle'de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895), (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, 1997.

Çilingir, Hamdi; Eser, M. Salih, *Türkiye'de İslâm Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*, İstanbul 2014.

Çimen, Selim, *İslam Hukukunda Faizin İlleti ile İlgili İhtilaflar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2*, Samsun 2010.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer (ö. 385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî* (thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri), Lübnan, 1424.

Deniz, Abdülbaki, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İlleti*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006.

Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1201/1786), *eş-Şerhu'l-kebir*, yy. ty.

Derkânî, Necmeddin Muhammed, *İhtisâru'r-rivâye şerhu Muhtasarı'-Vikâye*, Beyrut 2005.

- Döndüren Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993.
- Ebherî, Ebu Said Emînüddîn Abdurrahman b. Ebu Hafs Ömer (ö. 733/ 1333), *İsâgûci*, (trc. Hüseyin Sarioğlu), İstanbul 1998.
- Ebû'l-A'la el-Mevdudî (ö. 1979), *Faiz* (çev. M. Hasan Beşer), Ankara ty.
- Erkal, Mehmet, “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz”, *Para, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul 2015.
- Erkan, Arif, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, İstanbul 1980.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ (ö. 339/ 950), *Kitâbu'l-elfâzi'l-müsta'mele fi'l-mantık* (thk. Muhsin Mehdi), Beyrut, 1986.
- Faruk, Muhammed, *Faiz Tarihi ve İslam* (çev. Osman Şekerci), İstanbul 1968.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi (ö. 770/1368), *el-Misbâhu'l-münîr*, Beyrut 1987.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, trc. Mütercim Asım Efendi, İstanbul 2013.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *Mi'yâru'l-ilm* (çev. Ali Durusoy, Hasan Hacak), İstanbul 2013.
- Gözübenli, Beşir, “İslâm Hukuk Kültüründe Para”, *Para, Faiz ve İslâm Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul 2015.
- Gül, Ali Rıza, *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Riba Yasağı*, Ankara Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- Günenç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İstanbul 1998.
- Haddâdî, Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed (ö. 800/1397), *el-Cevheretü'n-neyyire şerhi Muhtasarı'l-Kudûri* (thk. İlyas Kaplan), Beyrut 2006.
- Hasan, Ahmet, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi iktisadi'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1999.
- Hasan, Ahmet, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisadi'l-İslâmî*, Dimaşk 2002.
- Haskefî, Muhammed Alaüddin b. Ali (ö. 1088/1678), *ed-Dürrü'l-muhtar şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Beyrut 1386. [el-Mektebetü's-şâmile, sürüm 3.28]
- İbn Âbidîn, Muhammed b. Emin b. Ömer (ö.1252/1836), *Hâşiye Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut ty.
- İbn Âbidîn, Muhammed b. Emin b. Ömer (ö.1252/1836), *Ukûdü resmi'l-müftî*, Haydarâbat 2000.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut 1427.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya (ö. 395/1005), *Mu'cemu'l-mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö.682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, yy. ty.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, thk. Amir Ahmed Haydar, Beyrut 2009.

İbn Nuceym, Sirâceddîn (ö.1005/1596), *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzu İnâye, Beyrut 1466.

İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî (ö.970/1563), *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik* (thk. Zekeriyya Umeyrât), Beyrut 1997.

İbn Sînâ, Ebü Ali el-Hüseyin b. Abdillâh b. Ali (ö. 428/1037), *en-Necât*, (trc. Kübra Şenel), İstanbul 2013.

İbn Sînâ, Ebü Ali el-Hüseyin b. Abdillâh b. Ali (ö. 428/1037), *eş-Şifâ*, (ed. Muhittin Macit), İstanbul 2006.

İbnü'l-Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahit b. Abdülhamid Sivâsî (ö.861/1457), *Şerhu Fethu'l-Kadir*, Kahire 1970.

Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd (ö. 592/1196), *Fetâvâ Kâdîhan*, Kahire 1310.

Kahraman, Abdullah, "İslam Borçlar Hukukunda Takas İşlemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 1998.

Kahraman, Abdullah, *İslam Borçlar Hukukunda Takas*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Karakuş, Abdil, *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2006.

Kardavî, Yusuf, *İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar* (çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1996.

Kâsânî, Ebu Bekr Alâuddin b. Mes'ûd (ö. 587/1191), *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i'*, Kahire 1327.

Kâtibî, Necmeddin Ali b. Ömer b. Ali Debîrân el-Kazvînî (ö. 675/1277), *er-Risâletü's-Şemsiyye fî'l-kavâidi'l-mantıkıyye*, (trc. Eşref Altaş), yy. ty.

Katipoğlu, Hasan, "Cins (Mantık)", *DİA*, VIII, 18-20.

Koçdoğan, Abdulla, *Bir Finansman Tekniği Olarak Barter Sistemi ve İslam Hukukundaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Mâverdü, Ebü'l-Hasen b. Muhammed b. Habib el-Basri (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-kebir*, Beyrut ty.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, İstanbul 1996.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde (ö. 1298/1881), *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (thk. Said Bekdaş), Beyrut 2010.

Miras, Kamil (ö. 1875/1957), *Sahîh-i Buharî Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1984.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l Hüseyin el-Kuşeyri (ö.261/874), *el-Câmi'u's-Sahih* (nşr. M. Fuad Abdülbâkî), Kahire 1374.

Mv.F., "Cins", XVI, 86-89.

Mv.F., "Faiz", XXII, 49-72.

Orman, Sabri, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", *Para, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İstanbul 2015.

Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1974.

Özek, Ali, "Faiz ve Kredileşme", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı İstanbul, 08-09 Mayıs 2010*, 2011.

Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, XII, 110-124.

Özsoy, İsmail, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fikhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*, İstanbul 2012.

Paçacı, İbrahim, "Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", *Fikhî Açıdan Altın ve Finans İşlemleri -Tebliğ ve Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı*, 27-28 Nisan 2012, Konya.

Razi, Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkadir (ö. 666/1268), *Mu'cemu'r-Razi: Muhtâru's-Sıhah*, Kahire 1315.

Sâlûs, Ali Ahmet, *el-İktisâdi'l-İslâmî ve'l-kazaya'l-fikhiyye*, Beyrut 1992.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed (539/1144), *Tuhfetu'l-fukahâ*, Beyrut 1405.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Beyrut ty. (Pdf nüshası <http://kt-b.com/?cat=19> sitesinden 25.11.2017 15:41 tarihinde indirilmiştir.)

Suğdî, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn (461/1069), *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, thk. Muhammed Nebîl el-Buhseî, Beyrut 1417.

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (ö. 189/805), *el-Asl/el-Mebsût*, nşr. Ebu'l-Vefâ Afğânî, Beyrut 1990. (Câmiu'l-Kütübi'l-Musavvıra sitesinden indirilmiştir. <http://kt-b.com/?p=7478>)

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (ö. 189/805), *el-Câmiu'l-kebîr*, nşr. Ebu'l-Vefâ Afğânî, Hindistan 1356. (Câmiu'l-Kütübi'l-Musavvıra sitesinden indirilmiştir. <http://kt-b.com/?p=7478>)

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan (ö. 189/805), *el-Câmiu's-sagir*, Pakistan 1999 (Şerhu'l-Nâfiu'l-Kebir ile birlikte). (Câmiu'l-Kütübi'l-Musavvıra sitesinden indirilmiştir. <http://kt-b.com/?p=7478>)

Şeyhzâde (Dâmâd Efendi), Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman (ö.1078/1667), *Mecmau'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1240.

Tan, Oğuzhan, "Ekonomik Realite Temelinde Fazlalık Ribası Üzerine Bir Değerlendirme", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı III*, Afyonkarahisar 2010.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefi (ö. 1158/1745), *Keşşâfu Istilâhâti'l-funûn* (haşiye: Ahmed Hasan Besec), Beyrut, 2006.

Tehânevî, Zafer Ahmet Osman-Eşref Ali, *Îlâu's-Sünen* (çev. Duman Abdülhalik), İstanbul 2012.

Uludağ, Süleyman, *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, İstanbul 1988.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Burhâneddin el-Buhârî", *DİA*, VI, 436.

Yunus, Refik el-Mısrî, *Riba'l-kurûz ve edilletü tahrimihi*, Dimeşk 2006.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed el-Hüseyni (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, haşiye Abdülmünim Halil İbrahim, Kerim Seyyid Muhammed Mahmûd, Beyrut 2007.

Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf (762/1360), *Nasbu'r-râye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut 1987.

Zeylâî, Ebu Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen b. Yunus (ö.743/1343), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (thk. Ahmed Azzu İnaye), Beyrut 2000.

Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, Dimaşk 1985.